

ҒАЛЫМ
МАЛДЫБАЕВ

ҒАЛЫМ МАЛДЫБАЕВ

Поэмалар мен олеңдер

«ЖАЗУШЫ» БАСПАСЫ

Алматы — 1979

35015 Каз

Малдыбаев Ғалым.

М 17 Поэмалар мен өлеңдер.— Алматы: «Жазушы»,
1979.—216 бет.

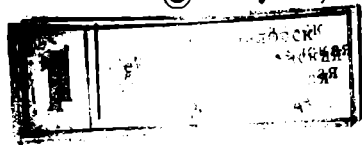
Кезінде қазақ поэзиясының өсіп-өркендеуіне белсене атсалысқан қарт ақын Ғалым Малдыбаевтың бұл бір томдығына оның ертеректе жарық көрген кітаптарына енген өлең, дастандарының тәуірлері іріктеліп алынды.

ББК 83.3 Каз
Каз 2

М 70403—170 76—79 4702023020
100(05)70

© «Жазушы», 1979.

Северо-Казахстанская
областная библиотека
им. С. МУКАНОВА
г. Петропавл

Жиырмасыншы жылдардың бас шенінде партия мектебінде оқып шыққан Ғалым Малдыбаев бірден журналистік қызметке ден қойды. Оған өзінің жас күнінен өлең-жырға, әдебиетке құмарлығы ғана емес, талант, талабы да көп себеп болды. Газетте қызмет етуі болашақ ақынның жыр сапарына жол ашады.

Сондай-ақ ол орыс классиктері — Пушкин, Лермонтов, Маяковский, Асеев поэзияларынан нәр алып, Абай, Сұлтанмахмұт, Сәкен, Сәбит, Иса шығармаларынан сусындап, онеге тұтқан және соңғы үшеуімен тетелес, қанаттас болып қалам тербеген ақын.

Айталық, Сәкеннің «Көкшетауы», Сәбиттің «Сұлушашы», Исаның «Құралай сұлу» дастандарына өкшелес Ғалым «Қырым қызы» дастанын ақындық жарыс іспетті жазды. Оқырман жұртшылық та, әдебиет қауымы да бұл дастанды жылы қабылдады. Қолдан қолға тигізбей оқыды. Сондықтан да бұл дастан әдеби хрестоматияларда басылып, мектеп оқулықтарынан орын алғаны есімізде.

Ғалым ақын эпикалық жанрға бірден келген жоқ. Жиырмасыншы жылдардың ортасында газет-журналдарда басылған жеке өлеңдері өз алдына «Балға-орақ», «Доңғалақ» атты өлең жинақтарын шығарып, шираған шақта жазған еді «Қырым қызын».

Ғалым жігіт бола бастаған шағынан партия, совет қызметіне белсене араласқан коммунист ақын. Аталған жинақтардағы көп өлеңдер осы айтқанымыздың дәлелі. Содан бергі ұзақ жылдар бойында ол (осы күнге дейін) саяси-азаматтық лириканы өз поэзиясының негізі етті.

Жасы сексенге жуықтаған ақынның ұзақ өмір жолын екі кезеңге бөлуіміз жөн. Олай деуіме себеп — Ғалекең соғыс жеңіспен аяқталар жылы денсаулығы кеміп, күні бүгін де төсек тартып жатқандығы. Алайда, «Қырым қызы» мен «Ақ келіннен» басқа да дастандарын, осы таңдамалыда ұсынып отырған лирикалық өлеңдерін қиындыққа мойымай жазған азаматтың ақындық жалынының өршілдігіне сүйсінесің.

Екінші кезең — Ғалекеңнің қайсарлы, жігерлі шағы. Бұл

тұстарда ол өзінің творчестволық еңбегімен ғана шектелмей, республикамыздың бірсыпыра облыстық, аудандық газеттерінде жауапты редактор болып істеді. Сол жылдарда көркем әдебиетке ерекше мән берді. Жастар шығармаларын көптеп жариялап, біздің әдеби тарихымызда тұңғыш рет Баянауылда «Қызыл Баян» (1932 жылы), Қызылжарда (Петропавл) «Қарағанды қаламы» (1933 жылы) атты альманах шығарды.

Мен Ғалекеңмен бірсыпыра жылдар қызметтес, қаламдас болдым. Ол жайын «Жұлдызда» жарияланған «Өнеге», «Би-ағаң» деген естелік әңгімелерімде жазғанмын. Менің алғашқы өлең-жырларымның ұстазы Ғалекең екенін айтқанмын. Иә, Ғалекеңнің шәкірт ақын-жазушылары бір мен ғана емеспін. Жұмағали Саин, Есмағамбет Ысмайылов, Абдолла Садуақасов, Қалижан Бектожин, Зейін Шашкин, Зейтін Ақышев, тағы-тағылар... бәріміз Ғалекеңнің ағалық жәрдемін көргенбіз.

Ғалекең өлең жолдарын үйқастыруды ғана білетін қарадүрсін ақын емес, білімді, қарулы ақын. 1930 жылдардан соғысқа дейін, тіпті соғыс жылдарында да, әуелі Москвада, одан кейін Алматыда журналистер институтында оқып, соңғысын бітіріп, университеттің аспирантурасын тауысқан. Денсаулығына байланысты кандидаттығын қорғай алмай, елге қайтқан білімді ақынның, өз өлең-жырларына биік талап қоюы да көпке үлгі дер едік.

Жаны таза, жақсылыққа жомарт, жарқын мінезді аяулы аға, ақын Ғалекеңнің парасатты өлең-жырлары мен қызықты дастандарының жинағын жұртшылық жылы қабылдайды деп ойлаймын.

ДИХАН ӨБІЛБЕВ

ПОЭМАЛАР

ҚЫРЫМ ҚЫЗЫ

ҚАРА ТЕҢІЗ

I

Қырымға дүниеде жер жете ме,
Өзге тау көңілді ондай тербете ме,
Қырымның тауы, гүлі сыр шертпесе
Козден жас, көкіректен шер кете ме?

Барганда Пушкин ақын сарайына,
Көз салсам теңіз, тау-тас маңайыма,
Теңізбен тербетіліп Арзы қыз тұр,
Назданып гапшығындай жаз айына.

Арзы жас бір жетім қыз Қырымдағы,
Жасынан ашылмаған оның бағы.
Әкесін бір жасыпда оққа ұшырып,
Сұм тагдыр шырылдатқан бишараны.

Шешесі балық қақтап, су сақтаған,
Болмаған қой-ешкісі, қозы-лағы.
Үсті шым, жап-жағы жер, тіреуі тас,
Күн түспес қараңғы үңгір үй-тұрағы.

Арзының әкесінің аты Таһир,
Жасынан қара табан жалшы пақыр.
Қазанның шаһарынан келген жалғыз
Ағайын, жақыны жоқ жаны ашыр.

Жер басып, күн көрудің қамын ойлап,
Көпеске құл болумен жаны жасыр.
Арзымыз осы кезде бір жасар қыз
Аяғын басып жүрген апыл-тапыл.

Мейрімді анасының аты Зейнеп,
Тұрмысып топырақтай басқан бейнеп.
Кір жуып, тақтай сүртіп жүрсе-дағы
Адам жоқ есіркеген «нашар ғой» деп.

Аташып ханымдарға «жалшы қатын»,
Сүйретіп жыртық койлек, шабатасын
Көпестің есігінде жүрді Зейнеп,
Көтеріп тағдырдың зіл қара тасып.

Құл, күннің еңбегін жеп тоятұғын,
Мисхорда Ғазиз бай да тұратұғын.
Түркия, Прап менен Шам, Мекеге,
Саудамен мырзалары шығатұғын.

Осылай бір сыпыра жылдар өтті,
Еңбегін байға беріп жапа шекті.
Үстіне жығылғанның жұдырық боп
Бір күні сарайды ұры бұзып кетті.

Сомасын миллионның түгел алып,
Көпесті бір-ақ банкрот қылып кетті.
«Бір емес тағы сені шабамыз!» деп,
Айқындап маңдайшаға сызып кетті.

Аузынап бұрқыраған жалын лебі,
Ғазиздің бірсыпыра саудагері.
Тай-тай қып кездеме, шай, темекі артып,
Базарға керуенмен кетіп еді.

Ғазиздің бұл тасқынын көрген жұрттар,
«Қырымда алдыңғы бай осы» деді.
«Аққан суга бір тосу» деген рас,
Дәулеті шайқалатын келді кезі.

Ояңды ұйқысынан Таһир малай,
«Уһ»— деді, жүк көтеріп тұрған жандай,
Пысылдап ұйықтап жатқан Арзы бала
Шырылдап жылап тұрды әлде қалай.

Зейнеп те түпде көрген түстен шошып,
Дей берді: «Сақта алла, сақта алла-ай!»
Далаға шыға келсе Таһир сорлы
Тас-талқан болған екен қымбат сарай.

Сол жерде Таһир тұрып ой ойлайды,
Салбырап төмен қарап көп ойлайды.

Ғазиздің қаны қара адам еді
Бұл мепі құртады енді деп ойлайды.

Қымс етсе малайлардан қоруді еді,
Бұл істі менеп көрер деп ойлайды.
Беруге іле хабар жүрексініп,
Әуелі Зейнепке кеп баяндайды.

— Ау, Зейнеп! Құдай ұрды, құдай ұрды!
— Не болды?— деп Зейнеп те ұшып тұрды.
— Сарайды ұры бұзып, тонап кеткен
Қашалық күн көрерміз біреу құрлы.

— Қашайық түн жамылып Қазан жаққа,
Бөгелсек ұшырармыз зор апатқа.
«Ит үрер, керуен көшер», көнес қазар,
Таһирым, мен қорқамын енді жатпа.

— Жауыз бай оңдыра ма енді бізді,
Қайтемін айтамыз ба, көре ме өзі?
— Қой қатын, ісіміз ақ, қашпайық біз
Айтайын көп кешікпей енді мұны.

Ілгері басқан аяқ кейін кетіп,
Жүрегі аттай тулап, жұлқып, шертіп.
Ғазиздің есігіп кеп тықылдатты
Қалшылдап, тұла бойы дір-дір етіп.

— Бұл кім?— деп ар жағынан сылдыр қағып,
Бұралып Бибіханым келді жетіп.

— Немене?

— Қалың шығын душар болды,
Сарайды қарақшылар бұзып кетіп.

— Не дейді?— деді Ғазиз, тұра ұмтылды,
— Сарайды ұры бұзды, ұры бұзды!—
Деп жылап Бибіханым ойбай салып,
Долданып өзінің шашын өзі жұлды.

Қолына алтыатарын ала сала
Сарайға Ғазиз көнес тез жүгірді.
Бақырып «Қайран мүлкім, дүнием» деп,
Бұрқанып оз маңдайын өзі ұрды.

Қай дұшпан бұзды өкен деп ашуланды,
Қанталап екі көзі оттай жанды.

— Ұрлады дүниемді қандай доңыз
Жау қайда, ішем қанды, ішем қанды!—

Деп күйіп ызаланып жүрген кезде
Алдына Таһир жалшы келіп қалды.
«Ұрлықтың ішінде сен біргесің» деп,
Жүректен алтыатармен басып салды.

Жазықсыз ұшып түсті жалшы Таһир,
Басына шын орнады заман ақыр.
Тыңдамай әйелінің айтқан сөзін
Бейшара ацдаусызда қалды қапыл.

Мылтықтың дауысына Зейнеп келсе,
Алдында қан сорғалап Таһир жатыр.
Арзыны қолындағы тастай беріп,
Дей берді:
«— Сорлы Таһир, сорлы Таһир!..»

— Мана мен қашайық деп айтып едім,
Қоймасын білгемін ғой Ғазиз тегін.
Бай деген ардан аулақ ит емес пе,
Адамнан артық көрер дүпислерін.

Ақ сцбек, адал ниет былай қалып,
Қадады ақырында міне оғын.
Қан жұтқан қапсыраған пашарлардың
Күн бар ма жауыздардан алар кегін.

Ыңырсып жатқан Таһир жауап қатты,
— Айтқаның келді, Зейнеп, Ғазиз атты.
Сәбиім, ботақаным Арзыжанның
Жетім боп қалатыны маған батты.

Қорғансыз құлынымды кім көреді,
Көп өкпем...
Өмір саған қайғы артты...
Қаны ағып, сүйретіліп, иіскей беріп,
— Қош Арзы! Аман бол!— деп нек қақты.

Теңіздің жағасында тастан күрке,
Төбеден қатымыр тау басқан күрке.
Ішінде күңіренген екі жетім
Күнелткен көздерінің жасын ірке.

Су сақтан, балық қақтау кәсіптері,
Тұпшыққан көк тұманға өмірлері.
«Аһ!» дейді қарс айрылып көкірегі,
Ай-Петри тауындай жүрек шері.

Зейнептің Арзы жалғыз балапаны,
Қайғымен, қасіретпен атар таңы.
Балапан жоқшылықтан шырқыраса,
Азаптан шырылдайды Зейнеп жаны.

Нап қайда қос жетімге тоятұғын,
Үй қайда панасызға қопатұғын?
Жан қайда жабырқаған көңілін аулап,
Теңіздей терең ойды жоятұғын?

Ел қайда тас күркені көретұғын,
Жәрдем ғып қолдың ұшын беретұғын?
Ер қайда қайғылының қастарына
Мүсіркеп, жаны ашып келетұғын?

Сорлыға сылдыраған тиын қайда,
Тамақсыз тиынсызға бұйым қайда?
Жып-жиппақ жұрт қатарлы жүрмек түгіл,
Жабатын денелерін киім қайда?

Ашықса жылы жұмсақ тамақ қайда,
Тамақсыз ашылатын қабақ қайда?
Бәрі де осылардың болмаған соң,
Арзыгүл бас көтеріп ойнақтай ма?

Шаң жұтып, тас кеміріп Арзы өсті,
Бұғанасы майысып қайық есті.
Панасыз анасына жәрдемші боп,
Теңізін тауқыметтің әбден кешті.

Арзының өмірі жас, көңілі тас,
Тастай боп берік өсті болмай лас.

Әдемі ақ қайыңдай болып өсті,
«Таста өскеп шыныгады» деген рас.

Оралып он алтыға жасы келді,
Бұралып қынай буды қыпша белді.
Арзының атқап оғып әкеле алмас
Басқа қыз тырысқанмен тырнап оңді.

Ақ жүзді, бота көзді, қара қасты,
Қыр мұрып, алма еріп, жібек пашты.
Қаз мойып, қаршыға төс, көптер нық,
Сабырлы, жарқын мінез, ықыласты.

Болса да қудан сұлу сырып ашпас,
Құлпыра сыңғырлаган шолпы тақпас.
«Ер жеттім, қандай жігіт қырындар» деп,
Байлардың қыздарындай ойлап жатпас.

Өйткені Арзы еңбекпен қайнап өсті,
Тірлік үшін от пенен суды кешті.
Көбігін Қара теңіз шолпы қылып,
Тулаған толқындарда қайық есті.

III

Қой козді, қара торы, сұңғақ бойлы,
Иілген қоңыр қаздай жұмыр мойны.
Қайтпайтын, қажымайтын мінезі бар,
Таудан зор, теңізден де терең ойлы.

Сөйлесе сөзінен нұр төгілгендей,
Күлгенде маржап моншақ себілгендей.
Қайғырса аспан жерге қирап түсіп,
Қуанса өлген өлік тірілгендей.

Жайдары жарқын көңіл, жалғыз сөзді
Жатқа да, жақында да бір мінезді.
Адамның ішкі сырып оймен біліп,
Айырар тас ішінен алтын, жезді.

Кәсібі ертелі-кеш суды кешу.
Қайысып қабырғасы қайық есу.
Ау құрып, қармақ салып, қаза орпатып,
Балық ұстап, талшық қып қорек ету.

Жасы бар оп сегіздің шамасында,
Өмірі өткен тау-тас арасында.
Мекені тастап ойған күңгірт күрке
Қырымның «Ай-Петри» саласында.

Сынайы, сырлы мінез батыр жігіт
Кеш ұйықтап, кәсіп қылғап ерте тұрып.
Мұстапа деген еді мұның аты
Теңізді кезетұғын аласұрып.

Мұстапа өмір бойы бейнет шеккен,
Жоқшылық жастайыпан еңіреткен.
Анасын жесір қалған асырап ол
Теңізден балық аулап, кәсіп еткен.

Ол күнде ауын суга салатұғын,
Өзіне жетерлік пұл табатұғын.
Бірақ та өкіметтің уәкілдері
«Салық» деп көбін тартып алатұғын.

Мұстапа — көптің бірі, зәбір көрген,
Жоқтық пепен кедейлік бұған ерген.
Алды — жар, арты — тұйық, меңіреу тұрмыс
Кигізген жас балаға отты жүген.

Кім мықты, байлар мықты ол қоғамда,
Нашарлар құл болыпты мықтыларға.
Болғанда қоғам — дауыл бұрқыраған,
Мұстапа қаңбақтайып түскен орға.

Коршісі Мұстапаның Арзы, Зейнеп,
Бір жүріп, бірге тұрып, етер еңбек.
Киіктің лағындай екі жасты
Шүйкедей екі кемпір қылады ермек.

Болса да түсі басқа, тұрмыс бірге,
Ұқсайды екеуі де өскен гүлге.
Таршылық аз дүниеден көрс-дағы,
Тату болды жол бермей шайпау тілге.

Бірі аға, бірі туғап қарындастай,
Бірі айтса бірі көнер қарсыласпай.

Біреуі қуанганда біреуі ортақ,
Бөтен жанға жүрді олар сырын шашпай.

Өлшеусіз жақын болды осе келе,
Тағдырдың жазғаны осы пешепеге.
Қос жүрек қауызын да бірге жарды
Қырымның қызыл гүлі секілдене.

Айтпайды бір-біріне сырын ашып,
Жұмысын істесе де ақылдасып.
Заңына табиғаттың кім көнбейді
Есейткен екі жасты нұрын шашып.

Балықты бірге жүріп аулағанмен,
Сүзгіге балықтарды айдағанмен,
Жалаңаш-жалпы жүріп су ішінде
Теңселген аудың бауын байлағанмен,

Оңаша талай-талай жүргенменен,
Мәз болып бір-біріне күлгенменен.
Қалауын көңілінің айтқан емес,
Мақсатын махаббаттың білгенменен.

Жалғыз-ақ көздерінде болды жұмбақ,
Деп тұрған: «Мен де сені сүйемін-ақ»,
Жұмбақты іштерінен шешсе-дағы
Айтуға ауызба-ауыз қиынырақ.

Күн келді жұмбақтарын шешетұғып,
Жарасып «мен сендікпін» десетұғын.
Түйілген жүректегі нәзік сырдың
Алмаспен жібек бауын кесетұғын!

Туғанда ер басына қараңғы түн,
Жан қияр тар көпірде жолдасы шын.
Сырты дос, іші дәмсіз боямалар
Өмірді сүреді өз тек басы үшін.

IV

Арзы қыз ауға шықты қайық мініп,
Көк толқын қарсыласты етек түріп.
Қайықты найза бойы көтеріп ап,
Тастады төмен қарай сылқ еткізіп.

Алысып кете берді балғын бала,
Теңізде ноқаттай-ақ жалғыз қара.
«Мен-дағы ауларымды көрейін» — деп,
Теңізге түсе қалды Мұстапа да.

Асқақтап асау толқын аласұрды,
Есалаң ессіз күшті толқын жынды.
Қақпалап, қақпақылдап жел қайықты
Үйіріп екпінімен мазақ қылды.

Ақ көбік аспанға атқан араласып,
Арнаға түсер емес мауқын басып.
Көк толқын сатыр-сұтыр жатты тулап,
Желкеден бірін-бірі тартып қашып.

Күркіреп қап-қара бұлт теңіз бетін,
Басады албастыдай емін-еркін.
Дәу пері дауыл оған дабыл қағад,
Дегендей терең теңіз: «Желпін! Желпін!»

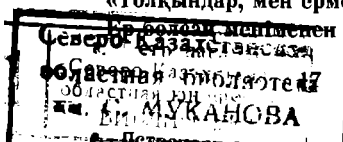
Дауылдап кетті ықтап барлық балық,
«Жан сауға, тәуекел» деп төмен ағып.
Судағы серке сандар сенделгенде
Арзы қыз ақ үйректей шыдар не ғып?

Қарысты қол білегі есе-есе,
Қасқая соқты толқын кесе-кесе.
Қырылған талай адам тұйықталып,
Ірім тас қуысы әлденеше.

Жан сауға ақырында қылмақ болды,
Ескегін Арзы есті оңды-солды.
Бір қырын айдағанда қос қалақпен
Лықылдап қайық іші суға толды.

Торықты Арзы бала, төкті жасты,
Шынымен кетем бе деп жаңталасты.
Бір есіп, бір су төгіп, күшін жиып,
Алысып толқындармен қарсылаоты.

«Толқындар, мен ермегің емес, — деді, —
Ер болдым менімен егес», — деді.

Қайықтан қайрап мүлде болмаған соң
Сұлудың көзіне өлім елестеді.

Күш кетті, Арзы әбдеп әлсіреді,
Айқайлап: «Кеттім, кеттім! Жәрдем!»— деді.
Дауысын қырдағылар есту қайда
Тоқтаусыз тауға қарай аға берді.

Жел қайық толқын айдап кетті ағып,
Ішінде Арзы отыр естен танып.
Иірімге бір түссе өлім дайып,
Алды тау, өте ала ма бұзып-жарып?

Өлімнің таялғанып білген байғұс,
Қысылды киім шешіп, от боп жанып.
Мойнына ажал — жылан оралған соң
Зарланды барлық күшін жиып алып.

«Сорлы анам бұл жайымды біле ме екен,
Даусымды құлағына іле ме екен?
Айрылған ботасынан боз інгендей
Теңіздің жағасында жүре ме екен?»

Сүйгенім Мұстапа ол қайда екен,
Қолымнан тартып неге алмайды екен?
Бірге оскен бір ұяда балапан ек,
Шығаршы бұл қатерден аман-есен.

Сеніп ем жасымнан-ақ өз ісіме,
Шыбын жан мұрынымның келді үшіне.
Қайдасың, ау Мұстапа, ау Мұстапа!
Зар болдым жәрдеміңе, қол күшіңе.

Көре алмай біріңді де өткенім бе,
Сұм ажал, су бетінде жеткенің бе?
Ақ тәнім балықтарға азық болып,
Шыпымен су түбіне кеткенім бе?

Қайдасың сорлы апа, сорлы апа
Тұрмыстан құрсау түсіп көрдің жапа.
Апамды шырылдатпай қолыңды бер
Тезірек кел Мұстапа, кел Мұстапа!»

Мұстапа ертемнен қырга шығып,
Демалды киімінің суын сығып.
Хабарын қарындастың естіген соң
Жағаны кезе берді зыр жүгіріп.

Сап етті құлағына ащы айқай..
Төтелеп о да ұмтылды жаны қалмай.
Байқады су ішінен бір ноқатты
Қайықпен түсе қалды шыдай алмай.

Алысып толқыменен ноқат қуды,
Өлімге Арзы үшін белін буды.
«Жар үшін жардан құлар» деген рас,
Құлаштап толқындарға қарсы жүзді.

Толқындар кошкеп бұлттай түйдектеліп,
Қайықты қақ маңдайға ұрды келіп.
Бөрідей бұрқыратып қар боратқан
Қаумалап жан-жағынан бермеді ерік.

Тығылып жан алқымға, арпалысып,
Дем алып екі иықтан, күйіп-пісіп.
«Қарманған қапы қалмас» дегендейін
Арзының қайығына келді ұшып.

Келгенде арқан бойы — Арзы біліп,
Тіл қатпай қалды қатып, дымы құрып.
«Мұстапа!» деп ұмтына берген кезде,
Әкетгі қаңбақтай қып толқын жұлып.

Жарқ етті су түбінде Арзы бала,
Секірді Мұстана да іле-шала
Теңізге бірде сүңгіп, бірде шығып,
Сапырды қара суды ойран сала.

Қолына бір мезгілде қыз ілікті,
«Иә, құдай, берші,— деді,— бір тілекті»
Суырған сүйріктей қып алып шықты,
Көгерген жансыз дене, ақ білекті.

Шуласты көк толқындар «өлді-өлді» деп,
Қиылған қыршынынан қыз болды деп,

Қара бұлт оған келіп топе түсті
Тым ерте қыз өмірін кім бөлді деп.

Қайыққа қызды салып қырға тартты,
Шынымен сөнді ме деп мұңға батты.
«Сөнгем жоқ, шыбышым бар» деген жандай
Арзы қыз екі-үш рет нек қақты.

Мұстапа қайық есті қалмай жаны,
Тірі алып қалайын деп бишараны.
Сол кезде дауыл тынып, толқын тоқтап,
Бұлт тарқап, күн күлімдеп жадырады.

«Мисхордың бақшасы бар гүл жапырақ,
Самалы, жұпар исі бейне жұмақ.
Сылдырап сүйреңдеген, сыңғыраған
Ақ күміс, бал ләззатты аққан бұлақ.

Ойнаған бұлбұлдары ұшып-қонып,
Сайраған мың бір түрлі әнді шолып.
Жүндері жүз құбылып көз тартады
Жарқылдап қызыл, жасыл, күрең болып.

Ойпаған балықтары сылдыр су бар,
Сол суды алтын балық мекен қылар.
Қыздардай тойға аттанған қылт-сылт етсе,
Көз алмай көп қарайсың болып құмар.

Мұстапа Арзыны алып шыққан тұсы —
Мәуесі жайнап тұрған бақша іші.
Өлікке жан бергендей балбыратқан
Бал тамған көмейінен түрлі құсы.

Арзыны жерге қойып, гүлдей жайқап,
Өкпеге қолып салып корді байқап.
Белгісіз бір тамыры бүлк еткен соң
Құстарды шекпенге сап шайқап-шайқап.

Аузынан жұтқан суың лақылдатты,
Су кеткен соң Арзы қыз демің тартты.
Көгеріп кепкен қарын ортайғанда
Ым... ым... ым... деп жалғыз ғана кірпік қақты.

Мұстапа бір қуанды, бір қуарды,
Шайқады үсті-үстіне салды жанды.
Сол кезде исін төгіп жайқалды гүл,
Түрлі құс тілек тілеп, әнге салды.

Арзы қыз аянышпен көзіп ашты,
Тогуге шамасы жоқ ыстық жасты.
Жарық күннен жатырқап қалғандай ол,
Күрсіпеді күбірлеп шайқап басты.

Бір кезде Мұстапаға көзі түсті,
Тұрғандай толқып түгел жердің үсті.
Ажалға ара түскен азаматтың
Арзы қыз жайлап қапа қолып қысты.

Ыстық қол жылытқандай қыздың жанын,
Толғанып тулатқандай жүрек қанын.
Құттықтап көктің құсы сайрай берді
Бұлғандап гүлдер соқты алақанын.

VI

Қырымда Мырзақ көпес жаңа талап,
Байыған керуенші жұртты қанап.
Қолында кердеңдеген қос қатын бар,
Тағы да қылтындайды сұлу қарап.

Татардың дәулет біткен жігіттері,
Мырзасы, салсымағы, мініскері.
«Көп әйел пайгамбардың сүндеті» деп,
Қызыққан жас әйелін алушы еді.

Ежелден «ел құлағы елу» деген,
Арзыны естіп, білген әлде кімнен.
«Ғашық» боп ақ жүзіне бір көргенде
Алдыртты ебін тауып шешесімен.

Мырзақ қу Зейнепті әбдеп сүйіндірді,
Арзыны бастап-аяқ киіндірді.
Мұстапа бұл жағдайды естіген соң
Арзыға баяндады мынау сырды.

«Ау, Арзы, байқадың ба Мырзақ жайып,
Неліктеп азық болды сағап дайын.

Білемін, сенен оның көңілі бар,
Осылай сөз тараулы күн-күн сайын.

Шоқтанып жаңа шыққан сен қызыл гүл,
Ерте ойлан түспей тұрып қолдан шылбыр,
Жалғанда сені жатқа қия алмаймын,
Қарағым, «қиям!» десең енді озің біл!»

Мастанған дәулетіне көпес Мырзақ,
Ниеті Арзыменен сөйіл құрмақ.
Мұңайып көзін сүзіп, ойын айтты,
Арзыны оңаша үйге шақырып ап.

«Арзыжан, сені сүйем жап-тәніммен,
Өзіме дүниеде жалғыз сен тең.
Ғашық боп күндей күлген ақ жүзіңде,
Тәсілмен сені мұнда алдырып ем.

Рас қой, қолымда бар екі қатын,
«Әйел» деп атамаймын оның атын.
Сен айым, сен жұлдызым, сенсің еркем,
Саған-ақ табынамын, міне, антым!

Көкпепен қарғанамын, көкем, саған,
Көзіңді күле қарат, қалқам, маған.
Аспаннап жынды боран бұрқыраса,
Сен — саям, сен — қамқорым, сен — баспапам.

Күнменен қарғанамын күлші, жаным,
Күлмесең ортенемін, қасірет қалың.
Мен күйіп көмір болсам — жан беретін
Тәңірім, шапағатшым деп ұғамын.

Айменен қарғанамын, айдан сұлу,
Сүйемін, арам маған сүймей тұру.
Жәннаттың жарығыпан артық маған
Сенімен жалғыз сағат бірге жүру.

Жерменен қарғанамын жемісім сен,
Мәуесі салбыраған егісім сен.
Суырып алатұғын жалғыз сенсің
Жер астын «жеті қабат» қылсам мекеп.

Жұлдызбен қарғанамын жұлдызым сен,
Жағамда жарқыраған құндызым сен.
Қор болам, құп алмасаң қан боп өлем,
Кең дүние үш кез ғана «көрменен» тең.

Өзіңе өміріммен мен ант етем,
Жалғызда гашығым жоқ сенен бөтен,
Айттым ант, Арзы ару, ойлап енді
Тәңірім табынатын сеп деп өтем».

Арзы айтты:

«Құлағың сал жауабыма,
Жалшыға мырза гашық болмас сірә.
Жарым бар жаны бірге жастай өскен.
Пышақ сап буынсызға қылма кінә».

Осыдан басқа бір сөз қайырған жоқ
Мырза деп жүзі жылпың табынған жоқ.
Мырзақ та дел-сал болып жүре берді
Сандалып дәл жүректен тигендей оқ.

Мұңды қыз қапды пайза түйрелгендей,
Шашыпап тау мен тасқа сүйрелгендей
Бозарып, түсі суып, мең-зең болып
Қиналып қабыргасы күйрегендей.

Жек көріп Мырзақ сөзін қаны қашты,
Көзінен ызаланып төкті жасты
Бір күні тауга келіп, жеке отырып,
Сырласып табиғатпен мұңын шашты.

«Алдым жар, тұрмысым тар, артым тұйық,
Телегей теңіз жасым бір тұңғиық.
Ай-Пстри қара тас көтергендей
Қайғыдап жүре алмаймын белім ұйып.

Антұрғап, дәулетке мас, залым Мырзақ,
Жалпынып, жалпаяды қылжақ-қылжақ
Шарият,

күштілікпен қорқытады
Саудагер, сопы, қажы, молданы сап.

Сорлы бет қайдан біттің жылтыраған,
Жетпей ме қара бұжыр кескіп маған.

Бәрі де жалшы әйелдің теңізде жүр
Ерген жоқ жалғыз ауыз өсек-аяқ.

Жаратқан, сұрадым ба, сенеп көрік,
Сенделттің бақыт бермей, келбет беріп
«Сақина сау басыма» тілеп алдым
Осы гой қорланғаным, болмай ерік.

Мұң шағар әділ деген молда, ишан,
Бірінің жаны ашымас мыңып жисаң.
«Сүндеті пайғамбардың барығыз» деп,
Құлқыны үшін ғана неке қиған.

Мырзақтың қос қатыны тілі улы,
Өсекті көршілерге таратулы.
Болғанда Мырзақ — қабан, меп — ақ шабақ
Жасаған, жас басыма қатер туды.

Заңғар тау, ақылыңды айт, қайда барам,
Жалғызбын алды-артымда жоқ бір панам.
Жаққан соң ақ бетіме қара күйе
От болып өртенемін, назаланам.

Заңғар тау, көк қарағай, жан-жағың тас,
Келгенде паналауға қойныңды аш
Не діннен, не өмірден рақым көрмей
Зарымды сағап шағып төгемін жас.

Сен тұрсың қоқырайып қоқырлы құз,
Жылап тұр көзің басып бір жетім қыз.
Тезірек жыртқыш аңды жібер дағы
Жегізіп тар тұрмыстап күдер үзгіз».

Арзы қыз ұзақ күнге жылап-жылап,
Кеш құрым келді үйіне талмаусырап
Кешікпей тас күркеге қайта көшті
Ешкімнен рұхсатсыз шешесін ап.

Бірігіп екі бала тас үй салды,
Бір жерде асырамақ болып жаңды
Ұл-қыздың сый-сипатын сезгеннен соң
Қос кемпір бетіп сипап, қабыл алды.

Қуанды құтылды деп Мырзақ жаудан
Мұстапа аң аулады барып таудан.
Кеш жатты, ерте тұрып қайық мініп,
Арзы қыз балық жиды құрған аудан.

Өмірде болған емес жапға тыным,
Өкімет тарапынан ауыр шыгын.
Ол күнде алым-салық жөні солай
Табыстың қалдырады жүздеп бірін.

Ысқырған айдаһардай ол бір заман,
Тарыққан, тауды кезген талай адам.
Арзы мен Мұстапа емес елдеп ерек,
Талай жас теңдік көрмей зар жылаған.

Теңіздің жағасында балықшылар,
Тау-тау қып балық үйіп жыбырлаған.
Түйені түгіменен жұтқан дәуір
Жалаңдап дүниеге ашқан аран.

Құйылған бұлақ болып көздің жасы,
Дегендей: «Күнім қараң, күнім қараң».
Арзы қыз сол халықтың бір баласы
Өзгеден өзгеше боп қансыраған.

«Апыр-ай, Арзы рас кеткені ме,
Сертіне қыз да болса жеткені ме?
Бетіме күйе жағып ел алдында,
Тілімді қол сілтеумен кескені ме?»

Тауда өскен тас жүректі деген рас,
Шынымен болғаны ма жүрегі тас.
Қыр мұрын Қырым қызы қыпша белге,
Жетсе мал, жетпессе оған садақ бас.

Батады қабырғама мынау қорлық,
Бірімін көрмеушінің жапа-зорлық
Қақпанға түсірейін жолбарыстай
Таудағы Мұстапаны жүрген орғып.

Жасқанып, қорғанатын жалғыз емен,
Тіріде отырам ба қарап төмен

Шыдамай Мырзақ ұша тұра келіп,
— Ой, ақымақ тоқта!— деді түсін бұзып.
Әйел ғой алпыс екі амалы бар,
Жұбатты аңқау «дәуді» Арзы тұрып.

— Ей, Мырзақ, дәулет десе дәулетің бар,
Күндейтін дұшпандарың сәулетің бар.
Тау менен тастан басқа жөн білмеген
Жігітке ақырарлық не бетің бар?

Аңменен көрші өскен ол бір асау,
Қиып ба ақылыңмен салсаң тұсау
Қауызын жаңа ашқан мен бір гүлмін
Өсірмес гүлдің бойып темір құрсау.

Алданды алдап айтқан сөзге Мырзақ,
Ішінен деді: «Қызға ұнадым-ақ
Мұстапа көз алдынан кетер болса,
Құлпырған Қырым қызы қайда бармақ?

Әйтеуір бір сұлуға болдым ғашық,
Жүре алман ғашықтықтан аяқ басып.
Жолына жаным пида, мал садаға,
Ол үшін өлсем риза қапым шашып».

VII

Үйіне қуапышпен Мырзақ келді,
Дін басы — молдаларды жинап келді.
Кол байлап кеудесіне тағзым етіп,
Жол сұрап «шаригаттап» арыз берді.

— Бір қызға көптен бері болдым ғашық,
Сұлу қыз туған екен жұрттап асып.
Арада әзәзілдей бір адам бар,
Кесірінен сол шайтанның жүрмін жасып.

Таһирдің қызы екен Арзы бала,
Жаратқан көркем қылып хақ-тағала
Ғашықтық жалыны өртеп жүрегімді
Сол үшін отқа түскен мен пәруана.

Мұстапа деген жігіт осы қызға,
Сөз салып түскен екен көптен мұзға.

Бірақ та сұлу оған риза емес,
Болады сол бұзыққа қандай жаза?

Беріңіз төреңізді әділдікпен,
Бұзыққа жаза айтыңыз — шаригатпен,
Сапарда жүргенімде Мұстапа кеп,
Азғырып Арзы қызды алып кеткен.

Арзы қыз жайнап тұрған қып-қызыл гүл,
Қонуга құмарланған мен бір бұлбұл.
Ләйліге ғашық болған Мәжнүн — мен,
Молдалар ендігісін өзіңіз біл.

«Құп!» деді молда біткен көзіп жұмып,
Қарады «тапсеріне» аласұрып.
Барлығы Мұстапаны «күпір» деді,
Әйелді азғырушы «никах» бұзып.

— Мұстапа хақ қасында күпір адам,
Білмейтін хақиқатты нағыз надан.
Бұзықтың сол жазасын тартқызуға
Қазылысын он құлашты терең зындан.

Жазасы шаригаттың бұзылғанға,—
Мұстапа тұтқын болсын сол зынданда,
Үш жүнде бір қадақтан тамақ берсін
Қылмасын еш рақым басқа пәнда.

«Үкімге» Мырзақ жауыз риза болды,
Сыйлық деп молдаларға алтын берді.
«Арзы қыз маған әйел, мен күйеуі»
Деген ой бойын билеп, көкірек керді.

Қазуға терең шұңқыр үйден шықты,
Қасына жігіт алды өңшең мықты
Ай-Петри бөктерінен ә дегенше
Құдықты он құлаштық қазып бітті.

Ол күнде Бағдат пенен Мадинадан
Қырымға көшіп барған бұл жаңа заң.
Қайрымсыз қара жүрек хан тұсында
Қолданған түрме орнына терең зындан.

Бес жігіт Мұстапаға кетті жүріп,
Жоғалтпақ қыздың жарын көрге тығып
Алушы аңдушыны тез алмай ма,
Ұстады Мұстапаны ұрып жығып.

Бұл кезде Арзы бала теңізде еді,
Теңізде бір гажап іс көзі көрді.
Төрт үйрек қалқып жүрді көк толқында
Біреуін бір қара құс ап жөнелді.

Зуылдап қара құс кеп үйректі ілді,
Барылдап үйрек сорлы көп жұлқынды.
Ашулы айуан тырнақ босатсын ба,
Жөнелді бұрқыратып мамық жүнді.

Нашардың бәрі осы деп ойлады Арзы,
Мөп-мөлдір оттан ыстық жасын алды.
Аялдап аяқтамай әлгі ойын
«Өлдім!» деп, қызға біреу айқай салды.

Дауысың Мұстапаның таныды Арзы,
Жігітке не болды деп күйіп-жанды,
Толқышмен араласып жетіп келсе,
Бес бөрі талап жатыр Мұстапаны.

Ұшып кеп Мұстапаны құшақтап ап,
Жармасты жібермеске жарып қорғап.
Бөріге тоқты төтеп бере ала ма,
Жөнелді тартып алып қанға былғап.

Қос кемпір зыр жүгірді топырақ тырнап,
Жайып сап аппақ шашын қарғап, боздап.
Зарлының үндеріше үнін қосып,
Тау жылап, көздерінен ақты бұлақ.

Күңіренді екі кемпір жасын төгіп,
Тірліктен Мұстапа үшін мүлде безіп,
— Шыбыным, құлыншағым Мұстапа деп,
Қаңғырып Қырым ішің кетті кезіп.

Сүрініп бірде құлап, бірде тұрып,
Қирандап, бұратылып, мың жығылып.

Шарлады дала-қала алаптарын,
Күркілдеп, шұбатылып, дымы құрып

Мұстапа мәңгі шықпас орға түсті,
Амал не орға тыққан мырза күшті.
Жазасы «исламның» осылай деп
Қайғының сусын қылып уын ішті.

Бір кезде теңіз өрлеп жүрген жігіт
Белсепіп етек-жеңін түрген жігіт.
Торғайдай торға түскен жаутаңдайды,
Тірідей терең қазған көрге кіріп.

Бір кезде желқайықты ескен жігіт,
Айдынды аққу құсап көшкен жігіт.
Алты адым айналасы шұқырда отыр
Су құйған көмір болып өшкен жігіт.

Бір кезде Арзыменен жүрген жігіт,
Еңбектің қадір, көркін білген жігіт.
Серт байлап, сыр түйісіп, қол алысып,
Ойнатып отты көзді күлгеп жігіт.

Жалын боп жер астында отыр бүгін,
Құс емес ұшып одан кететұғын
Қолынан бар келгені жыр төлғайды
Зарланып жаратқанға шағып мұңын.

«Жаратқан, жас шағымда орға жықтың,
Тірідей терең қазған«көрге» тықтың.
Нашарды төрғайдай ғып домалатып,
Күштінің тырнағыммен жұлып-түттің.

Тар зындан еркімді алды, күшім кетті,
Күн бар ма көтеретін көкіректі?
Қатпаған қауырсыны балғын едім,
Жай түсіп, тас тобемен жаншып өтті.

Алуан асыр салған асау аңдар
Асқардың сусындайды бұлағынан.
Жалғыз-ақ шолде жатқан мен бір зарлы,
Қан кеуіп, қайрат кетіп, қиналды жан.

Қажыдым, әлім бітті, тамағым аш,
Бұлт тонсе — киімім жоқ, мен жалаңаш
Шынымеп жер астында өлгенім ғой-
Балғып тән құрт-қоңызға бола ма ас.

Басыма орнағанда қара тұман,
Мойныма оралғанда қара жылан.
Қасыма Арзы сәулем келе қалса,
Айырып алар еді ажалымнан.

Қапыда жолдастарым сезбей қалды,
Ортаға салар еді шыбын жанды.
Есітсе кегін алар, іздер мені,
Құтқарар азаптанып, қиналғанды.

Қарт анам қайғымепен қан жұтарсың,
Сағынып құлыныңды тас құшарсың.
Түсіңе ұйықтағанда меп енерміп,
Оянып, жер мен көкке бір ұшарсың...

Мекенім қараңғы үй көрмепен тең,
Теңізді шимайлайтын өтті дәурен.
Бірге өлмей сеніменен армандамын,
Жолдасым, қош, амап бол, Арзы сәулем!

Мұстапа зарлап жатты күндіз-түні
Қос кемпір, Арзы жүрді іздеп мұны.
Бір күні кешкітұрым салқып желмен
Арзының құлағына жетті үні.

Қайратпен жетіп келді ор басына
Алмақ боп жан жолдасын қорғашыпа
— Мұстапа, тірімісің?
— Әу, тірімін
Тілдесті әлсіз жатқан жолдасына.

Бар еді белінде ұзын қыл арқапы,
Зындапқа тастай берді қайнап қақы.
Қармақтай шабақ алған қара судан
Арзы қыз тартып алды Мұстапаны.

Бір-бірін тірі коріп қуанысты,
Демделіп көңілдері уанысты

Арзының арнап жүрген азығын жеп
Аш өзек есін жиып жұбанысты.

Күн батты, тау қалғыды, жел тынықты,
Түсірді теңіз тұман шымылдықты
Төңірек маужырады бәрі жым-жырт,
Ымдасып, жұлдыз ғапа көзін қысты.

Түсінген жұлдыздардың ымдарына,
Көңілдің әсер берген ыргағына.
Екі жас тау түнеді, тыным алып,
Жүректің сыр айтпақ боп жұмбағына

Дем алып тамылжыған гүл мен орман
Тәтті иіс бұрқыратты жан-жағынан.
Қырымпың ұлы-қызы қосылды ден
Шығармақ болды екеуін құмарыпан.

Айқасты екі жастың қос білегі,
Лүпілдеп соқты Арзының жас жүрегі.
Отыпа махаббаттың бойы балқып,
Назданып Арзы сұлу мөлдіреді.

Жастардың араласты ыстық лебі,
Жігіттің сол емес пе тілегені.
Сағынған көптен бері ғашық жарын
Мұстапа құшып-сүйіп күлімдеді.

Қос білек қосарлана құшақтасты,
Емі жас сүйісті де мауқын басты.
Арзының өміріне осы бір түн
Өшпестей, ұмытылмастай нұрын шашты.

Бір болсын шықсақ төбе, өлсек шұңқыр
Дегендсі төстеріне төс тақтасты.
Жүрекке жара салған жаулары көп,
Жолдарын құтылудың ақылдасты.

Құттықтан ғашықтардың махаббатын,
Жерден ну, көкпен жұлдыз шашу шашты.
Сол кезде таң, сарғайып, торғай шырлап
Аты жоқ, көкек құстар сұңқылдасты.

Тас тінтіп Мұстапаны іздеуші көп,
Қос кемпір тау аралап жүр кемсеңдеп
Жаулары Ай-Петридi шарлаумен жүр,
Екеуін Мырзақ байға ұстап бермек.

Өркеш тас үңірейіп зәрені алған
Кемпірді тітірентті жылап барған
Қос кемпір сүйретіліп жүре берер
Жанымыз артық па,— деп,— Мұстападан.

Қарғайды тау кездірген дұшпандарды
Қылсын деп сені құдай біздей зарлы
Қарғысын адам, айуан жәндік түгіл,
Шың, құс, тас, таулар дағы ұғып алды.

Ішіне бурыл таудың түсті тұмап,
Жамылды күңгірт корпе қалың орман.
Қашаннан азық татпай қатты ашыққан
Қабанға оңай олжа түсті жолдан.

Тілегі аш қабанның болып қалды,
Үстіне екі кемпір келіп қалды.
Бассалды бір кемпірді «ә» дегенше
Біреуі тасқа шықты қорғап жанды.

Жыртқыш аң бір кемпірді кокпар қылып,
Салып ап нығына кетті жүріп
Ананың айқайлаған дауысына
Союу тіс бара жатыр сылқ-сылқ күліп.

Жауыздың озбырлығын көрген кезде,
Тістейді Ай-Петри қабақ түйіп
Қаңбақтай құйып қуған кемпір кетті
Тау-тасқа домаланып басы тиіп.

Шырқырап, шыңғырса да естуші жоқ,
Дос қайда тартып алар кісі жынып.
«Елің жоқ еркелейтін бұл жерде» деп,
Өлтірді кеңірдегін бір-ақ қиып.

Аш қабан қос азуды көмін жатыр,
Тұмсықтап екі емшегін еміп жатыр

1
10652
—

Жүрегін жұлып алып сылқ еткізіп,
Езуден қызыл қанды төгіп жатыр.

Шешесі Мұстапаның сорлы кемпір,
Қаңғырған Мұстапа үшін шерлі кемпір.
Замана құрсауының қысуымен
Қабанға бір жолғы азық болды кемпір.

Бұл кемпір қабанға жем болмақ па еді,
Далада қан төгем деп ойлап па еді?
Мыңға он қожа болып құтырғанда
Құрығы күштілердің ұстап берді.

Бұл кемпір құрбан болған көптің бірі,
Тарихқа өзек болған мұң мен жыры.
Айғақтар «Ай-Петридің» ала басы
Жазылған қызыл қанмен таптың сыры.

Қабаннан аман қалған зарлы Зейнеп,
Арзы мен Мұстапаны келеді іздеп.
Сол күні аман-есен Арзыларға
Қосылды шашын жайып, зар өңіреп.

Құшақтап Мұстапаны төкті жасын,
Естіртті қабан жеген сорлы анасын.
Қайғырып Мұстапа да жасып төгіп,
Оқ тиген қоңыр қаздай иді басын.

Жас кетті бәрінен де ағыл-тегіл,
Қамады қасқыр болып зұлмат өмір.
Жасыған Зейнеп пенен Мұстапаға
Арзы қыз қайрат беріп айтты көңіл:

— Тоқта, ана, Мұстапа, сен, көп жасыма
Жаситын жас жігіттің жері осы ма?
Біз емес жылап жүрген елден ерек,
Жылаушы нашарлар көп бұл ғасырда.

Қырымның қуаттысы — діншілдері,
Байлары, мырзалары, саудагері.
Жарлысы жапырылған жапырақтай
Жауаңдап, жардан құлап, сынған бөлі.

Тар заман қамалыңда талайлар бар
Арты су, маңы батпақ, алды шың, жар.
Жер ауып, суга, отқа көмілген көп
Атылып, толып жатыр асылғандар.

Біз дағы көп нашардың біреуіміз,
Ми қашқан, көз бозарған жүдеуіміз,
Қайыр жоқ Қырымдағы жауыздардан
Жалғанда жалғыз білек тіреуіміз.

Өмірде таста туып, таста өстік,
Су жайлап, суды еміп, суды кештік
Сол еңбек сол бейнетпен күн көреміз,
Қашайық, отырмайық күнді кеш қып...

Алғанша аузын жиын «мұнда» деді
Бұл келген бес қуғыншы қулар еді.
Мырзақтың бір достары Қожа деген
— Қашқындар, жүр қалаға, тұрма!— деді.

Мұстапа орынынан ұшып тұрып,
Қанжарды Арзы әкелген қысып тұрып
— Жастанып жастығымды жатайын,— деп,—
Бүйректен жарқ еткізіп алды сұғып.

Өкіріп ұшып түсті Қожа батыр
Ақтарды ішек-қарын қанжар батыл.
Төрт жігіт жаныңдағы түйдек-түйдек.
Шоқпармен Мұстапаны ұрып жатыр.

Жау — төртеу, бұлар — екеу, қылар қайрат,
Алушы қаруларын келген сайлап
Мылтықпен қара саннан атып салып,
Ағашқа Мұстапаны қойды байлап.

Кемпір меп қызға әлі келмесін бе,
Зорлыққа Арзы тағы көнбесі не
Кемпірді қара таспен бастырған соң
Кім кепіл жаны ышқынып өлмесіне?

Төртеуі Арзыға кеп жабырласты,
«Сен, жеңгей, қорықпа»— деп дабырласты

Мертіккен арыстандай Мұстапаға
Көзінен жасын тоғи амандасты.

— Мұстапа, қош аман бол, көзім нұры.
Әлі де жолығармыз қалсаң тірі.
Егерде жолықпасақ артта қалар
Арзы мен Мұстапаның зарлы жыры.

Мұстапа, балдан тәтті сені сүйгем,
Жалғанда жарым сенсің, саған тигем.
Тәңірім бұл сөзіме болсын айғақ
Өмірде сен деп өлем, сен деп күйем...

Бойымда сенен қалған болса аманат,
Серт берем тапсыруға сау-саламат.
Егерде оліп кетсем борып қылма
Батырым, бидайығым болат қанат...

Тұрса да жаралы боп, қозғала алмай,
Зарына жолдасының шыдай алмай
Мұстапа бәйтеректі селкілдетті
Тұрар ма қапы қызып, күйіп-жанбай:

— Жан жолдас, Арзы, сәулем, кеттің менен
Қалар ем жаудан алып, жара денем.
Бақыл бол көріспесек бұдан былай
Теңізге түсіп кеттің түпсіз терең.

Болмады көп сөйлеуге бұдан әрі,
Арзыны көтермелеп тартты бәрі.
Жаңғырып қала берді тау ішінде
Шырқырап шер тарқардың қайғылы әні.

Тыпырлап тас астында кемпір қалды,
Мұстапа ағызып түр қызыл қанды.
Түйіліп қарға-құзғын, құрт-құмырсқа
Қан ұрттап, ауызының дөміп алды.

Сауысқан көз майларын шұқиық деп,
Қарақұс тез олсін деп жұтылып кеп
Тышқандар азуларып салып жатыр
Болды деп үлкен тамақ кемпірді жеп.

Қуанды Мырзақ соққан мұрттап күліп,
Арзыны оңаша үйге қойды тығып.
Азғырып біреу-міреу жүрмесін деп
Қойыпты қара күңге күзеттіріп.

Мырзаққа Арзы сұлу емес риза,
«Некесіз» тағы харам жолығуға.
Қыз десе Қырым жасы қандай құмар.
Жайылды бұл оқиға ой меп қырға.

Арзыны кеңес қылды мырза, бегі,
Бос белбеу, бота тірсек жігіттері.
Қырымда жаннан асқан сұлу бар деп
Естіді арғы жақта түрік елі

Түрік пен Қырым байы бәсекелес,
Бәсеке ел бақыты үшін емес.
Түртпектеп бірін-бірі алдап-арбап,
Жатады болып ылғи қызыл өңеш.

Түрікте даңқы шыққан Ғұсман мырза,
Бала үшін әйел іздеп жүрген бұ да
Мұстапа, Арзы, Мырзақ оқиғасы
Бір күні тиді мұның құлағына .

Ойлады сұлуды мен алайын деп
Қисынын не қылғанда табайын деп
«Қырымның ару қызын алды» деген
Тағы да ірі атаққа қалайын деп.

Шақырды Әли атты сұм жігітің,
Деді оған: сенеп басқа көп жігітім.
Жұмсайын қиып-қыстау бір сапарға
Батырым, бас тартпассың,— сол үмітім.

— А, тақсыр, жолыңызға жаным құрбан
Олімге бар десең де дайын тұрам.
Жөніңді айт, батаңды бер, мен әзірмін,
Қызметім құдай үшін сізге қылған.

— Жігітім, олай болса құлағың сал,
Төңіздің ар жағында Ресей бар.

Орыстың Қырым деген аралында
Ғажайып жан естідім мен қызығар.

Қырымда Арзы деген бір сұлу бар,
Таласқан талай мырза болып құмар,
Сол қызды құшақтатсаң тез әкеліп
Жалғанда арман бітіп, көңілім тынар.

Егерде сол, қызды алып келсең,
Қолына ағаңыздың «Мә...» деп берсең
Түріктің бас жігіті сен боласың
— «Сыйға сый, сыраға бал» біле білсең.

— Құп тақсыр, міндетіңді орындаймын,
Сіз үшін жау жағынан қорынбаймын.
Шейітіңіз өле қалсақ хақ қасында
Таймаймыз дұшпан болса соғымдаймын.

Серт беріп Әли залым жүріп кетті,
Қасына үш палуан жігіт ертті.
Әрі ұры-әрі бұзық айлакерлер
Төртеуі Қырымға да келіп жетті.

X

Төрт жігіт Арзы қызды іздеп тапты,
Таң қалды көрген жерде қолаң шашты.
Бар сырын әбден біліп алғаннан соң
«Ғұсманға лайық...» деп ақылдасты.

Бір күні Әли оған келіп еді,
Қара күң есік ашпай жауап берді:
— Арзыға жолығуға рұхсат жоқ,
Қинама бұдан былай енді мені.

Арзыдан үміт күтпе, дәме қылма,
Ерігіп есік қағар ол бос қыз ба.
Шырағым, Мырзақ білсе жүндей түтөр,
Тілімді ал, бұл арадан жөнел, тұрма.

Білмейтін жан емессің тура жолды,
Жоқшылық байламай ма жомарт қолды
Нашарлық салдарынан торға түскен
Әзілді жаратпайды Арзы сорлы.

— Шешетай, тез қайтамын тіліңді алам,
Болғанда Арыз балаң, мен де балаң.
Егерде қызға жаның ашыр болса
Байғұсты бұл азаптан мен құтқарам.

Наусаңыз Мұстапаның жан досымын,
Досымның тіліменен келіп тұрмын.
Сөйлестір оңаша үйге алып барып,
Жоқ еді қастық ойым, бұл шын сырым.

— Қарағым, олай болса қылма өкпе,
Арзыжан ерте шығар су жақ шетке
Бұлаққа суга барар, сойлесерсің,
Бірақ та өтірік айтып тентіретпе.

Қара күң жүгіріп кеп айтты жайың,
— Арзыжан, сүйінші бер қуантайың.
Бір түрік Мұстапаға жолығыпты
Таңертең аты-жөнін біл, қалқатайым!..

Арзы қыз осы кезде жүрген жүдеп,
Мырзақ та тынышын алған о деп, бұ деп
Сол күні жекіп тұрып айтып кеткен
«Некемді саған ертең қиямын» — деп.

Тұнжырап терек теңіз ойға кетті,
Басынан өткен күнді елестетті.
Не пайда жалғыз тамшы рахат жоқ
Ұлы ой қныры жоқ тентіретті.

Қайғылы ой ішін өртеп алаулатып,
Талдирды, есін алды, қалжыратып.
Теңізге түнгі төнген қара тастай
Көгерді төмен қарап, қалды қатып.

Түн болды Қырым ішін түнек басты,
Қаптады қалың тұман қарашапты
Тау қалғып, тас бұйығып, орман ұйықтап,
Дел-сал боп гүлдер басы салбырасты.

Ұйқысыз аққан бұлақ жуып тасты,
Жол-жол боп Ай-Петридеп төмен асты.

Қырымнан ертең Арзы кетеді деп,
Біріне бірі айтып сумаңдасты.

Таң атты, күн де шықты, жел гүледі,
Желегі ағаштардың желпілдеді,
Алысып жыиды желмен келеді Арзы,
Қаңбақтай желқұйынның еркіндегі.

Еңкейді бір бұлақтан су алмаққа,
Ойы алтау, қоңілі жетеу, әр тарапта
«Кешегі түрік жігіт кездессе екен
Хабарын Мұстапаның сұрамаққа».

Шерлі қыз күрсінеді, тың тыңдайды,
Жел оған Мұстана деп сыбырлайды.
Құздағы қайың, емен жапырағы
Жүзіндей гашығының жымыңдайды.

Қыз келді терең, түпсіз мұңға батып,
Бір жүріп, бір бөгеліп әрең басып
Ақырын тас үстімен Әли келіп,
Сөйлесді олеңменен сырға тартып.

Ә л и :

Сұлу қыз, гүлді жүзің неге сөлган?
Қасірет жас басыңнан недеп болган?
Қайғының, қарашығым, жөнін айтшы,
Жанбысың шыға алмаған құрған тордан?

А р з ы :

— Уа жігіт, халім жаман, өмір бөтен,
Жөніңді айт нашарды аяр доспын дессең.
Жоғалтқан Мұстапаны мен Арзы қыз
Сөйлеп бер сол жоғымды тауып берсең.

Егерде эзіл қуған адам болсаң,
Айырмас ақ-қараны надан болсаң.
Қаңғырма, жайыңа жүр, жолың әне
Қосылмас үш қайнасаң маған сорпаң.

Ә л и :

Болады аса надан Қырым бегі,
Қан ішкіш айуан мінез жігіттер.

Солардың арасында сіздей жанның
Толады уайымға жас жүрегі.

Ақсүйек, асыл тұқым түрік елі,
Дұға алған пайғамбардан аргы тегі
Діні де, жаны да асыл бір халық бар
Жайлаған «Меке» менен «Мединені».

Түріктің Ғұсман атты патшасы бар
Қақ жарып қара қылды әділ тұрар
Жатады су түбінде асыл маржан
Патшамыз көркіңізге болған құмар.

Шырағым, таба алмайсың Мұстапаны
Бұлақтай көздерінен аққан қаны
Қырымда байлауда көп жүре алмассың
Мекен қыл бұдап былай Түркияны.

А р з ы :

Түрікте жұмысым жоқ, бара алмаймын,
«Жүр» деген тіліңізді ала алмаймын
Ғұсманның аяқ жылтар тоқалы боп,
Сақина сау басыма сала алмаймын.

Мұстапа көз алдымда қалған тірі,
Онсыз мен тұра алмаймын сөздің шыны
Ол үшін отқа жансам арманым жоқ
Патшаңнан оның артық басқан ізі.

Қанымнан қымбат маған жерім, тауым,
Бөлемес қуанышқа елім жауып.
Былғама теңізімді, арам түрік,
Бермеймін өзім түгіл оймақ-бауын

Ә л и :

Ей сұлу, қол сілтеме сөзді тыңда,
Жалынсам жалтарасың бұл шының ба?
Баласы ер түріктің ашуланса
Тұруың екі талай бұл Қырымда.

Түріктің Ғұсман мырза ақ патшасы,
Бас иген еліміздің кәрі, жасы.
Сол Ғұсман бір өзіңе гашық болды,
Жіберген елшісімін сөздің расы.

Ер жүрек, ежелден оқ етін тескен,
Тау кезгіш, тасты сүзіп, теңіз кешкен
Ғашықтық дағуасына құрбап болып,
Талайдың басын алып, қанын ішкен.

Ғашықтық атамыздан қалған мирас,
Ғашыққа қандай жігіт жанын қимас
Патшамыз сізге ғашық болған екен
Ендеше сізді әкетпей қоңіл тынбас.

Шалқайма, қымбат сұлу, мойныңды бұр,
Жиекте сізге арнаған кемеміз тұр.
Сіз — ханым, біз — қызметші әруақытта
Кемеге мінгізейік тезірек жүр.

А р з ы :

Ей жігіт, енді мені зорламаңыз,
Азаптан қоршап тұрған қорғаманыз.
Күш қылу айуанға да жараспайды
Қорғансыз қыз екен деп қорламаңыз.

Мылжындап, құжақ жігіт әуре қылма,
Қызықпа ресейлік сұлу қызға
Жат елге намыс сатып барғанымша
Өлейін теңізімде, Қырымымда,—

Деді де Арзы аяндап жүре берді,
Шақырды Әли ымдап жігіттерді.
Төрт жігіт іліп алып жөнелгенде
Кемеде Арзы өзін бір-ақ көрді.

Шу деді жүйрік кеме суды тілді,
Артынан қуалады дауыл жынды
«Қырымның қызы бүгін ұрланды» деп
Толқындар масайрасып сылқ-сылқ күлді.

Жүрегі түріктердің лүпілдеді,
— Ризамын орындалды сертім — деді
Қырымның қырғауылын жер соқтырдым,
Әрқашан не істесем еркім деді.

Жем болған көк бөріге Қырым қызы,
Түскендей жерге ағып көк жұлдызы

Торғайдай торға түскен жаутаң қағып,
Қоштасқан туган жермен мынау сөзі:

— Қош, Қырым, көркем Қырым, гүлді Қырым,
Қоштасам деп ойлап па ем бұдан бұрын.
Қызылшыл құзғындарға тұтқын болды
Киіктей ойнақтаған балғын қызың.

Білмедім аңқаулықпен жаудың сырын
Барасың қалып артта, қайран Қырым.
Түріктің тұтқыны боп кетіп барам
Жетер ме Мұстанаға зарлы үнім.

Қош Қырым, етегің жаз, басың мұнар,
Кеудең қар, көкірегің сөнің ызғар
У ішкен су орнына мен бір сорлы
Әлсізді азық қылды арсыз мұндар.

Шағылған ақ алмастай шыңда мұзың,
Жақпар тас, жантайысқан асқар құзың
Түріктің төбетіне пенде болды
Қан жұтқан қайғыменен жетім қызың.

Қош тауым, аспан кокке басың барған,
Құшақтап Қара теңіз оран алған
Жатқанда жаибасыңнан құс өте алмас
Өкпеңді күннің көзі емес шалған.

Қойныңды түрлі жәндік аралаған,
Мықтысы нашарларын жаралаған
Қан ағып, жапы шығып жатар өне
Зар қағып көр аузында талай адам.

Қош Қырым, аю, қабан, арқар қашқан,
Секектеп, құлан, бұлап бұлдырасқан.
Апай төс айғыр жалды арыстандар
Құтырып ауызынан көбік шашқан.

Баурында ойнақтаған бұғы-марал
Ақ иық, сабау саусақ қайың мен тал
Келгенде жылдың құсы жыл-жыл сайын
Арзының зарлы даусын сонда есіңе ал.

Қош Қырым, туғап елдің мекені сен
Мейірім, жылылығың анама тең.
Мұстапа құшағыңда қалып барад
Напа бал жаралы ерге етегің кең.

Талай жан Мұстанадай еңіреген
Жалтақтап жалғыздықтан жанын жеген
Сендерге мұң-зарымды айта алмадым
Қош бол, қош, балықшылар бейнеттенген!

Қош бол, қош, суды сүзген балықшылар,
Толқынды қарсы ұруга қайық шыдар
Қапыда қолға түскен Арзы қыздың
Қоптасқан шер тарқарып жаның ұғар.

Күшейсіп жүректегі қайнаған кек,
Бас име жауыздарға ұлығым деп,
Бостандық нашарларға болсын тездеп,
Зорайсын күннен-күнге талап-тілек.

XI

Шалқыған Қара теңіз түсі суық
Толқынды кетіп барад толқын қуып
Көбігін аспанға атып асау толқын
Қайнайды жиектегі тасты жуып.

Теңіздің жағасында сансыз адам
Лу құрып, балық аршып, жыбырлаған
Нан үшін жазы-қысы дамыл көрмей
Жем іздеп, жүрек жалған, қыбырлаған.

Жиекте бір топ отыр дүрілдескен,
Бас иіп қайтар емес қиын істен
«Не олу, не кек алу тезірек» деп
Бірі айтып, бірі қостап бас изескен.

Ішінде осылардың Мұстапа бар,
Жүдеген жәбір көріп, кеткен ажар.
Қайғылы қара күнді жамылғандай
Күрсініп ауыр-ауыр демін алар.

Күн қайда есін жияр балықшыға,
Ер қайда басшы болар оңшең «құлға»

Мұстапа оққа ұшып, тауда қалған
Демецдер қалай ғана келген мұнда.

Мұстапа жауга тұтқын болды деген
Сол күні достарына хабар келген.
Жолдасты жауга беріп қоймайық деп
Өзді-өзі қаны қызып дүрілдеген.

Жиылып арасынан кісі бөлген
Күзембай, Сейпі, Құрман, Секен деген.
Төрт жігіт қала ішінен сұрастырып
«Мисхорды» ертеңді-кеш тынбай кезген.

Байлаулы Мұстапаны алды тауып,
Ес-түс жоқ ер басына төнген қауып.
Байлаудан алып шықты азаматтар,
Кетіпті бар депесін қаны жауып.

Арқалап келе жатты кезек-кезек
Су сұрап жаралы жан қақты безек.
Бұлақтың басына кеп демалысты
Жігіттер кекті ашуын ішке тежеп.

Мұстапа есін жиып, көзін ашты,
Жар үшін өлімге де қиған басты.
Бейнетті бастап-аяқ сұрап біліп
Ырза боп достарына құшақ ашты.

Мырзаққа өздеріңше жаза бермек,
Иә ұрмақ, нә таламақ, нә олтірмек
Бүгінгі Мұстапаға тиген соққы
Күні ертең бәрімізге тиенді деп.

XII

Сал Мырзақ ұйқы көрмей ерте тұрды,
Киіпді жібек киім түрлі-түрлі.
Қоқиып айнаға кеп бойын түзеп,
Көрінбек болды Арзыға аса нұрлы,

Тауықтың қоразындай қоқырайып,
Қарайды айбаттана шақырайып
Әйтеуір Арзы қызға жағам ба деп
Көрсетпек болды қызға өзін лайық.

Мысықтай сирек мұртын сипап кезек,
Сықситып шегір көзің оқтай кезеп,
Отырды жапа-жалғыз кілем тосеп,
Бақытты адам болып елден ерек.

Көзіне Арзы жүзі елестеді,
«Мырзақжан, меніменеп кеңес, — деді, —
Өлгенше мен сенікі, сен менікі,
Қызығым басқа жанға емес» деді.

Елбектеп екі қолын ербеңдетіп,
Көк торғын орамалмен бетіп желпіп
Саусағын сыртылдатты қуанғаннан
Суретін түнгі төсек елестетіп.

Қайнады жүрегiнiң қаны тасып,
Қол жайды құшақтауға мауқын басып
Елеске көңiлiндегi елегiзiп,
Кiрдi ол «Арзыжан» деп есiк ашып.

Арзы жоқ, Мырзақ келсе сарайына,
Деді ол: «Шыққыр көзім нанайын ба?»
Масқара жұрт алдында болдым ба рас,
Теңізге құлап, отқа жанайын ба?

Жар салды маңайына: «Атқа мін!» — деп, —
Арзыны табыңдар, — деп, — жылдам іздеп»
Лаулаған өрт шыққандай болды қала
Іздеуші түс-түс жақтан шықты лек-лек.

Сайланған самаладай өңшең саңдақ
Астына жүйрік жорға мінген таңдап
Мисхорды тас-талқан қып ақтарып жүр,
Құйындай бұрқылдайды қара шаңдақ.

Қолында қаруы бар мылтық, найза,
Айбалта, айыр, көсеу, сойыл, сойда
Төпелен ерсіл-қарсыл далбаңдайды
Айқай-шу, Арзы қайда, Арзы қайда?

Үйіне қара күңнің шауып барып,
Сабалап шиедей қып басын жарып

— Арзыны табыцдар! — деп көрдей қысты
Өкіртіп аттарының баурына алып.

Кейбірі жас әйелге жетіп келіп,
Қысады Арзыны айт деп өршеленіп
Тепкілеп шаштан жұлып арсылдайды,
Жараған бурадай боп екіленіп.

Кейбірі жас баланы алады ұстап,
Қорқытып «не көрдің» деп сұрап, қыстап
Кейбірін құлақ бұрап шыңғыртады,
Кейбірін қорқытады отқа тастап.

Көргенде балықшының балалары
Жылайды қалмастай-ақ шыбын жаны
Қайыршы, малшы, жалшы жан көрінсе,
Бөрідей қойға тиген қуалайды.

Босыған, қуғын көргеп мал-жан түгіл
Құстар да зар қағысты көрмей тыным
Талайлар бұл шабыстап олжаланып,
Орнады талайларға ауыр шығын.

Мырзақтың көзін басты былшық ірің,
«Мен сендік» дегендерге шашты пұлын,
Қой құшын төлейтіндей дерек болса,
Кесектеп аямады аттың құнын.

Еңбексіз пайда болған дәулет, пұлын,
Тап мұндай шашқан емес бұдан бұрын.
Шарлады судың бойын, құздың қойнып
Қырымның табайық деп қызыл гүлін.

Қалмады бал ашпаған бақсы-балгер,
Бәрі де зікір салып Арзыны іздер
Түрікке кеткен қызды қайдан тапсын,
Шатасып, жын шақырып әуреленер.

Қобызшы қобыз тартып өршеленер,
Айқайлап, өңеш созып текке терлер
Бәрі де құрмандық боп, шалынғандай
Күн болса «Мисхор жаққа Арзы келер».

Қуғыншы таудың ішіп аралап кеп,
Қараса байлауында Мұстапа жоқ
«Арзы гой Мұстапаны құтқарушы»
Деді де балықшыға ат қойды топ.

Бастығы қуғыншының «күйеу Мырзақ»,
Қырымды Арзы үшін талқан қылмақ
«Балықшы не табады, не өлед» деп,
Жөнелді бұрқыратып шабуылдап.

Теңіздің жағасына келді жетіп,
Манағы бір топ отыр гүжілдесіп
Қарасы Мұстапаның көрінген соң
Қамшының астына алды күмпілдесіп.

Төбелес, ұрыс-керіс болды майдан,
Балықшы қосылды кеп әлде қайдан
Ер өліп, жан жаралы болып қалды,
Тас-талқан қиратылды сауыт-сайман.

Екі топ кеткен кезде араласып,
Қолма-қол төбелесіп, жағаласып
Балықшы келген жаңды ескекпенен
Түсірді доптай қылып жерге жаншып.

Ежелден Мұстапаның жауы Мырзақ,
Құлатты қақ шекеден жалғыз-ақ сап
Ағызды топ ішінде қара қанын
Жауыздың өз қанжарын өзіне сап.

Мырзақтың өз қанжары өзін жарды,
Қайраған Мұстапа үшін бұл қанжарды.
Ор қазып жазықсызға жүрген жауыз,
Орында өзі қазған өзі қалды.

Өкірген доңыздай боп Мырзақ жатты,
Қолынан Мұстапаның олім тапты
Шыдамай балықшының дүмпуіне
Быт-шыт боп қалғандары елге қашты.

Мырзақтың туысқаны молда, ишандар,
Тіреген патшаға арқа ылғи паңдар

Арасып адамдардың қырық пыпшақ қып
Арадап жем түсірген арам жапдар.

Қашқандар молда, ишанға жылап барып,
Жығылды аяғына мұңып шағып.
«Қырылдықы, балықшылар қиратты», деп,
Жалынды жәрдем сұрап болысарлық.

Қырымның ишандары қайқы мұрын,
Нашардың тілеп жүрген қырылуын.
«Мырзақтың құнын барып алып кел» деп
Татардың аттандырды жүз елуін.

Мес қарын молда, ишандар бірыңғай боп,
Келсе де бұлардан да балықшы көп.
Сақталып Арзы кегі өмірлікке
Төбелес күннен-күнге кетті үдеп.

Екі жақ төбелеспей тұрған күп жоқ,
Жарлыға тірлік, байға дүние тек.
Балықшы білегіне сиынғанда,
Мырзалар заң күшімен жаудырды оқ.

Екі жақ екі тап боп сойылдасқан,
Күні жоқ бір-біріне мойындасқан
Құйылды Қара теңіз арнасына
Көзден жас, көкіректен қандар аққап.

Әлсіздер қызыл қанға белден батты,
Оқ тигеп киіктей боп ақсаң қақты.
Жағасы Қара теңіз жағикалменеп
Төбелес, ұрыс-керіс болып жатты.

XIII

Күпі ыстық, тауы биік түрік жері,
Аң аулап, ит жүгірткен жігіттері.
«Атамыз ер түріктің мирасы»,— деп,
Жер үшін елді шапқап патша, бері.

Түріктің қылышынан талай халық,
Қорғанған амалсыздан дінге барып
Құртындай өлексенің көп бүлінді
Сол дінге қазақ-тағы улап қалып.

Араб пен түрік тентек бірге шықты,
Нашар ел торғай болып жөрге бұқты
Құл ұстап, күң байлаумен, әл шабумен
Атанды ол мезгілде түрік мықты.

Қоштасып Қырымменеп мұңды Арзы,
Талайды таластырған құнды Арзы.
Қол күші, Қара теңіз толқынымен
Бір күні түрікке де келіп қалды.

Қуанды Ғұсман патша ту көтерін
—«Дін иелам, жар бол» деді шу көтеріп
Шаттанып есі шықты нөкерлердің
Ғашығы патшасының Арзы келіп.

Арзыны Ғұсман сырттан сүйіп еді,
Дөңбекшіп сүйгендіктен күйіп өді.
Келмесе Арзы егер бұл сапарда
Қан төгіп алуға бел бұмп өді.

Қан төкпей ұрлықпенен Арзы келді,
Атағы солқылдатты қара жерді.
Арзының жаңа келген құрметіне
Той қылып тамашалы шақырды елді.

Той қылды, жасаттырды палуан сайыс,
Айдады күндік жерге жүйрікті алыс
Шашуға тойға әкелген сан жетпейді
Дүниені төгіп жатыр жақын, алыс.

Біреу ат әкеп жатыр, біреу бие,
Біреу қой, біреу сиыр, біреу түйе.
Орамал, шаршы шашу, шапан-шатпақ,
Әкелген алтын, күміс қымбат дүние.

Батырлар билеп кетті патша тойын,
Қызықпен қыздырмаққа көптің бойын...
Қалқан сап, сауыт киіп, тұлпар мініп,
Көрсетті алуан-алуан түрлі ойын.

Биікке байлап қойып жамбы тасты,
Мергендер тарсылдатып мылтық атты.

Кейбірі шауып жүріп-жамбыны атса,
Кейбірі желе жортып садақ тартты.

Бір жүйе ойын салған қыз-келіншек
Қажымас әзілдесе сөзге еміншек.
Бозбала мұңайып кеп наз айтқанда
Қылымсып үн шығармас қыз өріншек.

Судырап көк құрақтай асыл киім,
Сұлу қыз аққу құстай ол бір жиын.
Қыз құмар жігіттері домбырамен,
Тартады құйқылжытып түрік күйін.

Ішінде осылардың Арзы жас гүл,
Болғанда өзге қарға, Арзы бұлбұл
Құмардан осы тойда шықты білем
Сүйсем деп талай қызды шөлдеген тіл.

Мырзалар Арзыға кеп көріп жатыр,
Алтынды көрімдікке төгіп жатыр.
Қарттары күшігөн бас қолын жайып,
«Перзентті бол» деп бата беріп жатыр.

Той тарқап Ғұсманның да көңлі тынды,
Амалсыз Арзы көнді, сертін бұзды,
Ғұсманның он бесінші әйелі Арзы
Бірінен көрген емес ұл мен қызды.

Өткізіп бала сүймей ұзақ жылды,
Жүдеген ел патшасы Ғұсман сынды.
Қаншама білдірмейін десе-дағы
Тағымды кім басар деп болған мұңды.

Қарт Ғұсман бір перзентке болған құмар,
Өзі өлсе тағына кім не болар?
Түріктің әйелінен көңілі суып,
Арзыны алуында осы ой-ақ бар.

Қиянат іске әйелдер қалай шыдар,
Бір күнде таңдап барып шын сүйген жар.
Сұлу деп алғандары су мұрын боп,
Сарайдан қуылады еңіреп зар.

Бұл Ғұсман салтапатын адам жеңбес,
Болған жоқ сол заманда оған теңдес.
Байлыққа Арзы қолы жетсе дағы
Мұстапа көксінен кеткен емес.

Киіктей шыңжырменен байлаудағы
Сияқты Ғұсман оған жыртқыш тағы
Егерде еріккендер сыр сұраса
Үндемес байланғандай тіл мен жағы.

Есінен шығармайды Мұстапасын,
Төгеді көлдей қылып көзден жасын.
Үш жұма ойнап-күлген қымбат күндер,
Батады сындырғандай қабырғасын.

Аңсады «Ай-Петри»—«Әйбетерін»,
Қырымның қызыл гүлді қымбат жерін
Топырағып туган өлке сағынады,
Аңсайды бір басуға «Мисхор» белін.

Сүйісу, сыйласу да өмір заңы,
Тамырлас махаббатпен тұқым-дәні.
Ежелден табиғаттың заңымен
Өрбіген қос жыпыстан адам бәрі.

Арзы қыз Мұстападан болған жүкті,
Арзыдан басқа оны кім біліпті?
Баланы Ғұсман патша менікі деп,
Болды оның қуаныштан, көңілі күпті.

Толған соң айы-күні туды бала,
Қуанды түрік елі жүрек жара.
Арзының көзі түсіп езу тартты
Тартқан соң айнымастан Мұстапаға.

Ұл туды, Мүбәрәк деп атын қойды,
Шақырып елі-жұртын қылды тойды.
— Орнымды озім өлсем ұстайды» деп,
Көңілінен Ғұсман патша қайғы жойды.

Түрікке тұтқын болып келген Арзы,
Торғайдай торға түсіп көпген Арзы.

**Сарғайды Мұстапаны ойлай-ойлай
Өмірдеп ауыр қайғы терген Арзы.**

**Қасіретін ауырлатты мынау бала,
Ұқсапты бір мүлтіксіз Мұстапаға.
Балаға қарайды да жасып төгер
Қамқа тон қуантпады алтын жаға.**

**Арманы: «Мұстапаны қашан көрем,
Ант айтқан амапатын қашан берем,
Кешегі тайғақ кешу тар жолдарда
Деп еді: «Арзы сәулем саған сенем!»**

**Жүдеді жаралы жан шоптей солып,
Сияқты тұрған кісі безгек болып
Түріктің патшасындай көңілі емес,
Мастанған ат байланып, аруақ қонып.**

**Бір күні Ғұсмап патша жөн сұрады,
— Не пәле, Арзы, саған ұшырады
Қандай жан қаяу салды көңіліңе
Гүлім сен, шаң тигізбес бақшадағы.**

**Егерде мен түрікке патша болсам,
Байтаққа көңілім сүйген ұшып-қонсам
Түріктің аспандағы күпі Ғұсман
Қасында қызыл күннің Арзы шолпан!**

**Жүдейсің не себептен, Арзы ханым,
Жолыңда пида сенің шыбын жаным.
Жасырмай сырыңды айт, ішіңдегі
Мен болсам өмірдегі сүйген жарың.**

**Ойланды Арзы дағы оған қарап,
Басынан өткен күннің бәрін санап
Ұлықсат Мұстапа үшін сұрамаққа
Сөз тартып шу дегенде берді жауап:**

**— Ей патша, мен Қырымның киігіміп,
Оқ тиген жүрегіме күйіндімін
Ай едік бір уақытта тұтас туган
Мен содан ұшып түскен қиындымын.**

Жар болсаң мені сүйген сөзіме бақ,
Әділ жан қай күнде де әлсізге жақ
Айтайын бір әңгіме көзім көрген
Бұл сырға түсінерсіз өзіңіз-ақ.

Айтайын бір гажапты козім көрген.
Әңгіме мәңгі қалар маған ерген
Жасымда тау аралап шығып едім
Тау кезіп, аң аулаған көрдім мерген.

Бар екен екі киік осы тауда,
Кездескен талай ит-құс, мықты жауға.
Азулы тырнақтыдан зәбір көрген
Алыстан жоламайтын тор мен ауға.

Аңдыған не заманнан мерген күшті,
Сыбанып қос киіктің жолын тосты
Кездесіп қос өкпеден көздегенде
Біреуі мұрттай болып ұшып түсті.

Сұр мерген мерекеге қалды батып,
Алған соң аңдып жүрген аңын атып.
Киіктің тамағына пышақ тиіп,
Шулады тау, тас, орман қарғыс айтып.

Айрылған арланынан сорлы киік,
Оргиды таудан тауға іші күйіп.
Заңымен табиғаттың буаз екен
Дем алды бір аралда белі ұйып.

Тағы да жүрген біреу тор сүйретіп,
Үстіне сол киіктің келді жетіп
Киікті қалжыраған ұстап алды
Тор құрып жан-жағынап айла етіп.

Аңшының енді мәлім жан алары,
Бауыздап тамағынан қан ажары.
Сары кездік кеңірдекке тақалғанда
Сол жерде буаз киік балалады.

Аңшының мейірі түсіп пышағын алды,
Үйіне қаусырмалап алып барды.

«Басыңа орнатамын ұжымақты»
Деді де арнап бұған сарай салды.

Киікті баласымен асырады,
Қуанып олжасыпа тасынады
Жаудырап сол киігің қарап отыр
Қабағы қай мезгілде ашылады.

Тілейді киік байғұс күндіз-түнде,
«Босат деп бұл бұғаудан орман — гүлге»,
Босанса жалғыз сағат тұруға жоқ,
Енді тек сол аңшының еркі өзіңде.

Арзының әңгімемен айтқан сөзі
Қырымға қайта кетпек келсе кезі.
Баласын Мұстапаның тапсырмақ боп
Жұмбақта торға түскен киік өзі.

Түсінді бұл жұмбаққа Ғұсман патша,
Ойланды болды өзіне таң-тамаша
«Тұлыпқа мәңіреген сиырмын», — деп
Сөйледі өз көңілін өзі баса.

«Жалғанда жаралы жап екенмін мен,
Жұмбақ сөз маған тиген оқпенен тең.
Сөнбесе бұл жұмбақ сөз тез арада
Алтын бас болып қалар қоңызға жем.

Сырымды жаңа білдім, долы қатын,
Түріктің шығармақсың жаман атын,
Ғұсманды масқаралап бермекпісің
Қырымдық қалған байдың аманатын...

Жыландай отырушы ең ысқырынып,
Әншейін жүр екенсің іштен тынып,
Көрерміз, мақсатыңа сен жетерсің,
Қырылса бірі қалмай қалың түрік.

Деді де ызғарланып жүре берді,
Сыпырып маңдайынан аққан терді.
Қызарып екі көзі оттай жанып,
Әлиге ашуланып жетіп келді.

— Әй Әли, сен ақымақ бұздың мені,
Қырымпап әкеп едің әлде нені.
Әкеліп буаз қызды қылдың мазақ,
Қоям ба енді тірі малгүн сені.

Тұр жылдам, тездеп жоғалт Қырым қызын,
Теңізге тастап жібер, көрсетпе ізін.
Ғұсманның баласы боп қала берсін
Қамап кет тұрғап үйге анау ұлын.

Егерде тірі тұрса Арзы қатын,
Күні ертең бүлінеді салтанатым.
«Мүбәрәк — ол Қырымның баласы» деп,
Түріктің шығармай ма жаманатын.

Басыма қарап жүріп салма жара,
Жоғалсын серттен таймас жүзі қара.
Көзіне тірі жанның көрсетпестен
Тастақдар суға апарып түнде ғана!»

— «Құп, тақсыр!»— деді Әли қол қусырып,
Қайтпайтын қан төгуден бұл бір бұзық.
Арзыны әкелудің арқасында
Шен алып, шекпен киіп, болған ұлық.

Шен үшін адалдықтап Әли безді.
Ғұсманның жай қоймасын тағы сезді.
Арзыны не қылғанмен өлтірмекке
Бел буып, қан ішуге жұмды көзді.

Қасына үш жігітін ертіп алып,
Сол түні Арзыны іздеп, келді салып.
Сұрқия ұсталдың ба деген жаңдай
Жіберді жарқ еткізіп шамды жағып.

— Иә, Арзы, қымбат жеңгей, келдік сізге,
Келмесін әзіл сөз деп көңіліңізге.
Бұл дүние бір керуен көшіп кетер
Тұрмайды мәңгі болып бәрімізге.

Көп созып не қыламыз сөздің артын,
Ғұсманның сізге бүгін көңілі салқын.

Жақынның жақыпдығы осындайда
Біз келдік орындамақ болып шартып.

Жұмбақпен сырыңызды білдіріпсіз,
Білдірмей қапияда бүлдіріпсіз.
Елімнен еріп келген бұл бала деп
Сорлының алтын белін сындырыпсыз.

Мұндай сөз патша атына аса жаман,
Сіз емес жөн білмейтін мылқау адам.
Тазару үшін бұдан шарт айтамыз
Шартымыз орындасаң мынау саған:

Қалдырып Мүбәрәкті үйіңізге,
Патшаға тез жүріңіз осы түнде.
Жығылсаң аяғына әзір барып,
Қалмайды ешбір кінә, Арзы, сізде.

— Білсендер шаригатқа жүйрік емен,
Түріктің жолы десең, мен де сенем.
Бірақ та Мүбәрәкті жасырмаймың,
Расын кімге болса айтып берем.

Мүбәрак өзім сүйген жаннан тугап,
Түрікке мұны, сірә, бала қылман.
Шындықты айтпай мен де тұра алман,
Салсаң да аспа тұзақ мойнымыздан.

Баласыз патшаға мен бара алмаймын,
«Жүр!» деген сөзге құлақ сала алмаймын.
Жіберсін ұнатпаса өз жеріме
Мен — асау епді мұнда қала алмаймын...

Дарига, қайда менің Рссейім,
Бүлкілдер Қырым десе көмекейім
Қанымның қас дұшпаны, түрік, саған
Қалмасын басым түгіл тебетейім,—

Деп Арзы жолатпады маңайына,
Пәленің сүріпген қыз талайына
Боларып бір сұмдықтың қоңілі сезіп,
Шақырды күтушісіп сарайына

Таң атты, жұрт ояңды, көз көбейді,
Теңізге сүйрелесе көрер деді.
«Алдағы түнде болсын...» десті дағы
Төртеуі үйлеріне бет түзеді.

Әлидің келіншөгі сұлу еді,
Түн бойы ұйқы көрмей шығып еді
Түпдегі қозғалмайтын күйеуінің
Жүргенін бір сұмдыққа біліп еді.

Әледі қолға алды келе-сала:
— Құрбыңнан өнерлі боп шықтың дара!
Қыз аңдып қырындамақ көңілің бар,
Не қылдың? «Қайда барып көлдің жаңа?»

— Ау қатын, сөзге қонақ берер болсаң,
Іс болды тым жасырын бір орасан.
Арзыны Ғұсман «жогалт» дегеннен соң
Төрт жігіт сонда бардық бұған нансаң.

Арзының бауырында емшек емген,
Жас бала өзіменен бірге келген.
«Өзімнің белімнен бұл шыққан ұл» деп,
Балаға мейірі түсіп Ғұсман сенген.

Ал, Арзы бала жөнін қойыпты айтып,
Патшамыз ашуланды, көңілі қайтып,
Бұл өсек басқа елдерге тарап кетсе
Патшаның тірлігінен өлгені артық.

Ғұсманның бұл ашуы бойын кернеп,
Бұйырды бізге «Арзыны тез өлтірі!», деп
Теңізге тастамақ боп барып едік,
Таң атып, қайттық қалсын ертеңге деп.

Жалшы қыз шоқпыт киім жамылғаны,
Есікте жым-жырт тұрып сөз тыңдады.
Әлидің жаман ойын білді дағы,
Арзыға айтайын деп аяңдады.

Жалшы қыз жасырын сыр естіп алып,
Жөнелді бөбек қағып тұра салып,

Арзыға бастап аяқ мәлімдей кеп:
«Арзыжан, сақтан,» деді,— сөзім анық».

— Бауырым, көп жақсылық қылдың маған,
Не айтайын, алла риза болсын саған.
Қырымға қашам бүгін, тез кетемін,
Тұрғанда баурым бүгін, басым аман.

Айнымас ақ жолынан Арзы берік,
Ерлігі ақ жүрекке болған серік.
Ар үшін ақ орданы керек қылмай,
Патшадан қолын сілтен шықты безіп.

Арзыға алтын сарай көрменен тең,
Өзіне күркесі артық өсіп-өнген.
Күркеде Мұстапа бар — жан жолдасы,
Жалғанда тірі жүрсем келем деген.

Қарт Ғұсман дәулетко мәз, көрсе қызар,
Болғанмен бүгін патша, ертең тозар.
Қолында бір топ әйел — тұтқыны бар,
Арзы да мұнда тұрып қалай оңар.

Қыз сорлы күшті таптың айдауынан
Қаңбақтай домалады дауыл қуған.
«Жалғыздың жары құдай» деген қайда,
Жаны ашыр Арзыда жоқ жақын — туған.

Болғанда тұрмыс дауыл, Арзы — қаңбақ,
Күн туды тағы да бір домаламақ
Қайғыдан қансыраған Арзы ару
Қырымға қашпаса егер, қайда бармақ?

Ер қайда қамқорлыққа алатұғын.
Ел қайда көздің қырын салатұғын.
Арзының жоғын жоқтар бір адам жоқ
Найза алып жауға қарсы пабатұғын.

Сондағы баратұғын жері Қырым,
Алмай ма қолтығына әлсіз қызын.
Қорғайтын әділдікті ақ патша емес,
Левадия сарайында жатқан бүгін.

Арзылар жылағанда, сықтағанда,
Көрінер бәрі жеңіл ұқпағанға
Күңіреніп көрді бейнет, тартты азап,
Шыдады шыбын жаны шықпағанға.

Патшаның әйелдері салып ойнақ,
Шақырып сүйгендерін, тойын тойлап,
Жаралы ару жапын кім ұғады,
Жүргенін кім біледі нені ойлап!..

Жамылған қара түнді бүтін халық,
Күн көрді көп кедейлер аулап балық
Мұстапа осылардың ортасында
Өмірі зая болған көрмей жарық.

XIV

Асау су аспанға атқан түсі суық,
Лепірген ойран салып, дауыл қуып.
Тамшысы дертке дауа десе-дағы
Толқынға бара алмайтын байлар жуық.

Көк толқын арыстандай күркіреген,
Ұмтылып алға қарай дүркіреген
Долданса ауыр-ауыр аударылып,
Жатады кейде биік, кейде төмен.

Толқындар аунап, тулап, бұйраланып,
Тау-тасқа жиектегі соқты барып.
Солқ етіп зәресі ұшып ышқынады
Қайықты кетсе дауыл қағып алып.

Жиегі асау судың көшіреді,
Сылқылдап, тасты теуіп лепіреді
Жабыла су құдайы келсе-дағы
Жұтам деп бірден бірге секіреді.

Ызалы Қара теңіз көсіледі ,
Тұзды су тулап ағып есіледі .
Тау-тасты ішке теуіп сырғытқандай
Жағаны күнде жуып есіреді.

Аспанды қалың қара бұлт қаптап,
Түнерді кететіндей езіп, таптап

Далбаңдан, дауылға еріп келе жатты
Түнеді түн жамылып тауды жастап.

Таба алмай жанға сая болар орман,
Ізеді бір басына пана-қорған
Жай түсіп, күн шатырлап, пөсер құйып,
Жаралы аң менен құс ыңырсыған.

Мәуелеп бақшадағы тұрған жеміс,
Үзілді, жерге түсті қалмай тегіс
Тұқырған тоқсандағы кәрілер де
Көрмеген бүгінгідей жынды өзгеріс.

Қырда шу, ойда ойран, суда ағыс,
Табиғат бір-біріне шөлкем-шалыс
Кіртиген қабақтары жануарлар
Шайқалды бастан миы болып палыс.

Дәл осы дауыл күні Арзы сорлы,
Қырымға тәуекел деп жүрмек болды
Қысып ап Мүбәрәкті қолтығына
Кемеге жетіп келіп, мінбек болды.

Өзгерген кейпі адам тапымастай,
Киімі жалба-жұлба ілініп жай
Аяған теңізшілер орын берді
Сыйлады жас ананы ас аямай.

Толқынға кеме кетті араласып,
Шайқалды су бетінен майдан ашып
Адасқан ақ маралдай Арзы сұлу
Бөбегін көкірегіне қойды басып.

Кемеде шайқалақтап Арзы келед,
Толқындай бір ойыпан мың ой өред.
«Құлыным, әкеңді енді көресің» деп,
Емізіп Мүбәрәкті емірсенед.

Алдына Мұстапа кеп елестейді
«Сағындым! Келші, жаным, келші,— дейді
Артынан Ғұсман, Әли қуып келіп,
Қылышын жарқылдатып ол сермейді.

Жан-жағын ажал, бейнет алды қамап,
Шағардай жылан болып уы тарап.
Ғұсман мен Мырзақ шығып бір жағынан
Қасқырдай қанды көздер тұр анталап.

Бір жақтан молда шығып жол айтады,
Байлардың сөзін сөйлеп, мол айтады
«Сен арам әйелсің деп мұсылманға»
Қауіпті одан жаман зор айтады,

Артынан Әли келіп ақырады,
Шашынан ұстап суға батырады
Түбі жоқ қорқынышты ой түйдек келіп,
Арзының басын мүлде қатырады.

Кемені төңкергендей дауыл қатты,
Көк толқын жан-жағына жұлқып тартты.
Толқынмен Арзы ойы араласып,
Жүрегі жүз құбылып келе жатты.

XV

Мұстапа Қырымда жүр балық аулап,
Басына түсті ауырлық өрттей қаулап
Қайғырып, Арзыны ойлап, шашы ағарып,
Түн болса ұйқы көрмей шығады аунап.

Жан бар ма Мұстападай қайғы тартқан,
Басқаға мұндай қайғы емес батқан.
Бір емес неше түрлі ауыртпалық
Шаян боп Мұстапаны сорып жатқан.

Шешесін тау ішінде қабан жеді,
Зейнеп те сол сапарда өліп еді.
Жоғалды жан жолдасы Арзы сұлу,
Көп тосты, хабар-шар бір келмеді.

Қаңғырды қара басы көп ойлаумен,
Ыза-кек көңілі мен ойын керген.
Жалғыз-ақ төбелеске жаны құмар
Ісі сол осы кезде қолдан келген.

Бұл кезде Қырым елі күнде жанжал,
Төбелес, теңіз басы шулы қамал.

Шығады жанжал, айқай жұмысшыдан
Жұтынған жоқшылыққа не амал бар.

Ақы аз, жұмысшыға тамақ та жоқ,
Күн-түні дамыл көрмес жұмыс та көп
Байлардан еңбекақы талап етсе,
Үстем тап ұрып-соғып жаудырды оқ.

Ерегіс шайтан түртсе болып қалар,
Мұстапа осы көзде ойран салар.
Ескекпен кейбіреуін ұрып жығып,
Өшіккен кейбіреудің басын жарар.

Бұларға бірлі-жарым әкім келсе,
«Жұмысты тез бітір» деп бұйрық берсе
Тыңдамай жұмыскердің арыздарын
Қылышын жарқылдатып келіп төнсе.

Шап беріп жұмыскерлер ұстап алып,
Дүресін ерсіл-қарсыл салып-салып.
Тас байлап, биік жардан құлатқанда
Сүңгіді төрең төдіз, суға барып.

Бастайтын бұл жұмысты Мұстапа еді,
Қостайтын тағы да мол жігіттері.
Қырымның залымдарын таусамыз деп,
Өзара тауып алған ақылы еді.

Қырымның бастығының қанын төгіп,
Бәріне қарсы тұрып жауап беріп
Соғысса ұзақ күнге қиналмайтын,
Басына өздерінің алмақ ерік.

Бір күні Қырымдағы барлық басшы,
Алдағы күндері үшін қосты басты,
Із-тозсыз басшы адамдар жоғалуда,
Қандай сыр мұнда деп ақылдасты.

Белгілі, балықшылар төреге қас,
Күреспей төрелермен тыныш тұрмас
Тезірек басшыларын ұстап алып,
Көздерін суға тастап жоймай болмас,

Жұмыскер арасына кірген желік,
Аузына тәубаларып келтірелік
Бастығып ұстап алып дарға асып,
Тал түсте, ел алдында өлтірелік.

Сақтанар бұдан былай оздері де,
Жоғалар «көсемінің көздері» де
Тезірек полиция атқа мінсін
Босатпай құрық салсып сезгеніне,—

Деді де қаулыменен бекітті істі,
Бір жерге топтастырды озбыр күшті
Асынып, қылыш, мылтық айбалтасын
Жан-жаққа полиция аттанысты.

Шаңқай түс, Мұстапалар қосыпда еді,
Тілектес жігіттері осында еді.
Сартылдап, жарқ-жұрқ етіп шолғыпшылар
Үстіне қапшыда жетіп келді.

Жендеттер келе сала байланысты:
— Сыпыра ит, отырсындар қойып істі
Қырдағы ұлықтарға балық керек
Тұрындар, бітіріңдер, бар жұмысты.

Мұстапа орынынан тұра келіп,
Зекірді бар денесін ашу керіп:
— Көтіңдер, осы арадан олмей тұрып,
Иттерді сен секілді жүрміз көріп.

Аштықтап ұзақ күнге жүре алмаймыз,
Жүрсіңдер пені ойлап — біле алмаймыз.
Ақырма, айуан құсап жөніңді айт,
«Түр» деген айқайыңа тұра алмаймыз,—

Деді де бірін аттан алды жұлып,
Жіберді ашуменен жерге ұрып
Тағы да біреуіне ұмтылғанда
Құлады оққа ұшып дымы құрып.

Қамалап жап-жағынан тұрып алып,
Жөнелді мойынына шылбыр салып

Соғынап жұмыскерлер жүгіріп еді
Құлатты мылтықпенен басып салып.

Қалмады, жұмыскерлер шұбай берді,
Естіген жанның бәрі бұларға ерді
Кокпар қып Мұстапаны полицейлер
Сүйретіп генералға алып келді.

Жаны бар Мұстапаның дәрмені жоқ,
Иығын тесіп өткеп атылған оқ
Генерал: «Айтқыз,— деді,— жолдастарым,
Айтпаса жапын шығар дүрені соқ!»

Полиция Мұстапаны дүреледі,
«Деуші жоқ: тоқтат енді, бұл өледі».
Қаншама азап шегіп қиналса да
Мұстапа жалғыз ауыз үндемеді.

Үш күндей темір үйге қойды қамап,
Алады күнде үш мезгіл сабап-сабап
«Қап төккіш Мұстанаға сот болад» деп,
Күн бұрын қойды елге жариялап.

Сот болды үш күннен соң Мұстапаға,
Бай, молла бәрі кенті тамашаға
Жұмыскер, кедей, нашар, қайыршылар
Түспек боп бұлар келді арашаға.

Сот тұрып жұрт алдында айтты үкім,
— Патшаға қарсы болған бұзық үшін
Өлімнен өзге үкім болмақ емес,
Дарға халық алдында тез асылсын».

Жонелді полицейлер тұтқынды айдап,
Дары тұр қыр басында қойған байлап.
Ашулы жұмыскерлер келе жатыр
Босатар Мұстапаны жолын ойлап.

Түтіккен қабақтары қаны қайнап,
Алысад полицейлер кейін айдап,
Ажалдың ала туы көтерілген
Мұстапа дар түбіне барды жайлап.

Мұстапа шақыр-шұқыр тісін қайрап,
Кеудесін жалаңаштап, көзі жайнап
Арқанға бас сұғардың нақ алдында
Сөйледі көпшілікке қатты айқайлап:

— Жолдастар! Мен күштімен көп егестім,
Жедем деп тар тұрмыста төбелестім
Арзының қасіретіне шыдай алмай
Мінекей ақырында торға түстім.

Жолдастар! Алдарыңда мен өлемін,
Қорлыққа басымды имей жөнелемін.
Мен өлгенмен артымда миллион тірі
Кегімді солар алар деп сенемін.

Қош достар, жауларыңнан жасқанбаңдар,
Жете алмас бостандыққа жасқанғандар.
Көтеріл, қанаушының қапысын тап,
Шылбырды босатпаңдар, бос қалмаңдар.

Сол кезде мойыңға кеп түсті тұзақ,
Адамның тұра алмады жүзі шыдап.
Айқай... шу... қарғыс айтып зұлымдарға
Жанжалмен тарады жұрт кейін шұбап.

Балықшылар бастықтан шықты безіп,
Кетеміз деп жиылды дүние кезін
Жазықсыз жаза тартқан Мұстапаның
Құнын алмай халі жоқ тұрар төзіп...

Жендеттер «жазальға» тұрды қарап,
Мұстапа жиырылады минут санап.
Киналған жаны шықпай жас жігітті
Жаулары күлкі етіп, тұр табалап.

XVI

Арзыға бұл оқиға емес мәлім,
Білмейді Мұстапаның асылғапын.
Жетем деп жан ұшырын келе жатыр,
Тапсырмақ жалғыз ұлы Мүбәрәгін.

Арзы ару Қырым жаққа қашқан күні,
Бір әйел біліп қапты бұл сорлыны.

Ғұсманның жары қашты баланы алып,—
Дегенді түрік біліп, жолды торды.

Тұрар ма Әли бұзық енді шыдап,
Бұрқанды бурадай боп қылмай тұрақ
Мініп ап жел кемеге құды Арзыны
Нияті қолға түссе талқан қылмақ.

Аямай жел кемені екпіндетті,
Ақ туын Түркияның желкілдетті
Толқыннап басым болып Әли залым
Кемені дірілдетіп, селкілдетті.

Аспанға теңіз қарғып тасынғанмен,
Тұтқынды қорған толқын шашылғанмен.
Заманы қаулап тұрған Әли жауыз
Қасқырдай қанды ауыз, іздеген жем.

Асынып жалақтайды қанжар, қылыш,
Тайынар емес жаудан болса да ұрыс.
Қасында үш жолдасы бірге келед,
Киініп шынжыр сауыт, болат құрыш.

Мисхорға келіп қалды Арзы-дағы
Түсуге үміттеніп жақындады.
Соңынан қуғыншы да келіп жетті
Ашылған бұл сорлының қашан бағы?..

Кемені тоқтатуға әмір берді,
Іздеген қашқынымыз сенде деді.
Жау жетіп қалғандығын білгеннен соң
Шыдамай Арзы бойы дірілдеді.

Жау жетті әлсіз жүрек соқты қатты,
Жау үні жап сезімін шымырлатты.
Қақтығып екі кеме бір-біріне
Теңселіп қабырғадан суға батты.

Секіріп бір кемеден бір кемеге
Құнықты қуғыншылар дөңгелене.
Соқтығып, сумаң қағып сұрқиялар
Топтанып келіп тұрды ашық жерге.

Арзыны алды сүйреп қуыстағы
Адамның оңай екен суыспағы.
Қолынан Мүбәрәкті жұлып алып,
Әли де көкірек кере тыпыстады.

— Ей, қашқын, жүзі қара, шапшаңырақ,
Соңыма ер, Қырым саған болмас тұрақ.
Егерде қайсарланып тіл алмасаң
Төгілер қара қаның, көрші шыдап!

Ей, қашқын! Құтылмассың енді біздеп,
Кейін қайт, түрікке жүр — тілек сіздеп.
Егерде қарсыласып тайталассаң,
Жалғаннан жан боларсың күдер үзген.

Ей, қашқын, аяғыңды бас, тұл боларсың,
Кесіліп қос бұрымың күң боларсың.
Егерде осы арада сыр шығарсаң
Түтілген сабаудағы жүн боларсың.

Ей, қашқын, бұл арада сырды ашпа,
Түріктің абыройын жерге баспа
Жауына бас імеген халықпыз біз,
Жазанды тарттырармын әзір саспа.

Жиылды теңізшілер бұл айқайға
Аң-таң боп десті шулап: жай ма, жай ма
Кемеге кірген жауды алды орап
Басынасың кімді сен, басың қайда?

Арзы да бұдан кейін белсең алып,
Қарады жауларына көзін салып.
Әли мен офицерге кезек қарап,
Сұрады бір-екі ауыз сөз жалынып.

— Ксменің әміршісі — офицері,
Ей, мырза, екі ауыз сөз берші, — деді.
Түріктер содан кейін сойып жесін
Қозыдай көгендегі тұрған мені.

Қарады Әли сонда қабақ түйіп
Қораздай бар қайратын бойға жиып.

Мақтанып Арзыны ұстап алғанына
Көрінді «Ай-Петриден» өзі биік.

Арзы ару бар киімін шешіп алып,
Денесін белдемшемен жаба салып.
Шағылып ақ денесі күміс суга
Отырды бір жартасқа жүзіп барып,

Тарқатты тал жібектей қара шашын
Ар көрді жауга июге ару басын.
Тұрса да өміріне қатер төніп,
Төкпеді қара көздің ыстық жасын.

Арзы отыр тұңғиықтан қарап күнге,
Кім білер күткен оны күн бе, түн бе?
Шолпандай жарқылдайды қара көзі
Кім бар деп ара түсер өміріме.

Әлидің қарап тұрып есі шықты
Дей берді: «Сөйле Арзы, сөйле, сөйле!
Арзының қолтығында Мүбәрәгі
Шырқырар судан қорқып сәби жаны.
Жабысып анасының арқасына
Теңізге ыстық жасы тамшылады.

Жағада жүрген жандар көріп қалды,
Жалаңаш жан, жас ұлды көзі шалды.
Арзыны түрік алып кеткеніне
Кектегіп Қырым елі ызаланды.

Кенеттеп көз боп қалған оқиғаға
Жнылып жар басына қатын-бала:
«Арзы — деп — анау жартас үстіндегі!»
Шулады ұлы екеуін көре сала.

Қара тас сегіз қанат киіз үйдей,
Жартасқа Арзы келді дыбыс бермей.
Бір кезде тау көшіре айқай салып,
Сөйледі түйдек-түйдек қолын сермей.

— Уа, Қырым, асыл қоныс, анам менің,
Кіндік кесіп кірімді жуган жерім.

Адасқан жетім қызың келді қайтып,
Ұмытпай туган жерін, туган елін.

Елімді, жерімді де ізден келдім,
Түріктің тұтқыны да болып көрдім.
Жат жұртқа қапылыста пенде болып,
Жете алмай самалыңа еңіредім.

Тұрмысың амап есеп, «Ай-Петриім»,
Баурыңа тағы айналып келдім сенің.
Жатырқап қалдың ба екен, тапимысың.
Әйелі Мұстапаның Арзы менмін.

Тұрсың ба аман-есен, Мисхор қалам,
Жылаған келді, міне, Арзы балаң.
Балаңның кеудесінде шыбыны бар
Ғашығым Мұстапаны қайдан табам?

Мұстапа жаным қайда, сүйген жарым,
Көрес ме аман-есен Мүбәрәгін!?
Ұрлатып Ғұсман патша алдырса да
Әкелдім бөбегіңді, алшы, жаным!

Ғұсмап да өзімсіңді Мүбәрәкті
Бұл зорлық қабырғалма тастай батты
Балаңды өз қолыңа тапсырам деп
Баяғы сертпен Арзы саған тартты.

Мұстапа, көрінсеңші көзіме бір
Сені іздеп сорлы Арзы зарланып тұр,
Бірге өлсек, арманым жоқ, осы арада
Тіл қатпай сүйген жарым қай жақта жүр!

Жан сәулем, таянып тұр өлім маған
Алып тұр қылқындырып жау жағадап.
Түріктің топастарын келдім таптап,
Сен үшін өлер болсам, мен — садағаң.

Бауырымда жалғыз ұлың, құлыншағың,
Бір көрін иіскеші тұлымшағың.
Алдына ұлы-қызы келер ертең
Жалғыздың жау ұрттаса ыстық қаның.

Әкеткеп мені ұрлап Әли жауыз,
Артымнан қуып келіп тұр жалмауыз.
Ғұсманның қарғылаған төбеті ол
Мылтығын кезсініп тұр қанды ауыз!..

Дегенде гүрс етті мылтық күшті.
Теңізге Арзы сұлу ұшып түсті.
Шыр-р-р етті баурындағы жас бөбегі,
Қара су қағып алып бір-ақ жұтты.

Су бетін алып кетті қанды көбік,
Оққа ұшып екі балғып қалды сөніп.
Күрсініп кок толқындар тулап жатты
Арзының жібек шашын кезек өріп.

Толқындар ашуланып тасып, тулап,
Жауызға қарғыс айтты улап-шулап.
Арпасын «Ай-Петридің» солқылдатты
Аспанға суын шашып будақ-будақ.

Қарайып қара бұлт келді төніп,
Күн беті айғызданды нұры сөніп
Тау-тасты пажағайы атқылады
Жер-көктің көкірегі күңіреніп.

Жазықсыз екі жұлдыз суға батты,
Жас бөбек су астында нек қақты.
Күңіrentіп Қырым қызы қайғы-зарын
Тау, тас, шың, аң, құс, орман шулап жатты.

ШАХТЕР

I

Жазгы күн, «Бурабайдың» жағасында,
Тас сүйген күміс көлдің сағасында
Отырды бір топ адам әңгіме айтып
Жайқалған жасыл гүлдің арасында.

Біреуі орта бойлы, қара қасты,
Түлкі мұрт, қыран көзді, бұрыл шашты.
Ашаң жүз, жар қабақты, төзімді, ойлы,
Жасынан көрген жаңдай өмірді ащы,

Секілді темір тоқпақ жұдырығы,
Жотасы биік таудың бейне шыңы.
От ауыз, өндірістің жаны екенін
Айтнай-ақ білдіріп тұр сыртқы түрі.

Біреуі орта жасты ауыл қарты,
Кіінген киімдері ауыл салты
Мал баққан, егін орган жан скенін,
Сыртынан айқындап тұр пішін-қалпы.

Бәрі де демалыста жүрген адам,
Бастапқы — көмірдегі Түсіп мамап.
Колхозшы — қасындағы Кенже деген
Салмақты, терең ойлы, сөзге сараң.

Өзгесі пионерлер, жеті-сегіз,
Туғандай бір анадан бәрі де егіз.
Бұлардың күнделікті дәстүрі еді
Тыңдайтын ертегіні ұшан-теңіз.

Бүгін де ағасына күлімдеп кеп,
Сұраған «тәтті әңгіме айтыңыз» деп,
Адамды айнала ұшқан қарлығаштай
Ұландар бота көзді, бүлдірген бет.

Күміс көл күнге тосты сұлу төсің,
Көкшетау көлге малды сом денесін
Үстінде сандық тастың кең отырып,
Бастады Түсіп шахтер әңгімесін.

— Жасымда көргенім жоқ мұндай заман,
Таудағы алғыр қыран — бүгінгі адам.
Жылым — жаз, күнім — алтын, айым — күміс,
Жел — жұпар, жайнаған гүл — шыр айналам.

Бел алған бақытты өмір — сәнді күнім,
Бұлбұлдай еркін шығар бүгінгі үнім.
Ұшсам көк, қонсам жерім — бәрі даяр,
Ұлымын ең бақытты жер жүзінің.

Қамығып баяғыда іркілуші ем,
Ашумен арыстандай сілкінуші ем
Ойыма алғанымға тілім жетпей,
Қойдай боп көгендеулі қылғынушы ем.

Ал бүгін мен несіне іркілемін,
Бетім күн, көзім — жұлдыз, берік белім
Қанаты жүз құбылған жыл құсымын,
Жел болып, бұлт көшірер шыққан демім.

Халқымның білегінде қайратымын,
Шахтамның өткір алмас қайласымын
Істе де, жүректе де, әнімде де
Көмірдің сыры, жыры айтатыным.

Оқ өтпес Отанымның қорғанымын,
Мұхиттың дариясыпдай тұлғалымын.
Болғанда төсім жайлау, төбем — қыстау,
Халқымның әніндегі ырғағымын.

Қарттарым Алатаудың панасындай,
Жастарым ақ маралдың баласындай
Немере-шөберелер келеді өсіп,
Желкілдеп Гүлстанның ағашындай.

Қыздарым қызыл гүлдей жайнап тұрғап,
Келіндер бұлбұл құстай сайрап тұрған
Көргенде осылардың қуанышын
Ән шырқап, әңгіме айтып, құрам думан.

Жүргенде жер астында забой айдап,
Токкенде қара жорға қуат-қайрат.

Келеді құлағыма даладағы,
Дауысы бозторғайдың ұшқан сайрап.

Қол салып құз алтынын қотарсам мен,
Желдетіп жердің астын қопарсам мен
Үстінде трактормен алтын есуіп,
Колхозшы күн құшақтап, күлер сәнмен.

Шеңберлеп, шірей салып темір жолды,
Жүгіртсем жер астында вагондарды.
Дауысы комбайнның гүрілдеген
Жаңартты астық жишап ой мен дөңді.

Шахта астын желпіндіріп салсам кіреп,
Түбінен тентек таудың қойсам тіреп
Мыңғырғап төрт түлік мал — жылқы, түйе,
Қой, сиыр, өрісте өрген топ-топ, лек-лек.

Екпіндеп электрлі балғаны алып,
Құлаштап, тасты, тауды бұзып-жарып.
Жерімді менің туған бауырларым
Көркейткен малын бағып, егін салып.

Шаттанып осыларға күн-күн осем,
Жасарды қайта туып әке-шешем.
Орнатқан бізге осы бақты күнін,
Шығар ма есімізден Ленин көсем...

Өткерді түрлі күнді Қарағандым,
Басында майдан болған Қаражардың.
Бұлт қонып, тұман түнеп тұрған кезде
Жағдайы ауыр еді шахталардың.

II

Жүдеген гүл жапырақ күзгі мезгіл,
Құс қайтты жылы жаққа ағыл-тегіл
Аспаннан анда-санда қар ұшқындап,
Бөрте бұлт, өгіп жатты ұлпа, жеңіл.

Жұрдай боп Қарағанды тозаң басқан
Су кетіп шахталарға өңі қашқан.
Жарлының күркесіндей көмірлерді
Жын ойнақ құйын келіп төгіп-шашқан.

Кейіп жоқ шахталарда арық малдай,
Сышырып ұры тонап кеткен жандай.
Әйелдер тәшке айдаған терлеп-тепшіп,
Қар жауып қабағынан қыстай-жаздай.

Адамдар ер түспейтін болды есек,
Жұмсалған еңбек-күште болмады есеп
Қамалған абақтыға жандай болып,
Жүрегін жаралаған отқа төсеп,

Шахтада дел-сал болып жүретінбіз,
Құлақты айшалаға түретінбіз.
«Большевик келе жатыр» десе біреу
Қуанып мұртымыздан күлетінбіз.

Ағылшын Герверт бастық ат-топы бар,
Желтанау жігіттері тура шабар.
Күшдік жер Ақмоланың дуанынан
Не жамаң, не жақсылық алған хабар.

Көрмелеп керілтетін атын қолдан,
Бай-құлақ, мырза-шонжар оған қорған,
— «Алласын» анда, «әкпарын» мұнда айтқызар,
Почтавай «шолақ пері» дәлр болған.

Жүйрігін, жорғаларын дайындаған,
Жау келсе, шабысудан тайыпбаған
Қақпанға түсіруге қапылыста,
Шахтер мен кедей сырын байымдаған.

Қарабай болыс еді ел билеген,
Қосылып ағылшынмен бізді плеген.
Қасқыр боп жеті атадан бермен қарай,
Еңкейіп еш адамға бас имеген.

Төрінде ағылшынның жатады бұл,
Жататын үйі жасыл, пісті гүл.
Сұраусыз «сайтанды» да кіргізбестен
Осылай өмір өтті бірнеше жыл.

Ішеді тізе қосып арақ-шарап,
Құшақтап әйелдерін Айға балап

Жұмыста жүрген бізге жаны ашымас,
Шөліркеп, таңдай қатып, ерін жалап.

... Түн еді, «Өрт шықтылап» дауыл соқты,
Жай жатқан жүрек аттай тулап кетті.
Далаға дуылдасып шыға келіп,
Мехцехтың сыртынан бір кордік өртті.

Керемет керазу жел тізгіп алған,
Үйрілтіп отты ойнатып, ойнақ салған.
Астына аяғыңның ұшқан шоқтар,
Қараңғы көк жүзінде лаулап жанған.

Өрт емес жалғыз гана жұрттың таңы,
Дауысы зеңбіректің келді тағы.
Оқ даусы, адам даусы араласты,
Кім білсін, кімнің соры, кімнің бағы.

Қызартып таң шапағы келіп қалды,
Оятты ұйқысынан мал мен жаңды.
Басайын шаңдағыңды дегендей боп,
Сіркіреп жылы жаңбыр бетке тамды.

Көбейді абыр-дабыр топтанған жан,
Жүгіріп Тұрсын, Жүсіп келді маған.
— Немесе, жаймысыңдар?
— Құдай ұрды.
— Мехцехтың бұзылышты іші тәмам.

Алқынып арыстандай ашу қысып,
Мехцехтың есігіне келсем ұшып.
Күндегі күзетші жоқ: үнсіз, мылқау
Көлденең баспа темір жатыр түсіп.

Ішіне кірсек, мехцех болған ойран,
Қираған ставоктар қатар қойған.
Қайыстар жапырақтай туралыпты,
Бұрғы, егеу, қышқаштардың бәрін жойған.

Мехцехтың түрі түгел бұзылыпты,
Көріктер бауырдай боп тілініпті.
От қайрақ омақаса жерге құлап
Төс-балға күл құшақтап жығылыпты.

Айқайлап Шамгон келді бөркін алып,
Ашумен екі беті оттай жанып
— Не болды?
— Жүр, шахтада сұмдық бопты!
Жүгіріп шахта ішіне жетіп бардық.

Шахтаның трубалары бұзылыпты,
Ташкелер төңкеріле жығылыпты.
Мыж-мыж боп өліп қалған екі шахтер
Астына тас көмірдің тығылыпты.

Шахтаның түкніріне келсек кіріп,
Будақтап ащы түтін жатыр шығып.
Бықсыған қағаз, жоңқа, қызған көмір,
Сондірдік шекпенменеп басып ұрып.

Өлгеннің бірі Қасым, бірі Семен,
Жасынан тас өмірді мекендеген.
Жыландай желкесіне мініп алған
Күрескен қасқыр ауыз Гервертпенен.

Қасым ер аспандағы жұлдыз еді,
Жігіттің барып тұрған дүлдүлі еді.
Құлазып өмірге өкпе айтқаныңда,
Серпілтіп күлдіретін бұлбұл еді.

Семен ер Ресейден жаяу келген,
Қуылған кедей еді қоныс-жердеп
Паналап Қарагандыны отырғанда,
Әкесі көмір құлап шахтада өлген.

Күн шыға алып шықтық өліктерді,
Қайғырып соңымызға көп жұрт ерді,
Оларды кім өлтірді, кім қойды өртті,
Білуге жидық барлық шахтерлерді.

«Болды,— деп,— қожалардан осы сұмдық»,
Үйіне ағылшынның келіп кірдік.
Қу мола қаңыраған иесіз үй,
Жандары қашып кеткен түнде бұғып.

Кек кернеп, тісін қайрап келген жігіт,
Гервертті өлтірмек ед табаңда ұрып,

Есігі бар бөлменің ашық жатыр
Тас қылып сарайларға салған құлып.

Бес-алты тауық-ақ жүр іздеп тамақ,
Инесін жоғалтқандай жерге қарап
Әтеші анда-санда шақырады
Дегендей «қожам кетті бой тасалап».

Жайнаған жасауы жоқ, ыдысы жоқ,
Әбігер үй ішінің жұмысы жоқ.
Арсылдап алдыңды орап жібермейтін
Апсагай ақ төбеттің дыбысы жоқ.

III

Сарайдың құлыптарып бұзып кірдік,
«Астығын алайық» деп қойған тығып.
Қақпағын бір үңгірдің ашып қалсақ,
Екі адам өлген жандай жатыр сұлық.

Герверттің жалшылары еңбек еткен,
Қар жастап, мұз төссіп бейнет шеккен.
Маңайға хабар айтып қоймасын деп
Шұқырға ұрып-ұрып тастап кеткен.

Ыза-кек ағылшыңға қардай борап,
Өлікті көмдік жуып таза орап.
Шпеттсей жалаң аяқ қатын-бала
Шырылдап балапандай қалды шулап

Үзуге шама келмей темір торды,
Көрдік қой бәріміз де терең орды.
Қасымның жас қабірін құшағына аң,
Боздады боз інгендей ана сорлы.

— Есік алды мойылды,
Ішінде қоян жайылды.
Кешегі Қасым құлыным,
Бүгін жолға қойылды
Әуеден ұшқан лашын,
Жаяр көкке құлашын.
Ананы мұндай зарлатқан
Жауыздар мендей жыласын.
Қош, бақыл бол, жұлдызым,

Маңдайдағы құндызым,
Құдай біздей боздатсын
Өлтіргеннің ұл-қызын.

Басыма қара салайын,
Қабіріне барайын.
Кешегі жүрген Қасымжан,
Сені қайдан табайын.

Құлыным нар түйе еді,
Шіріді-ау жерде сүйегі,
Дүрілдеген зеңбірек
Жауларға қашан тиеді...

Көрмеген өмірінде жайлы тыныс,
Білмеген демалысты не жаз, не қыс.
Құшақтап жас қабірін баласының
Едікідеп қала берді әке байғұс.

«Әке!» деп шырқырады балалары,
Көзінен қанды жасы сорғалады.
Айрылған сыңарынан қоңыр қаздай,
Боздады «боздағым» деп сүйген жары.

Қасымның сүйген жары Жамал еді,
Қызымен құйтақандай қала берді.
Ай-күні жақындаған екі қабат.
Сорлының не боларын кім біледі?

Семенің он жастағы ұлы қалды,
Ұлының аты Егор, салқын қанды.
Шешесі көпті көрген Мария мен
Қалдырды Анфисадай сүйген жарды.

Кім білсін жетімдердің не боларын,
Сұм заман төгіп-ақ тұр қарлы ызғарын.
Торғайдай тұрымтайдан бұғып жүрген,
Паналап күн кешіретер шахталарын.

Немесе Қасымдай боп бұлар да өлер,
Тірісі жылап-сықтап тағы көмер.
Бірі боп көп бейіттің томпаар да
Құлдырап, ай-жыл өтіп жерге енер.

Немесе бұлар дағы бойын жазар,
Құтылып бұғалықтан бақыт табар
Корерміз келешекте не болғанын,
Әйтеуір жетімді естен шығармаңдар.

Тұрымтай торғайды ілсе аспандағы,
Шуылдап жетім қалар балапаны.
Дәл сондай ащы қайғы жұтып отыр,
Шахтердің жолдас, жақын туысқаны.

Күн батты, түнек басты қара жерді,
Күзетіп қалды ата-ана екі көрді.
Қос қабір шөккен түйе секілді боп,
Үп бермей құба жонда қала берді.

Қан жылап, ана жайып аппақ шашын,
Күңдірентті құлазыған жонның басын.
Жабыңқы көңіл қалау адам түгіл
Аң-құстың қайыстырды қабырғасын.

VI

Түн бойы мылтық даусы гүрс-гүрс етті,
Таң ата тағы да атты зеңбіректі.
Жүрегі шахтерлердің аттай тулап,
«Азаттық алатын күн жетті» — десті.

Таныдық Куйбышевтің отрядын
Ерліктің айтып келе жатыр әнін.
Орыстың жұмыскері партизандар
Қорғайтын туған елдің топырағын.

Донбастың шахтерлері, партизандар,
Оралда тау қопарып, тас қазғандар.
Бакудың майын судай лақылдатып,
Ленадан алтын күміс шығарғандар.

Еділдің кемесінің жүкшілері,
Ембінің мұнай қазған еңбек ері.
Арқасын ершік тесіп жауыр қылған,
Омбының затонының жұмыскері.

Бұларға ерген кедей, сусыз, жерсіз,
Тылтитып көйлек киген жаға-жеңсіз

Болғапда патша заңы елге түрме
Тулақтай таяқ жеген ылғи теңсіз.

Барлығы Ленин туын қолына алып,
— Досым! — деп, келді бізге құшақ жайып,
Жаңбырдай жауған оқтың арасынан,
Келгенін қалайша біз ұмытайық.

Құшақтап сүйгендей боп айттық сырды.
Ертеден ішке толған мұң мен жырды
Луызға қуанғаппан сөз де түспей,
Дей бердім: «Герверт бізді отар қылды»

Командир Комиссаров өткір сөзді,
Құттықтап, бізге жылы жауап берді:
— Жұмысшы, жалшы, кедей — біз өзіміз,
Құлдықтан құтқаратын еңбекші елді.

Лениндей аты өшпес көсемім бар,
Жеңілмес қорған берік, аттаныңдар!
Куйбышев шығыстағы бас командир,
Бұлжытпай тапсырмасын атқарыңдар!

Куйбышев еңбекші елдің сырым білген,
Ол — батыр, қалың қолды бастап жүрген.
Отарлық, құлдық, күңдік талқан болсын,
Жуанды жоғалтуға аттан бізбен.

Куйбышев — тау қыраны, Ленинге ерген,
Жауларға зеңбірегі күркіреген
Қараңғылық жайлаған қазақ халқын
Қапастан құтқаруға өзі келген!.

Күн күліп Сарыарқаға бітті пішін,
Қуаныш кернеп кетті шахта ішін
Қу дала, құлазыған құрғақ дала,
Сайратты сақау жатқан бұлбұл құсып.

Төгіле келді әскерге шаруалар,
Жігіттер бозбалалар, қариялар.
Аралас, орыс, қазақ, басқалары,
Әкелген бәрінің де шашуы бар.

Көбестай шаруаға баспы болған,
Деді ол: «Большевиктер бізге қорғап.
Жаңарсын алтып арқам еңбекпенен,
Жойылсын байдың бәрі бізді сорған!..»

Кең қолтық көпті көрген ер данасы
Тасқындап оған ерді елдің жасы
«Қайырлы сапар болсын, Көбеке!» деп,
Қуанып, құттықтады замандасы.

Жігіттер топ-тобымен келіп жатыр,
Әскерге еркіменен еніп жатыр.
Үйретіп жауды жеңер қағиданы,
Командир винтовканы беріп жатыр.

Қойшығұл — соның бірі, батырағың,
Көрген соң бостандықтың анық таңың.
Әскерге алу үшін арыз берді,
Халқы үшін тұла бойын билеп ағын.

Шахтерлер бомба, қылыш, винтовка алдық,
Ойнайды аттарымыз орғып-қарғып
Жүз шахтер арамыздан қосып беріп,
Өзгеміз ел қорғауға кейін қалдық.

Көтеріп Ленин туын Совдеп құрып,
Құлдықтың есігіне салдық құлып.
Ауылға Ленин жолын көрсететін
Совдепке көмір кенін штаб қылдық.

Қыс өтті, жазғытұрым мезгіл жетті,
Сай-сайдан су сарқырап көлге токті
Аққу-қаз өзен-көлдің бойын жайлап,
Дуадақ, аққұр, бақа шөлге кетті.

Кедейлер көктемді ала қырға шықты
Мінген ат көгалға аунап терін үкті.
Жайлауын Қарабайдың баса-көктеп,
Көңілді шаруалар үйін тікті.

Қасымнан екіқабат қалған Жамал,
Жүрегі оттай болып жанған Жамал.

Құндақтап жаңа туған жас баласын,
Қызылға ерулікпен барған Жамал.

Құттықтап большевиктің әскерлері,
Балапың атын Азат қойып еді.
Жас Азат дәл осы кезде сегіз айлық,
Баласы Октябрьдің бесіктегі.

V

Күз еді күннің көзін бұлт басқан.
Қап-қалың көк көрпесі жерге ұласқан.
Тіршілік жабырқаққы әлде неге,
Қар жауып қабағынан ызғар шашқан.

Күзетте екі кісі отыр едік,
Біріміз бірімізге болып есерік.
Алыстан ат дүбірі естіледі
Дәл бізге келе жатқан секілденіп.

Құлаққа мұздай суық дүбір келді,
Бет алып шыққан бір топ біздің кенді.
Шошынып, бой шымырлап, жүрек тышып,
Ояттық ұйықтап жатқан шахтерлерді.

Даярлап аз қаруды қарсы жүрдік,
Көпірді қорған қылып тосып тұрдық.
Дүсірлеп қалың жау да келе жатыр
Шортаңдай жұтатұғын бізді қылғып.

Таң жақын, жау да келді мылтық кезеп,
Винтовка, пулеметтің оғы тежеп.
Олармен Қарабай да келе жатты —
Қанқұмар, қара қабан қанды шелек.

— Мен атам!— деді Жамал, — Қарабайды,
Тасалап бара жатып терең сайды.
Жүректен түйрей атып ұшырды аттан,
Төбеден түсіргендей найзағайды.

Екі жақ мылтықтарын бытырлатты,
Жаяуды атты солдат баса шапты.
Оқ тиген киіктей боп құлап жатыр,
Құрбан ғып, біреу аяқ, біреу басты.

Оққа ұштық, жаралапдық, конбедік біз,
Жүректе ерімейтін қатты кек-мүз.
Уызға у құйылып, жау жәбірлеп,
Еңіреді ата-ана, ұл менен қыз.

Нәкері Алпенковтың, арыз банды,
Жазықсыз шахтерлерге бүлік салды.
«Совдептің мүшесі едің, сен қатын»,— деп,
Жаралы Жамалды да ұстап алды.

Совдепші қазақтарға соқты дүре,
Қарамады жағдайдың мүшкіліне
Ақылы бірде кіріп, бірде шығып,
Жалаңаш жатыр Жамал жерді бүре.

Денесі астаудай боп кетті ісіп,
Аямай дүреледі банды күшік.
Біздің де қол-аяқты бұғаулады,
Жамалды кім айырмақ ара түсіп?

Шамгон мен маған банды тілін безеп,
Қамшымен сойды бізді кезек-кезек.
Сұрады тілді бұрап, отқа тосып,
«Совдептің бастықтары қайда жүр» деп.

Олімге мақұл болдық, сыр бермедік,
«Айтпаймыз өлтірсең де жөнді» дедік.
Біз өлсек қанымызды ақтайтұғын,
Айбынды қайтпайтұғын тапқа сендік.

Тостық біз Куйбышевтің отрядын,
Хабарды береді деп дос-жар жақын.
Ес-түс жоқ, тірліктен де өлім таяу,
Өлімнен большевиктер құтқаратын.

Он шахтер, екеуі әйел, дүре жедік,
Шыбын жан шыдады оған тастай берік.
Апарып айсыз түнде атпақ болып,
Он жерге он адамды қойды керіп.

Түн болды, жердің бетін түнек басты,
Долы жел, құйып ойнап, шаңдақ шашты.

Тепкілеп, балағаттап офицерлер
Қорлады қолға түскен кәрі-жасты.

Байқаймыз бізге жақын өмір ақтық,
Күңіреніп жылайды ана козін жас қып.
Айдады ататұғын жерге қарай
Шыңжырмен аяқ-қолды байлап тас қып.

Келеміз екі аяқты әрең басып,
Күн қайда құтылатын бұдап қашып
Бес солдат артымыздап келе жатыр,
Даярлап винтовканың аузын ашып.

Баса алмай келе жатып екі аяғын,
Сойлейді балалардың Жамал қамын:
— Әкеден, шешеден де жетім болып,
Ұяда қалды-ау екі балапаным.

Торына душар болдым айуандардың,
Мінеки аққалы тұр жылы қаным.
Отымен Октябрьдің бірге туган,
Қош, сау бол, Мәриям меп Азат жаным!—

Деп жылап Жамал коздің жасын іркіп,
Ақ сүтін емшегінің кокке бүркіп
Аяңдап келе жатыр санап басып,
Оқ тиген құлаңдай боп ақсай сылтып.

Келеміз жаралы жан ойға сүңгіп,
Жалаңаяқ басамыз қарды қырбық
Шахтадан оқ бойындай шыққан кезде
Алтын ай алдымыздан шықты жылжып.

Қып-қызыл пұрын шашты гауһар шеті,
Серпілді аздап қана жүрек дерті
«Біз өлсек қанды коріп тусын» дейміз
Куә боп келешекке айдың беті.

Көзден от, көкіректен ақып ұшты,
Шама жоқ бұлк етуге жаулар күшті.
Ататып жерге келіп тоқтағанда
Бір топ жан көлденеңдеп лап қойысты.

Лап қойды бір тұтқынды атқызбады,
Қаумалап қылышпен де шапқызбады.
Айдаған солдаттарды ұстап, байлап,
Ауызын бірінің де ашқызбады.

Бес солдат соры қайнап қолға түсті,
Біреуі қашамын деп оққа ұшты.
Солдатты мықтап байлап болғаннан соң,
Барлығы бізге қарай жүгірісті.

Тұр едік үріккен қойдай бұл кім десіп,
Сұм жүрек үміттенді тұрған шошып.
Босатты қолымызды байлауынан,
Түсірді кісендерді алмас кесіп.

Жағдайды Комиссаров естіп елдеп,
Соңынан бір полк боп әскер ергеп
Хабарын Анненковтың естіген соң
Тоқтаусыз күн-түн қатып бізге келгеп.

Түн отіп, нұрын шашып таң да атты,
Майданға мекен болды біздің шахты.
Ақырған Анненковтың офицері
Орына өзі қазған құлап жатты.

Отанға Совет бекіп, болдық күшті,
Шахтерлер қолына алды билік істі
Сауатын ашу үшін, оқу іздеп,
Омбыға Жамал, Егор аттанысты.

Мен, шахтер, атым Түсіп, көпті кордім,
Осындай ауыр-ауыр кепті кордім,
Кешегі тар жол, тайғақ кешулерде
Күресі болды осылай шахтерлердің.

Мына көз соны көрген әлі тірі,
Басталсын Қарағандының жаңа жыры.
Жағымды жаңа күйді тағы айтайын,
Таусылмас терең теңіз шахтер сыры.

VI

Сіз бүгін Қарағанды көркін қара,
Өрлеген, өрістеген аспанды ала.
Жарқырап күндей болып электрі,
Секілді мың жасаған үлкен қала.

Қазақтың кең ордасы жаңа қала,
Орнатқан партия бастап, халық қана.
Тас үйлер қабат-қабат көз тартады
Көркейген нұрыменеп бүкіл дала.

Қалайша қуанбайын мен жүректен,
Қаланы бұл секілді көрем деп пе ем.
Арманда өлген жоқ па Қасым, Семен,
Кешегі тар заманда мекендеп.

Шахтадан шығып осы қалаға енсем,
Шаттықпен көтерілер, менің де еңсем.
Теңіздей жігерімді тасытады
Лениннің туы орнаған түрлі кеңсем.

Ортада бір қызыл үй күндей жайнап,
Қаланың өскеніне болғап айғақ
Қараймын маңдайына өткен сайын,
Тұрғандай шахта өмірі сонда қайнап.

Қуанып мен қаланы аралаймын,
Үлкен үй, кіші үйіне аялдаймын.
Тел емген, тепкі көрмес еркетаймын,
Сыр айтам, сыр естимін, жыр жырлаймын.

Шахта іші менің үлкеп бір мекенім,
Айдаймын машинамен көмір келіп
Жүрегім, миым, көзім көмір үшін,
Көмірмен бірге туған өлең, жырым.

VII

Жазғы күн нұрын шашқан қызыл гүлге,
Шарбы бұлт кербезденген көк пен жерге
Үйлердің терезесі жарқылдайды,
Айна боп, алыстағы қыр мен белге.

Қаратау асты да шоқ, үсті де шоқ,
Құйылған ұлы еңбектен жемісі көп.
Жұлдыздай аспандағы жарқылдаған,
Тау қойны самаладай электр ток.

Бір үй бар дөң басында тауга серік,
Көңілім таудан биік келсем еніп
Аққудай айдын колден сүйрік тартқан
Адамдар гауһар тасын отыр теріп.

Бойлары көкке өрлеген көңілденіп,
Кпінген жібек, шұға, әсемденіп.
Сыпайы, сұлу мінез жас жігіттер
Тап-таза көк құрақтай шыққан өріп.

Студент бұл отырған көмір ері,
Қатпарлы қара таудың инженері.
Қырағы алтын қанат жас қырандар,
Қызыл үй — тау кенінің техникумы.

Жас талант денелері тастай берік,
Үйренген өнер, білім ойын төгіп
Алдында отыр біреу буырыл шашты,
Лениннің томдарынан сабақ беріп.

Тыңдайды оқушылар құлақ салып,
Жұтқандай бұлақ суып мейрі қанып
Білімін ұстаздардың миға тоқып,
Ұмытпай оқығанын алар қағып.

Бурыл шаш сабақ берген Жамал жеңгей,
Әйел боп тауга шыққан өрлей-өрлей.
Атанған ол бүгінде Еңбек Ері,
Өскен ол Отан туын жауға бермей.

Оқыған қарт большевик білім терген,
Өмірден у мен сүтті бірдей емген
Еліме білім нұрып шашамын деп,
Бұл жаққа Москвадан былтыр келген.

Мәриям деген оның қымбат қызы,
Сияқты күлімдеген көк жұлдызы

Бірінші және екінші шахталардың
Жүрегін жапдандырған технигі.

VIII

Бірінші шахта іші машиналы,
Шахтерлар билеп алған техниканы.
Алексей Стаханов әдісімен
Теңіздей тулап жатыр көмір кені.

Жап-жарық лава, штрек, электр шам,
Сияқты аппақ болып жазғы атқан таң.
Даланың жазғы ауасы гу-гу толқып,
Келеді түйдегімен жел тартқыштап.

Забойшы тас көмірмен алыстады,
Бейне бір адам қыран, көмір — тағы,
Дарияның тасып шыққан суындай боп
Қайлалар құзды бойлап жарысады.

Конвейер көмір айдар дүрсіл қағып,
Бірінен-бірі шапшаң қағып алып
Тулаған толқындалып қара сеңдер
Вагонға олеңдетіп мінер барып.

Вагондар бірі келіп, бірі кетіп,
Тізіліп жарысайық кел-кел десіп,
Тұлпардай шауып шығып эстакатқа,
Төгеді көмірлерін дүрсілдетіп.

Азулы жолбарыстай машиналар,
Енеді қара алтынның қойпына олар
Қолына тигеп жерін күрс-күрс шайнап,
Боратып тау-тау көмір қазып алар.

Бәрін айт, бірін айт та, кендерімді айт,
Сол кенге сіңіп жатқан еңбегімді айт.
Бәріне осы күштің қожа бөлген
Ардақты шахтерлердей ерлерімді айт.

Ардақты шахтерлердің бірі — Азат,
Жоталы, бұлшық етті, шымыр қазақ
Еселі еңбек оны шынықтырды
Құрметпен алға шықты болып озат.

Жиырмаға биыл келген жасы оның,
Сомдаған болат дерсің аяқ-қолын.
Оп бестен бермен қарай алған сабақ
Қара алтын, пластының жүйе жолын.

Құрдасы алтын нұрлы Октябрьдің,
Әкесі есіңде ме, кім ед мұның?
Сол кезде іште қалған бала еді,
Жалғыз ұлы Қасымның Жамалының.

Мінеки ол да ержетіп адам болды,
Білімге ерен жүйрік мамап болды.
Әкесі Герверт сұмнан қаза тапса,
Баласы тау шыңына құс боп қонды.

Бұрын да талай Қасым олетұғын,
Баласы жетімдікті коретұғын.
Жалшы боп осе келе жер-су бітпей,
Өмірі күңгірттікпен сонетұғын.

Бүгін ол машинист боп жайды өркен,
Сенімді жауға қарсы шықса ертең
Бақытты, шатты дәурен дариясында
Тоймайсың тау тұлғасын күнде көрсең.

«Қасымға тартқан ер» деп ел айтады,
«Жамал да жақсы өсірді» деп айтады.
Әрдайым Азаттайын азаматтар
Байлығын туган елдің молайтады...

... Сол Азат сүртіп қойып маңдай терін,
Қазып тұр машинамен көмір кенін.
Тұлпардай тауда шапқан күтірлетіп,
Тулатар болат ауыз тиген жерін.

Күркірер қара құздың жолбарысы,
Көмірді шайнап жатыр азу тісі.
Сол кезде гүрс, гүрс еткен дыбыс пығып,
Түгін боп сала берді шахта іші.

Ілезде болды бір іс, күтпеген бұл
Денесін басып барад тасыр-тұсыр,

Орнады қара түнек ойда жоқта,
Солды өмір, сонді жалын, таусылды жыр.

Құз басып тұншықтырды Азат ерді,
Сындыра қабырғасын жаншып езді
Әкетті есі-түсін мылқау бір күш,
Дегендей: «Сен мекен қыл қара жерді».

Әр шахтер өздерінің учаскесіп,
Меңгеріп забойлаған салып күшін.
Қапыда құлап жатқан Азат ерді
Жұмыстас жолдастары қайдан білсін.

IX

Ашаң жүз, ұзын бойлы, қара қасты,
Қара көз, сом денелі, бұйра шамты
Инженер Егор маман шахтамызда,
Бағынған оған көмір, жердің асты.

Баяғы Семеннің бұл бел баласы,
Ардақты еңбегімен ер данасы
Электр, мотор, көмір тілін білген
Жігітті құрметтейді замаңдасы.

Жасынан Мәрияммен өсті бірге,
Москвадан бірге келді тас көмірге
Балғын жас көптен бері армандайтын
Мәрияммен шықсам-ау, деп жаңа өмірге.

Мәриям сияқты оған шолпан жұлдыз,
Болмаса маңдайдағы асыл құндыз
Ойласа Мәриямды айтар сөзі:
«Сұлу қыз, оқыған қыз, ақылды қыз...»

Көргенде Мәриямды жүрегі еріп,
Кернейді тұлабойын бір ой келіп
«Ойыңды мен де білдім» дегендей боп,
Мәриям наздапады қасын керіп.

Жүректің жұмбақтарын шешісе алмай,
Ой ойлап күн өткізді алты ай жаздай
Егорды ұйықтатпайды елестеп кеп,
Мәриям қазақ қызы өрімталдай.

Егор да Мәриямға жүреді ұнап,
Ақылы мен жүрегін зерттеп, сынап
Бойжеткен қыз болса да жігітке оның
«Сүйем» деп жабысуы қиынырақ.

Өмірдің екеуі де ұл мен қызы,
Көркейсін күн нұрымеп жастың гүлі.
Бір күні Егор қызды сүйемін деп,
Білдірген Мәриямға мынау сыры:

«... Мәриям, жасымыздан жетім болдық,
Қиналды аш-жалаңаш жүрдік, тондық.
Ержетіп ес білгенде бірге оқып,
Қырандай алтын қанат тауға қопдық.

Табиғат құдіретін таратыпты,
Мені ұл, сені қыз ғып жаратыпты.
Тамаша таудай менің бақытыма,
Тағдырым сені маған қалатыпты.

Өзіңді сүйдім... сүйдім, мұным анық
Ал менің кім екенім саған қанық
Тезірек жауабыңды айтшы, жаным,
Бір сөзің өміріме болсын азық».

Хатты оқып Мәриям: «теңім» деді,
Өзінің шешімінен шегінбеді.
Жүрегі дүрсіл қағып, жүзі жайнап,
Көрінді адал жапмен берілгені.

«Сүйем» деп жалғыз ауыз жауап жазды,
Қаршыға ілді көлден қоңыр қазды,
Өмірге окпелі адам болмас еді,
Солардай қоса берсе сүйген жарды.

Ел айтты Мәриям, Егор қосылды деп,
Айтпады Мәриямды «шоқыңды» деп,
Екі жас махаббатпен тұрмыс құрды,
Бақыттың бесігіне бөленіп тек.

Мәриям — комсомолка, төгіп күшін,
Аралап жүргізетін шахта ішін,

Жүргенде күнбатыс жақ шетіректе,
Естіді дишамиттің бір дыбысын.

Құлағып күдіктеніп сала қалды,
Дүңк етіп күрсілдеді шеткі лава.
«Динамит қойғызған жер жоқ еді» деп,
Жүгіріп шет лаваға жетіп барды.

Үңілсе лава іші боп тас-талқан,
Көсіліп көмір басқан жатыр бір жан
— Бауырым Азат!— деді шошып кетіп,
Азаттың мұнда екені мәлім оған.

«Жолдастар, мұнда кел!...» деп айғай салды,
Қопарды құлап қалған қара жарды,
«Бір сұмдық болған екен» деп шахтерлер
Жүгіріп жан-жағынан келіп қалды.

Тау бұзып, тасты жарған кеннің ері,
Төгілді маңдайынап аққан тері.
Тобеден тұншықтыра басып жатқан
Көмірден алды Азат пен машинаны.

Бет-аузы, басы, көзі қып-қызыл қап,
Тас көмір басып қатты жаралайған,
Кірпігі қимылдайды, тіл қатпайды
Сияқты қоз жамары бейне өлген жан.

XXX

Бір күні Мәриям тұрса ертеменен,
Таң атып келе жатыр алаң-елең.
Егорды оятты да былай деді:
«Бір жерге сен жіберсең барып келем...»

— Мәриям, қандай жерге бармақ едің,
Болмайды қарсылығым әсте менің
Кешікпе, жұмысыңнан кенже қалма,
Алыс па, жақын ба еді барар жерің?

— Запальщик Қортапбаев кеше түнде,
Жұмысқа келе алмады әлде неге
Үйіне барып білгім келіп отыр,
Жұмыстан мен қалар деп уайым жеме.

Киініп шыға келсе үй алдына,
Малынған көбік қарға жер, сай, жылға
Сонарды сүйкей басып тартты Мәриям,
Аңшыдай құсын алып шыққан қырга.

Көбік қар шыдамы жоқ жазғы тұрғы,
Жүргенге оралғы емес тайыз түбі.
Мәриям келе жатса қарсы алдында,
Ап-айқып екі адамның жатыр ізі.

Таң атты аппақ болып жұрт та тұрды,
Екі із Мәрияммен бірге жүрді,
Дегендей із несін көрсетейін
Үйіне Қортанбайдың алып кірді.

Қақпадан жылдамырақ еніп еді,
Екі адам үйге қарай жүре берді.
Кес-кестеп алдын орап Қортанбаев,
— Мәриям, неге ерте жүрсің?— деді.

— Сен кеше келмеген соң біле келдім,
Құлақты әр нәрсеге түре келдім.
Үйіңе кіріп көткен екі адам кім?
Шыныңды айт, өзің қайда барып келдің?

— Кеше мен сырқаттанып жаттым үйде,
Қақсайды тұла бойым, желке, шүйде,
Жолаушы станциядан келіп түскен,
Екі адам жаңа ғана кірген үйге..

Қалтырап сөйлей алмай Қортанбаев,
Қояндай сасып, көзі адырайып
Жыбырлап қолы-басы, тіл күрмеліп,
Үн бермей біраз тұрды томырайып.

Бозарды беттің тамшы қаны қалмай,
Қушиды бар денесі кепкен талдай
Бейне бір кісі өлтіріп тығып қойып,
Мәриям соны сезіп тұрған жандай.

Әлгі екі із, жаудың ізі түнде жүрген,
Ішіне қанжар байлап, сырты күлген,

Ол жау кім? Ол — запальщик Қортанбаев,
Мәриям сұмдық шетін сезген, білген.

Зиянкес Қортанбаев көмірдегі,
Баяғы Қарабайдың баласы еді.
Жасырып ата-тегін, аты-жөнін,
Кіріскен бүлдіруге көптен бері.

Зиянкес іс қылады айла, ешпен,
Шахтаға жүрегiнiң уын төккен,
Азаттың көмір шабар лавасыша,
Оншақты динамитті қойып кеткен.

Динамит жарылған соң машина мен,
Құлаған қара көмір тауменеп тең.
«Бөрі жоқ десең шығар бөрік астынан»,
Жаралы болған Азат сол себептен.

Мәриям запальщиктен сезіктеніп,
Таңертең ерте тұрып білген келіп
Түксініп Қортанбаев қала берді,
Қой жейтін қорқау қасқыр секілденіп.

Үйге кеп Мәриямы инженердің
Сөйледі мәні-жайын күдікті іздің,
«Бір пәле сол қуыста бар шығар» деп,
Екеуі артып түйді осы сырдың..

Күлісіп, мээ-мәйрам боп, асын ішіп,
Ақ беттен бірі сүйіп, бірі құшып
Жайраңдап жұмысына кете барды,
Мінді де машинаға құстай ұшып.

Кеш болды, екі маман үйге келді,
Мәриям Егорына тамақ берді.
Егоржан, киноға біз баралық, — деп,
Аққудай сызылды да қасын керді.

Аққудай алма мойын Мәриямын,
Сүйген жар, кеудедегі шыбын жанын
Егор да бетке қағып көрген емес,
— Барайық барғың келсе, — деді, — жаным.

Киноға келе жатып екі гашық,
Көңілі дариядай толқып-тасып.
Қарағанды жайында кеңеседі,
Өткен күн өздеріне тегіс машық,

Жәнекей екі абзал Жамалға кеп,
Сұрады «Киноға, апай, барайық» деп.
Азатты ала шықты Жамал апай
Қызығын құлынының көрсін бе жек.

Құмарта айқастырып қолды олар,
Кипосын «Чапаевтың» көрді олар
Қапыда бейгамдықпен өлді-ау ер — деп,
Таңдайын тық-тық қаға берді олар.

Қайтқанда Егор, Мәриям, Жамал, Азат,
Көшесін Қарағандының тамашалап,
Ертеңін бұл қаланың елестетті
Жаңадан бүрін жарған гүлге балап.

Күрестің мол жемісін көргеніне,
Еңбектің қызғалдақтай өнгеніне.
Қуашып қымбат жандар келе жатыр,
Шахтаның алғыс айтып ерлеріне.

Тарады үйді-үйіне ойнап, күліп,
Ұйқтамақ, ойларында жоқ еш күдік.
«Шығады жау жоқ десең жар астынан»,
Қпын ба аяқасты шықса бүлік.

Мәриям үйге келіп төсек салып,
Егорын құшағына қысып алып.
Маужырап жаңа ғапа ұйқтап еді,
Тарсылдап біреу кірді киіп-жарып.

— Қап! Егор, есік ашық қалған екен,
Тарсылдап кіріп жатыр кісі бөтен.
Күршегін арғы есіктің мықтап салды,
Тым-тырыс үн бермейді бұл кім десем.

Сөйткенше кіріп келді екі жалдап,
Құтырған қасқырдай боп төне қарап

Егор да телефонды бұрап қалып,
Сұрады «25»—ті екі қабат.

Бас салды бір «дию» кеп Мәриямды,
Көйлекшең құс төсекте жатқан жанды.
Қасқырдай қойды жеген домалатып,
Бүйірден қорқыратып пышақ салды.

Қыршын жас тулап қан боп қала берді,
Байламақ болды банды Егор ерді
Алысты ұзақ мезгіл екеуімен,
Жау екеу, шыдата ма ақыр жеңді.

Айтқанда Түсіп шахтер осы күйді,
Кол толқып, ызалы тау қабақ түйді.
Кенеттен долы боран көтеріліп, —
Қарағай, қайыңдардың басын иді.

Құс шулап қарғыс атты жауыздарға,
Ақ көбік ұрды ашүмен тосін жарға
Жаулардың қылығына лагнат айтып,
Құс пен аң тарап жатты нуга, тауга.

Артына екі қолын мықтап байлап,
«Шыныңды айт, өлтірем» деп қанжар сайлап,
Сұрады: «Мәриям» саған не айтты? — деп,
Таңертең келіп кеткен бізді абайлап.

Іздеді партбилетіп «бересің»,—деп,
«Бермесең қазір, міне өлесің!— деп,—
«электростанцияның жобасын бер,
Қайтады сонда ғана біздегі кек».

Қасарып Егор отыр жауап бермей,
Жап-жақсы үйі болды қазған көрдей,
Жарылып қарем алдында жатыр Мәриям,
Қапыда кетіп қолын сермей-сермей.

Қараңғы үй, қан сасыған болды тұнық,
Бейгамдық ер мойнына салды құрық.
Телефон сол мезетте сылдыр етті,
Бір банды трубкасын алды жұлып.

«25» телефонның номері еді,
Жамалға соғып еді, білдіргелі.
Бассалды бандылар да оны сезіп,
Шақырып тілдесуге үлгірмеді.

Жамал да жаңа ғана ұйқтап жатқан,
Есітіп телефонды қатты қаққап.
«Бұл кім» деп сұраса да әлденеше,
Еш жауап болмай қалды әлгі жақтан.

Жүрегі қобалжыды, күдіктенді,
Егорға өзі соқты телефонды
Үн-түн жоқ, жауап бермей қалғаннан соң
Көңіліне түйдек-түйдек қауіп қонды.

Мылтығын оғы даяр қолына алып,
Егордың пәтеріне келді салып.
«Не дыбыс шығар екен бұл үйдеп» деп,
Құлағын сала қойды тұра қалып.

Тыңдады терезеден бұғып тұрып,
Ентігіп біреу отыр аласұрып.
«Сойле!» деп зорлағандай қараңғы үйде,
Азаптап бір адамды біреу ұрып.

Тұрғандай осыларды көптен аңдып,
Бойына жпып алып күшіп барлық.
Мылтықты үш қайтара басып салып,
Сыңдырып терезені түсті қарғып.

Ашынып Марияның өліміне,
Күйініп қыршып кеткен өміріне.
Қайғылы қараланған Егор жайын,
Білдірді НКВД бөліміне.

Шам жақты розеткапы бұрап қалып,
Үй іші күндізгідей болды жарық,
Атылған ақ маралдай жатыр Мәриям,
Тастаған екі банды жаңа жарып.

Алма ерін қаны қашып көкшіл тартқан,
Ақша бет солғын гүлдей жерде жатқап.

Қап-қара екі қастың арасында
Ашудың белгісі бар тастай қатқан.

Шып-шымыр бұлшық етті білек пен сан,
Айрылған аттай желгеп тамырлардан,
Қапыда алулы жан қаза ташты,
Сом дене ақша қардай қып-қызыл қан.

Түкпірде екі жау тұр үрейі ұшқан,
Жамал бар қарсы алдында оны қысқан,
Бүлк етсе сылқ еткізіп құлататын,
Наған тұр ауызынан оты ұшқан.

Бапдылар Қортанбаев, Пұрланбеков
Мылтықтың ұшында тұр құны кетіп.
Өздерін сезіп қалған Мәриямды,
Аямай жазым қылды құрбан етіп...

Дүр етті кочегарка, таң білінді,
Алтып таң ыдыратты қара түнді.
Көркейген күреспенен Қарағанды,
Жарқырап, нұрын шашып күндей күлді.

Машина құзды бұзып, қиды тасты,
От бұрғы көмір тосіп жыртып ашты.
Жауларға жауап берер мың-мың білек,
Теңіздей толқындалып, таудан асты.

Мінекей Азат, Егор, Жамал анаң,
Шахтада мәртебелі, сүйікті адам.
Жырлайды осылардың маңдай терін,
Ми, жүрек, алтын сия, күміс қалам.

Қара алтын жер астында ұзақ жатқан,
Сілкініп адамзатқа қойнып ашқан
Азат пен Егор сынды жас жігіттер,
Сол тауға электрден күміс таққан.

Көмір — тау, шахтерлері — көп қыран құс,
Баурында машинасы, ол жолбарыс.
Албырт ер көмір тауын азуласа,
Тісінен ағылады алтып, құрыш.

Тауга өрлеп, тасты жарды қыран құсым,
Жайылды жер шарына өнер-күшім.
Ығымнан жүре алмайды күні бүгін,
Кешегі отар қылған сұм ағылшы.

Мақтанам, таңырқатам жердің шарын,
Далам күн, жерім алтын, сансыз малым.
Бай да емес, патша да емес көмек берген,
Қуантқан Ленин көсем жұрттың бөріні.

Қыздырған қызығымен тау төбесін
Бітірді түсіп шахтер әңгімесін.
Тулаған Бурабай да саябырлап,
Сүйгізді алтын күнге аппақ бетін.

Балалар әңгіме естіп шаттанысты,
Жастардың ерлігіне мақтанысты
Жаңғыртып Көкшетауды ән салғанда,
Әсем үн коғалды өрлеп, нуды құшты.

Аққу, қаз көлге қопды күміс қанат,
Денесін сылап, сипап, сілкіп тарап.
Тыңдаған көмір күйін колхозшы да
Отырды сұлу көлге күле қарап...

ҚАЖЫМҰҚАН

Қызылжар бұл аймақтың қарт қаласы,
Ауылдың осында өскен көп баласы
Өмірге жолдама алып қанат қаққан,
Қазақтың жүздеп — мыңдап қарлығашы.

Ол ұзақ ертегі гой тыңдар шалдан,
Ол сүрлеу, керуен мен көштен қалған
Сол кеште күш атасы Қажымұқан,
Бақытты замананы еткен арман.

Бұл күнде отырсам да жұмсақ төрде,
Көшпелі киіз үйде тугам мен де
Айпалып қарай берем сол себепті
Елімнен шыққан талай кемеңгерге.

Есімде дәл осыдан қырық жыл бұрын,
Тыңдадым Қажыекеңнің қызық сырын.
Ол шертті өмірінен сан ертегі,
Ішінде Қызылжардың бақпасының.

Отырмыз Балуанды ортаға ала,
Қария, ер, әйелдер, қыз-бозбала,
Сапырған сары қымыз бал татыған,
Қолында Қажыекеңнің үлкен шара.

Батырдың серуені бір бұл емес,
Қыдырып шаһар ішін құрар кеңес,
Сый-сияпат қонақ жай көршілерден,
Батырға әзір тұрар ертелі-кеш.

Ну орман, таза ауа, жасыл бақша,
Жадырар адам демін ішке тартса, —
Қай ақын мұны мақтап жырламайды
Жапырағы көк теректің көкті жапса.

Көркем-ау гүл бақшасы Қызылжардың,
Тігілген отауы бұл өнер әннің.
Қызығын қысқа күнде қырық көрген жан,
Дейтіндей: «Тамашаға тоя алмадым».

Мырза еді Қызылжарлық ағайындар,
Су десең бал сырасы болған даяр.

«Яшасын Қажымұқан баһодыр!»— деп,
Дәм-тұзын татарлар да емес аяр.

Қарсы алды ел Қажыекеңіп жайып құшақ,
Біреулер тоқты сойып, біреу тұсақ
Сары қымыз саба-саба келіп жетті,
Пар-пар атпен ауылдан керуенге ұсап.

— Ақмола,— дейді балуан,— тугап қалам,
Күреске белді бекем бугап қалам.
Жылында бір келмесем сағышамын,
Қазақ, татар-өзімнің інім, ағам.

Келгенде кедей барын тосар маған,
Жомарт ел тоғысады Қызылжардап,
Біз кетеміз циркті думандатып,
Жеңіспей беріспейтін асыл арман.

Жігіттер жиналыпты әлдеқайдан,
Қарауыл, керей, уақ, атығайдан.
Саятшы, домбырашы, балуан, өнші,
Құрметтеп бәрі маған құшақ жайған.

Бақшапың жұрт отырды көгалында,
Бағылан еті менен қымыз алда.
Тізелес Қажыекең меп Үкілі Ыбырай
Ән қосқап сегіз перпе домбыраға.

«Көп күрес Қызылжарда болмақ» деген,
Хабарға қалың қауым көңіл бөлген.
Европа, Россия, Шығыс елден,
Чемпион балуандардың көбі келген.

Дүниеге даңқы шыққап медаль тағып,
Ағылшын чемпионы Рааза алып,
Француз чемпионы Альберт Дальтон,
Откендей тауды бұзып,тасты жарып.

«Красный», «Черный маска» атанған бар.
Бет-аузын перделеген балуандар.
Щатский, Миша Буров, Брагиндер
Жауырыны жерге тимес қаһармандар.

Тағы да Түркияның Мұхамеді,
Торсықтай сан, білектің бұлшық еті
Ұзындық, жуандығы бірдей кесек,
Адамның өзгеше бір кереметі.

Және бар Украинаның Гайдамағы,
Оп пұттан артық дескен өз салмағы
Бұлардың ортасында Қажымұқан
Қазақтың бетке ұстар балуаны.

Япыр-ау бөлек-бөлек петкеп дене,
Отырдым қайрап болып көппен мен де
Піл көрген жас баладай қарай бердім,
Мұндай да жан бар-ау деп дүниеде.

Батыс пен Шығыс елің түгел кезген,
Өткен ер «Барсақелмес» теңіздерден
Дәм-тұзын татып өскен Қызылжарға,
Бұл жолы шақырумен арнап келген.

Қазақтың қапы қызар күрес десе,
(Ішкелі ас болмайды күреспесе
Ауылдың сауын айтқан тойларынан...
Бұл жиып асып кеткен әлденеше...

Қазақтың Қажымұқан балуаны,
Шыныққан күреспен оның жаны
Пекинде, Парижда да күрескенде
Ресейдің бәйге бермес саңлағы.

Қажымұқан — күш атасы, ер ағасы,
«Ей» десе, паныс бермес ел баласы
Жұп-жуап бас-мойыны бейне күмбез,
Жауырыны Көкшетаудың тақта тасы.

Көзі үлкен ала майлы, қалың қабақ,
Шолпандай бұлттан шыққан қалса қарап,
Байқайды қарағайдай иығымен,
Бір өзін жүргендерді жүзге балап.

Көп адам иығынан келмейді оның,
Оқжетпес шыңы-ау дерсің жота-жопын.

Еменнің түбіріндей жұдырығы
Қос атап жаза алмайды екі қолын.

Кескіні қара торы, қалың бетті,
Ат жақты, мұрынды да, ер келбетті.
Күрестен құлақ шұнақ, ерні жырық,
Желке-алқым тас құмандай кесек етті.

Жоталы жауырынды бойы биік,
Бураның оркешіндей екі иық
Сойлесе қызыл тілге сондай шешен,
Қасынан кете алмайсың көрсең қиып

Туса да сирек туар ондай адам,
Көрген жан келбетіне қалады таң
Отырса обадай боп көрінеді,
Маңқиып, жүрсе аяғын басады паң.

Сапындай жас бураның екі сапы,
Күбідей жұмырланған балтырлары,
Шынығып шымырланған ұлы дөпе,
Секілді кереге тас кеуде алабы.

Көп шыққан айқастарға, жекпе-жекке
Бұж-бұж боп таңба түскен екі бетке
Түсірген тәйкесінен талайларды,
Тобық пен шынтағы ұқсас болат төске.

Салмақты мінезі бар, сөзі қысқа,
Әзілге, аз айтса да өткір, ұста.
Ақылдың ой-сананың иесі ол,
Сезімтал, ұқсас ұшқыр қыран құсқа.

Шын әке, мейірімді таза жанды,
Жеңіспен жердің жүзін аралады.
Сыйлыққа жиырма үш елден медаль алып,
Қазақтың атақ-даңқын саралады.

Жібермее ол памысын, ата салтып,
Сүйеді, құрметтейді, туған халқын.
Күрестің қыры-сырын көп үйреткен
Мақтайды ұстаздарын тарихта алтын.

Күрестің французша сырын білген,
Әдістің суысындаған мың түрінен
Ұстазы Поддубный атты балуан:
«Қажымұқан —
менің жолдас, досым» деген.

Поддубный оқытқандай жас баланы,
Қасынап Қажымұқанды тастамады.
Бұлардың күресі мен өнерлерін
Көзімен көрді дүние патшалары.

Дәулерін басқалардың алып ұрып,
Көрмеген өмірінде сағы сынып.
Қырық сегіз мемлекеттен медаль алып,
Көрсеткен топ алдына, тағып шығып.

Медальдар алтын, күміс әр ел таққан,
Кеудесін саусылдатып түгел жапқан.
Деседі бұған теңдес адам болмас,
Өрен жан өздігінен өнер тапқан.

Айқаста екі талай ашуланса,
Бұрқырар қаңтардағы ақ борапша
Алысса қарсыласын алып соғып,
Басады әрсі-күрсі қарт бураша.

Жықса да «жан жеңбесті» ол мақтанбас,
Сүрінсе тісін қайрап, кек сақтамас.
Масаның ызыңындай емес оған,
Балуандар ішіндегі көп бақталас.

Жүрегін мазалайды ел намысы,
Қажымұқан — кең даланың қыран құсы.
«Шығыстың Мұханура» деп атаған,
Сүйсінген батыстағы үлкен-кіші.

Сақталған бойында бар ақындығы,
Жауатын өткіпшідей тақыр жылы
Салғанда таразыға өлең, күшті
Көрінер қарақүштің басымдығы.

«Қажымұқанмын қазақта күшім асқан
Балуандықтан айтатын бір-ақ дастан.

«Орыс балуан» атанып он екі жыл
Жиырма төрт патшалықтың жерін басқан.

Жиырма төрт патшалықты араладым,
Белдескен балуандарды жараладым.
Жүрегімді жылытқан қызығы мол,
Туған жердей ыстықты таба алмадым.

Болып өстім несібем менің түздең,
Кім бар екен елінен күдер үзген.
Есіме туған елім түскен шақта
Жас домалап түседі екі көзден.

Қаласып кездім талай дүниенің,
Таныттым мені туған қазақ елін.
Үстімнен жүкті автобус жүрген шақта
Сонда да қайыспаған қайран белім.

Жайылғап жер дүниеге менің ісім,
Адамды таңдандырғап қара күшім.
Ойлаған өлтіруге Сараккидің
Сыпырғам түлкідей гын бас терісін...»

Бетінде терең ойдың шежіресі,
Талай-талай күрестің керуен көші.
Жат тауда жалғыз ұшқан жас бүркіттей,
Түлемей, тымсеі өскен оз үлесі.

Белгі бар маңдайында тамырланған,
Көп сырдың көңілінде ізі қалғап
Октябрь таңы атқанда қайта туды,
Толғанда қырық алтыға Мұқап ағаң.

Бақшаның әлі отырмыз көгалында,
Бөленіп қызық думан, ән мен жырға
Суретке түсу үшін келген жандай,
Қоршап тұр Қажымұқанды ұл да, қыз да.

Тамаша ойын-күлкі, сайран-сауық,
Ыбырай әлдепеге көңілі ауып.
Бетіне балуанның қарай берді
Шертіп қап домбырасын ауық-ауық.

Ақынға өлең оңай сылдыр соз деп,
Тіл — бақша, өлең — бұлбұл ұшып келген,
Ой — сыншы, ән өлшеуіш, жұрт-төреші
Мн — зергер, алтын-күміс қосып өрген.

Жыр құсы — өнер құсы Ыбырайда
Ырғақтап жөнеледі ол осындайда
Жаңғырып қала, бақша тебіренді,
Ән айтып даусы оның зорайғанда.

— Құмар ем тілдесуге өзіңменен,
Мен — қайық, ел — аумайтып берік көзем.
Тіліме тиек етіп шертер едім,
Ашылып әңгіме айтсаң асыл берен.

Туысқан біз атығай, қарауылмыз,
Қопыстас керей, уақ бір ауылымыз.
Сәулетті Советімдей сыйлаған жоқ,
Ақын мен балуанды патша жауыз.

Күншілдер бар ғой бізді бақылаған,
Өтірікпен өзіп ғана асыраған
Салпы етек қатындардай өсек айтып,
Әркімге жағымпаз боп жақындаған.

«Өлеңмен екі өкпенді қалқытайын,
Денеңді қорғасындай балқытайын.
Біржаннан алып қалған әнім еді-ау,
Азырақ шалқымамды шалқытайын!»—

Деуші едім тап өзіңдей жақсыларға,
Тыңдамай мұны кәрі, жас тұрар ма?
Алпыс пен жетпіс жастың арасында,
Жақсы адам, мендей қартты басқа ұрар ма?

Денең бар Нұхтың мінген кемесіндей
Мұртың бар қыран құстың жөбесіндей,
Жұрт келді тыңдағалы әңгімеңді
Өзіңе Сарыарқаның белесіндей.

Қ а ж ы м ұ қ а н:

Қараоткел, Есіл өзен бір өткелі,

Өткелден ат суарып, кім өтпеді
Ақмола шағын қала жиегінде,
Қайысқан қара ормандай қыр беттегі.

Туыппып сол Есілдің жағасында,
Көшпелі аргып, қыпшақ арасында
Сұрасаң ұлы атамды Ернақ балуан,
Бай емес, байға қоңсы қарашы да.

Өзімдей Қараөткелдің балалары,
Ауылда далаң-дұлаң жүрді бәрі.
«Ақсүйек» ойнап, кейде күресетін
Тұратын тамашалап жас пен кәрі.

Аспандап алтыбақап тебілгенде
Қыздармен қызық көріп жүрдім мен де
Балаға қой күзету бір ганибет,
Жарысу о да думан айлы түнде.

Ауылдың асау құнан дөнепдерін
Құйрықтан бір ұстасам жібермедім.
Күрестім, тас көтердім, шаршамадым,
Шынықты тастай болып білек, белім.

Күреске құдай мені қылған құмар,
Болмады белдеспесем көңілім тыпар.
Баланы жекпе-жекте аспанға атып,
Жабылып келсе, үйдім ұмар-жұмар.

Ойып-той, ас пен айт көп ауылдарда,
Басқоспас қыз-бозбала ауыл бар ма?
Өзімнен мүшелі үлкен болса — дағы,
Қызығып жүрдім талай балуандарға.

«Балаға әке сыншы» дегендейіп,
«Күреске — деді атам, — балам бейім»
Үйретті тәсілдерді күрестегі,
Үйіру, іштен шалу, тастау кейіп.

Сүймедім «жалшы» деген жамап атты,
Көп жастар жалшылықтың зәрін тартты
«Қу бала ілеген төк, қолға су құй!» —
Дегені бәйбішенің жанға батты.

Мен эсте білдімедім жоқтығымды,
Жек көрдім сұм кедейлік — жексұрынды
Күресем, өлең айтам, атқа шабам,
Көтерді ойыш-күлкі шоқтығымды.

Балуанга ат пен шекпен болды даяр,
Қазақ жоқ памысынан малын аяр.
Балуан, ақын, зергер — ел еркесі,
Бұларға жұрттың бәрі құшақ жаяр.

Біздің үй керегесі селкілдеген,
Шаңырақ, уықтары қисық, төмен.
Туырлық, үзік, түндік шұрқ-шұрқ тесік,
Алғандай жұлдыз санап ішіне енген.

Байлардың үйі тұрды нағыз түрде,
Ақ кигіз жұмыртқадай өсем мүлде.
Үй жығып, үй тігуші жалшы, жарлы,
Бай, мырза қарап тұрар, осы жөн бе?

Қойшыгүл Құрман қойшы құрдастарым,
Кетеді ерте айдап байдың малын.
Жастанып суыр қазған сары балшықты
Далада көрдім талай ұйықтағанын.

Сыр аштым бақыт іздеп елге, желге,
Тайпаңдап жүргендерден озім кем бе!
Орманды кезген арық арыстандай
Ойландым аттануға басқа жерге.

Бар еді тамыр орыс қартаң Иван,
Ұста боп балта соғып, темір қиған
Пар-пар ат пәуескемен шауып өтер,
Қожамыз қыңыр қалпақ саудагерлер.

Менде жоқ саудагердей жүйрік жорға,
Жаяуын құлазыған ұзын жолда
Айналам мен сияқты терең ойлы,
Әкемдей қарап тұрды тау мен жон да.

Дала кең, жол шетіне жетпейді көз,
Көліктер былқ-сылқ етіп баспайды тез.

Тобеде айпалады қара құстар
Ылдида қорқақ қоян болады кез.

Мен жеккен, өгіз, түйе, аттар арық,
Ашамай, мойындырық сыпық, жарық.
Бұқаның тілі құлаш шығады да,
Жануар таяқ жейді жатып алып.

Шалқайып «Шортандының» жатыр көлі,
Жайлаған баяғыдап ауыл оны,
Күрескен жыпды көріп тойды ауылдан,
Қайратым қоздырады жолда мені.

Сайрайды қырда торғай көкке шығып,
Үндері жанды тербеп, жүз құбылып.
Тап бірін жағалай құс ұмтылғанда,
Бозторғай құтылады жерге бұғып.

Ақкөлде қаз тобымен өріледі,
Ұшуга аққу ару ерінеді.
Қожасы айдын көлдің мен дегендей
«Әуп-әуп» деп, әуілдек те керіледі.

Сұраймын Көкшетаудан: шын кедей кім,
Өзгермес жұлдыздар ма, ай менен күн?
Орман-тау жасыл кілем сипатында,
Тұмап да дел-сал болып, маужырап түн.

Ежелден жер мен көкте дәулет кие,
Сен ғана «кедей» деген сөзге ие.
Кеп менің қарт анамдай кейін қалған
Сүйеді Көкше мені емірене.

Шықпаған бұған дейін басына ешкім,
Көрінді бөрте бөркі Оқжетпестің.
Айнакөл Бурабайға мақтанады
Тірегі мен болам деп жер мен көктің.

Осы оймен аяңдаймын қала жаққа,
Алдымда не бар: сор ма, әлде бақ па?
Ұйықтасам түсте көрем ата-анамды,
Отырған көзің сүзіп сағанаққа.

Сол кезде он сегізде мепің жасым,
Қамалдың сындырамын қара тасын.
Жақсы үміт, ауыр азап, елесі көп,
Сенерім денсаулығым, күш-қуатым.

Күшім бар, жігерім бар, мақсатым бар,
Жинауға жүргенім жоқ дүние-мал.
Мақсатым күшімді елге көрсету боп,
Таба алмай бір амалын боламын дал.

Білмеймін бір ауыз да орыс тілін,
Қап, шіркін, үйрепсемші соны бұрын.
Қаңғырдым бір жұмадай көше аралап,
Тапқаным тамағыма болмай жүғып.

Біз көрдік Қызылжардың тамашасын,
Базар бар, кірсең оған адасасың.
Қайнаған құмырсақдай сауда малы,
Сарт та сұрт алақаннан қатар басың.

Сатады біреу күшін, біреу сүтін,
Ақшасыз табылмайды саумал жұтым.
Алдына қасапшының топ-тобымен,
Әкеп түр әркім қаз бен тауық, құсын.

Нап іздеп жиналыпты әлдеқайдан,
Қайыршы алым-жұлым қолын жайған.
Жарымжап: ақсақ, соқыр, шолақ, пұшық,
Сұрайды садақаны жарлы, байдан.

Мен көрдім Қызылжардың отарбасын,
Отарба тұлпар скен күші басым.
Поезбен аралауды еттім арман,
Ақмола, Қызылжардың екі арасын.

Жігітке бақыт, бейнет азғантай ма,
Талпынса, қолы жетер көктегі айға
Дедім де: «бақ маңдайға, тас таңдайға»,
Жалдандым Маслаков деген байға.—

Маңқып, ілтипатты жылы леппен,
Қажыекең шертті сырды бастан кешкен:

**Жапонның астанасы Токиоға
Ресейдің балуандары қалай жеткен?**

— Жаз еді жанға жайлы жолға шықсақ,
Жер кілем, орман жасыл торғынға ұқсап,
Құлпырған Қиыр Шығыс ну орманы
Қонаққа кел дегендей бізді нұсқап.

Күреске шақырды елі күншығыстың
Салмағын өлшемек боп барлық күштің
Келеміз өзенді аттап, теңізді өрлеп,
Ұшырған баласындай қыран құстың.

Харбинге барып, тұңғыш күрес бастап,
Сенімін туган елдің жүрдік ақтап.
Жапон мен монғол, корей балуандарын
Жықтық біз жауырындарын жерге жастап.

Толқытып біз келеміз теңіз бойын
Көпіл шат арамызда күлкі-ойын.
Мәлімсіз әр жүректе бір түйін бар,
Қалай боп өтер деген алдағы ойын.

Жеткенше Токиоға кеме жүзіп,
Толқынды қарсыласқан толқын ұрып.
Жиікте қаптаған жап құмырсқадай
Әйелдер гүл ұсынды көзі күліп.

Батыстар: түрік, неміс, француздар,
Көбінің чемпион деген атағы бар.
Кейбірі жұлдыздай боп жымындаса,
Қабағы кейбірінің қарлы ызғар.

Поддубный Иван, Карон менің досым,
Көп жылдар бірге тіккен күрес қосып.
Үйреткен әліппені ұстазымдай,
Па, шіркін, адал достар сондай болсын.

Халайық бас пәеді бізді сыйлап,
Әкелді рикшалар ұзын сирақ
Арбакеш рикшасы жаяу адам,
Сүйремек қопақтарды жанын қинап.

Отырдық арбакешке амалсыздан,
Лайық болмаған соң дәстүр бұзғап.
Жалаң бас, жалаң аяқ қу табандар
Ызгытып сүйреп келед, ойдан-қырдан.

Желаяқ болса — дағы жүйрік мықты,
Қаңбақтай ұшырар да балуан-жүкті
Жеткенше қонақ үйге желе жортып,
Көзден жас, маңдайынан тері шықты.

Бөгелдік жүйріктерді тыныстатып,
Шығарғап бұл «закопды» қандай пасық.
Орыстың мейірімді мінезіне,
Қарттары қарап тұрды таңырқасып.

Күресі Токионың қызық керім,
Шаңдаттым өзім-дағы жапон төріп.
Қояндай домалағап балуаны
Намысқой жігітіге болды өлім.

Бөгелдік қонақ үйде тағы бір күн,
Маған дәл жылдай болды сондағы түн.
Түсімде теңіздің бір жыртқыштары
«Жеймін» деп шаба берді дүркін-дүркін.

Таңертең келдік күрес цирігіне,
Гүр-р етті, ойнап жапон гимні де
Кірді ме әлде ішке император —
Балуанның баға бермек білегіне.

Сахнаға шыға келді бір балуан,
Денесі тас секілді, пұр дарыған.
Қара мұрт, мысық қозді, бұйра шашты,
Темірдей жаңа шыққан от-жалыннан.

Достарым тапымады кім екенін,
Мен ғана тапп қойдым жапон ерін.
Парижде бір күресіп жыққаным бар,
«Чемпион Саракики» осы, — дедім.

Қол соқты чемпионға жиылғап көң,
Кілемде Саракики жалғыз тұр тек.

Арбитр бұл күресті қалың топқа
Атады: «Жию—житсу» айқасы,— деп.

«Жию — житсу» жапонда құпия іс,
Бұған керек сарқылмас айла мен күш
Не өліп, не қаласың ақырында
Француз күресі емес, соғыс-ұрыс.

Апатқа шығасыңдар, қазір, қайсың,
Құныңды оле кетсең, сұрамайсың.
Не қылса чемпионның еркі өзінде,
Өкімбе, бәріне де, айттым айқып».

Тым-тырыс балуандар қалды үнсіз,
Оңай ма екі дайда өлу құпсыз.
Таласып өмір, өлім жұрт алдында
Тұрғандай тас қорғанда бітеу, жолсыз.

— Жұрт неге үндемейді? — дедім күліп,
Қарадым достарыма мойын бұрып.
Айқасқа тез баруға шешіндім мен,
Жасаған тәуекел деп ұшып тұрып.

— Қой барма,— деді маған Кароп, Иван,
Байқасам, кескіпдері мені аяғап.
Тыңдамай келдім Саракикиге меп,
Менменсіп қара аюдай жеке тұрған.

Байқаймын арбитрдің сенімі зор,
Айқасқан Саракикимен болады қор.
Алуга жығылғанның кегін бүгін
Орыстың балуанына құрғандай тор.

Мектебі жапондардың жасырылған,
Балуанды адастырмақ ақылынан
Орыстар қан жұтсып деп, күтеді үміт,
Өзінің адам жеңбес батырынан.

Даттауға Саракики снмайтұғын,
Жазықсыз болса, өлімге қимайтұғын.
Қолма-қол белдесуге келе қалса,
Ондайдап үркіп айыл жимайтұғын.

Жан емсе Саракики жуас, баяу,
Әзір түр «өлтірем» деп маған таяу,
Тамұқтан шыққан отты «күрзілі» жан,
Қашан да өзіңе ажал опдайды аяу.

Батырдың козін жанған шоқ па дерсің,
Қайратпеп сездірмейді іштегі өртің:
Сымбатты, тәні тастай сұлу жігіт,
Жигандай бұғап барлық жапон көркін.

Қанжардай қайрап қойған ып-ыңғайлы,
Жыландай адамға атар өте сайлы.
Жаратқан жаратыпты жүйрік аттай,
Таппадым депесінен артық майды.

Тұрды ол «қазір сені өлтірем» деп,
Кездестім айдаһарға мен жекпе-жек,
Чемпион мені танып, түсті есіңе,
Балғы Царждегі қайнаған кек...

Тым менмен, төбесімен көкті ұрғандай
Қолыңда атылатын оқ тұрғандай
Ресей балуанын тез өлтіріп,
Жапонға бәйге әперем деп тұрғандай.

Атады оқты көзі мойнымды,
Дегендей көрсетемін ойынымды
Жапоннап қазақ неге таяқ жесің,
Далрлап тұрмын «тоқпақ сойылымды».

Екеуіміз екі шетте түр ек қатып,
Саракики жолбарыстай келді атып.
Сарт етіп алқымыма салды қолды,
Жұлуға кеңірдекті бір-ақ тартып.

Жібердім қанды тырнақ қолын қағып,
Қуандым бұл өлімнен аман қалып.
Жапондар батырына сөқты алақан,
Шыққанға шабуылға тым қуанып.

«Жаса!» деп айғайлады Саракикиге,
Лақтырды қыздар гүлді үйме-жүйме.

«Қажымұқан» деуші залда бір адам жоқ,
Бурадай тісті қайран тұрмын мен де.

Күшейтті шабуылды есер батыр,
Басына орнатпақ боп заман ақыр.
Сахнадан қарап тұрған Поддубный,
Дегендей болды: «Батыр, қалма қапы».

Досымның көзі қайрат берді маған,
Бір адым жақындадым жауға таман
Аңдып ол талмау жерді зыр жүгірді.
Қой жейтін аш қасқырдай жалаң-жалаң.

Лезде аяғыма шап берді ол,
Лақтырып жіберуге сілтедім қол.
Тіземнен коз ілеспей қағып өтті,
Көзімнен от жарқ етті білгенім сол.

Ұрғандай қапды қылыш қырыменен,
Талықсып ауырып тұр оң жақ тізем.
Сырқырап бара жатқан табаныма,
Батады тастай болып қара кілем.

«Ки-Ки» деп шуылдады залдағылар,
Балуапқа құдайындай жалбарынар
Бажылдап менің соққы бергеніме:
Ыза боп, біреу күлер, біреу жылар.

Басыма жау мысықтай міне кетті
Апырай, атқап оқтан шапшаң епті
«Жолбарыс» құлағымға салды аузын,
Сығымдап қос саусағы кеңірдекті.

Ызалы мен де ұмтылдым көк қасқырға,
Ертеден ұлып жүрген аш қасқырға
Ол шайнап құлағымды жұлқылап жүр,
Мен қарап тұрайын ба, қан басқырға.

Сол қолым желкесіне қопды мықтап,
Оң қолым беті-аузын түрді уыстап
Бүркіттей он саусақпен бүріп басын,
«Һауп!» деп, жерге ұрдым ашу қыстап.

Беттері түгелімен сыпырылып,
Көзіне таяп келді жымқырылып.
Төбесі жұмыртқадай сытырлады,
Ырылдап айуан жатты дымы құрып.

Көзді ашып-жұмғанша-ақ бәрі де тез,
Жан жегіш жолбарысқа болыппын кез.
Жұлғанын құлағымды көрді түгел,
Циркте кірпік қақпай тігілген көз.

Құлақтан қап төгілді, аяғыма,
Саракики жауызың аяды ма.
Жосаға малынғандай шыға келдім,
Өзім де келсем керек «бажайыма».

Қуанды өз достарым қолымды ұстап,
Оларға тұрмып олжа жанға ұқсап
«Сыбағасын алды ғой» деді Ивандар,
Сұлқ түскен қара аюды қолмен нұсқап.

Дыбыс жоқ Саракикиде өлген жандай.
Шыдай ма балуанына адам бармай,
Зембілге тез салды да, алып кетті
Тарады ел, циркте де адам қалмай.

Төккендей тілеулестер көзінен жас,
Құсқандай жүректен у, қан аралас.
Басылып су сепкендей лспірмелер,
Салбырап кетіп барад қайғылы бас.

Құйындай қимылына жүзі жылып,
Мысқылмен Поддубный Иван күліп:
— Жапондар алды бізден «сыбағасым».
Жүр еді көптеп бері дәме қылып.

Саракики аренадап шыққан кезде,
Шамдары жарқыраған сонді лезде
Құлағым шұнақ болған себебі сол
Жапонмен жекпе-жекте кездескенде.

ҚОШАН ҚАРТТЫҢ ӘҢГІМЕСІ

Поэзбен жолаушылап шықтық заулап,
Алдымыз — егін, шалғын өскен қаулап.
Сарыарқа қолын бұлғап шақырады,
Қарсы алды қуанышпен Көкшетау жақ.

Сарыарқа, Сары теңіз, Көкше арал,
Ойнаған бауырында бұғы, марал.
Жамылған жасыл таулар орман, гүлді,
Даланың жасауындай береді ажар.

Көкшетау күпді сүйіп, ай тіреген,
Бурабай көл аруы — мөлдіреген.
Сұлудың шолны таққан тұлымындай,
Қарағай, қайың кірсіз жасыл берен.

Сүйсіген диуанадай таяғына,
«Оқ жетпес» тұрған сарнап баяғыда.
Түгі жоқ төбесінде құйып ойнап,
Бауырын борсық жайлап аяды ма?

Ол күнде көрген адам Бурабайды,
Бұл кезде араласа, танымайды.
Жаңа өмір жаңа тұрмыс нұр сәулетін
Жалғанпың жәнінәты деп бағалайды.

Тұмап, бұлт қонып Көкше аралына,
Таң ата будақ-будақ тарады да,
Орнады аққу, қаздай шомылуға,
Аспапның көк сырлы, кең табағына.

Аралдың батырындай шың — «Оқжетпес»
Күзетіп тұр аймағын көзі ілікпес.
Кинген торғауытты жіксіз көк тас,
Найзағай оқ жаудырса, бір мыңқ етпес.

Кей кезде шөгіп жатыр тұман мен бұлт,
Тұрмайды ол қусаң-дағы басқа ұрып.
Көкшенің бір тал мұртып бұра алмайды,
Есрафил сүрін үрсе, дауыл тұрып.

Аңғары — аңға қоныс найза қия,
Бөлектеу шатқалды құз қырапға ұя.

Жүрегінді толқытып, тербегеді,
«Тас қазан», «Қабан құлақ», «Ақбас бура».

Бәрінің ортасында тұр Бурабай,
Құмартқан құшақтауға сұлуындай,
Келеді құлағына толқын үні,
Сол қыздың «сүйдім» деген жап сырындай.

Кейде көл жуар сипап таудың шашын,
Кейде көл жуар шыңның қабырғасын.
Ұмытып өзге өмір мен дүниені,
Кетесің тамашалап құз арасын.

Орда орны алаш ханы Абылайдың,
Сұсты хан, көзі отыпдай найзағайдың.
Үңгірі Кенс ханның суық көрдей,
Көргенде еске түсер көне қайғың.

Суылдап поезд асты Бурабайдан,
Нұр алған күндіз күннен, түнде айдан.
Иісі сапырылған сары қымыздың
Мұрыпды жарып кірді әлдеқайдан.

Қосылды бізге жомарт жолаушылар,
Курортта болған қарт пен жігіт, қыздар.
Демалған егіншілер, шопан, шахтер,
Атақты халық ақыны Қошан да бар.

— Ал, қария, демалыңыз Бурабайда,
Бөлепті сізді мұнда қымыз, майға,—
Деймін де Қошекецпен өтінемін,
Шертуін жақсы әңгіме осыпдайда.

Қостайды мені қарттар қасындағы,
Алшита киіп бөркін басындағы.
Серісі арқа елінің ақын Қошан,
Жасарған жиырмасыншы ғасырдағы.

Алпысты аттап өткеп кәрі шопан,
Домбырашы, сөз зергері ақын Қошан.
Коз тікті, мұпарлапқан Кокшетауға,
Отырдық «Не айтады?..» деп алқа-қотан.

Қолында сырласқандай домбырасы,
Келе ме домбырасыз әннің нашы.
Кенеттен жүректерді күй боп тербеп,
Жөнелді күмбір қағып шалдың даусы.

— Десеңдер: «Жолаушыға, жол қысқарсын»,
Ертегі айтып берсең жырау қартың.
«Әңгімең — ала тұяқ» деп күйдірме,
Тыңдаушым, айтпае бұрып қояр шартым.

Көп екен ертегі-аңыз бұл маңайда,
Жер жарған атақ-даңқы Бурабайда
Айтайып бір әңгіме, тыңдаңыздар,
Әңгімем байланысты Абылайға.

Абылай билеп Арқа сахарасын,
Өрлеткен ұзақ жылдар өрге тасын.
Келгенде хан алдына жер, су сұрап,
Көрші елдің дараға асқан кәрі-жасын.

Ордалы ел орта жүзде Абылай хан,
Аюдай ақырғанда жұрт шошынған.
Болыпты жүз батыры, бірі Бұлан,
Айламен көзге түскен кіл тосыннан.

Жер үшін қазақ, қалмақ араз болған,
Жолына орлар қазып, соққан қорған.
Садақтар сағасынан қанға бөгіп,
Оқ тескеп қалқан қурап, сауыт тозған.

От жанып айбалтадан, қорамсақтан,
Ер-тоқым алыпбаған тұлпар аттан.
Қазақтың кең даласын қорғап ерлер,
Дұшпанның жерін шаң гып бұрқыратқан.

Бір жер бар Сарыарқада «Қалмақ қырған»,
Баянның тауларына жақын тұрған.
Айнала Керегетас кнз үйдей,
Құстар да әрең өтер биік шыңнан.

Жалғыз жол, жалғыз есік бұл қамалда,
Шынар тас асу бермес бір де адамға.

Қалмақтар бір соғыста кіріп бұған,
Қазақты жолатпаған мүлде маңға.

Коп қазақ белдеулеп тұрған аңдып,
Қалмақтар өлтіріпті түссе қарғып.
Өткенде үш ай-тоқсап ассыз, шөлде,
Қарауыл құлап өлген тұрған қалғып.

Қалмақтың қол басшысы батыр Қорай,
Егесте тізе бұғу бола ма оңай.
«Жер үшін қырғын тапты талай ер» деп,
Айтады Керегетас жөнін солай.

Тағы да Сарыарқада көп «Сарыоба»,
Қазақ пен қалмақтардың сүйегі о да.
Соғыста тау төбе ғып көме салған,
Тоқтай ма жаугершілік оған бола.

Жасынап қанға құмар жат мінезбен,
Үнемі тояттауга жау іздеген.
Түсірін шаңырағын ортасына,
Сұлуып, малын талап алып келген.

Батыры Абылайдың Бұлан еді,
Дау десе, жанжал десе құмар еді.
Шыққанда жекпе-жекке жұлып алып,
Айламен алысқанын жығар еді.

Жау шапқан жас арыстан «Абылайлап»,
Алмаспен суарылған найза сайлап.
Қанды көз жауын көрсе, от боп жанған,
Жынданған бурадай боп тісін қайрап.

Коп қолға жүрексіңбей сеніп кірген,
Бөрідей қойға тиген бөріктірген.
Найзасып алды-артына бірдей сілтеп,
Талайдың шек-қарынын сүйреткізген.

Жаңбырдай жаудырады садақ оғын,
Бұзады бұрын барып жаудың торын.
Барса да күншығысқа, күнбатысқа,
Бөгеген жан болмағты оның жолын.

Батырдың қара аюдай түсі суық,
Маңына момын адам келмес жуық.
Қаңтардай қаһарыммен қараса егер,
Кісінің тастағандай тіліп буып.

Салты бар әрі аңғал, әрі ызғар,
Құрбыға сөзі дауыл, үні мұз-қар.
Білмейсің қас екенің, дос екенің,
Сезбейсің бойында оның нендей сыр бар.

Тұлғасы толағайдай алып Бұлан,
Жылаған бала уапған дабысынан.
Жұмсайды «барса келмес» жорықтарға
Абылай — жеті басты кәрі жылаң.

Ел шауып Шыңғысханды еліктеген,
Жылы жоқ жарақтанып желікпеген.
Ордаға орыс халқын жауға санап,
Баласы алты алаштың серік деген.

Қазандай қайнар қаны «соғыс» десс,
Хан қолдап, не сойқаңды ол істесе.
Қатардан асып хапға жағынуға
Лаулаған отқа кірген әлде пеше.

Сүйінген ерлігіне Абылай хан,
Сондықтан артық корген басқалардап.
Жорыққа бармай қалса бір себеппен,
Ханға да болды қайғы, асқан арман.

Қалмақ пен қазақ ұзақ ерегескен,
Кездессе жеке-жеке төбелескен.
Таласып Сарыарқаға айлар-жылдар,
Соғысып бір-бірінің қанын ішкен.

Қалмақтың сұлу қызы Сана еді,
Сұм тағдыр басқа салса, бар ма емі?
Қалмақтан бір соғыста жеңіліп қап,
Сананы хан батырға сыйлап еді.

Жас қызды алды батыр не сырменен,
Бар ма әлде жастық дәме қызыл гүлден.

Болмаса, ата салты күң ете ме,
Әйтеуір миңгестіріп алып келген.

Білмеймін бек қызы ма, хан қызы ма,
Ұқсайды көктің шолпан жұлдызына
Қаңбақтай дауыл айдап сайға тыққан,
Әлде бір жарлы жанпың жалғызы ма?

Жасы бар он алтыда акары айдай,
Бетінің қызылы алма, ағы таңдай.
Барқыт шаш, аққу мойын, уыз білек
Ақ еті совардағы ұлпа қардай.

Сөйлесе тілі балдай ерке қыздың,
Күлкісі күлдіреді көк жұлдызын.
Жыласа жердің бетін түн басады,
Боласың естігенпей көрден мұңды үн.

Дарига Сапа қызда жоқ-ау нұсқан,
Десең де: «Балғы ол ата дұшпан».
Шорт кесіп қос бұрымып құрым байлап,
Мазақтап «күң қалмақ» деп жерге тыққан,

Долы қыз шу дегенде бағынбаған,
Еліреп ешкімге де жалынбаған.
Ат-жөнін көрдей қысып сұраса да,
Тіл қатып, сырын ашып жарылмаған.

Жасаған болды ма онда жастарда ерік,
Шықпаған арапашы қызға серік.
«Бос жүрсе, қалмағына қашады» деп,
Сіріде алты ай тұрған қатып-семіп.

Жалынып кемпір иен шал ауыл-аға,
Билерге, батырларға, ер Бұланға.
Босатқан тулақ сірі «абақтыдан»
Аруды кепілдікке ап, түсіп ара.

Бұланға деген сұлу: «Жалынбаймып»,
Қорласаң дауыл күнгі жалындаймып.
Жібекті ұстай алмай, жүн еткенге,
Сынаптай сырғып кетсем, табылмаймын.

Бір жалмын ерге серік, күң деме сен,
Далаға жұпар шашқан гүл боп өсем.
Қалайша уысыңда тұра аламын,
Сен мені өзіңменен бір демесең.

Батырдың кірін жуып, күлін төгіп,
Мал сауып, құрт қайнатып, өрмек өріп.
Жүдеді Сана ару күннен-күнге,
Тіледі бір құдайдан өзіне ерік.

Бұланның інісі бар Қыран атты,
Жас жігіт майда мінез, инабатты.
«Ағасы секілді емес,»— дейтұғын жұрт,
Санаға жылы шырай махаббатты.

Нұр жүзі жас Қыранның шыққан күндей,
Әр сөзі бақшадағы қызыл гүлдей.
Күлшелі жас баладай ауыл үйге,
Жүре алмас замандаспен ойнап-күлмей.

Қобызшы, домбырашы, өзі әнші,
Әрі ерке ауылына, әрі малшы.
Құсбегі, мерген, сыншы, қайырымды,
Ол күнгі жастан мұндай тауып алшы?

«Көрүглы», «Қорқыт» күйін аңыратқан,
Аунатып «Бозайғырды» азынатқан.
«Ботасыз боз інгеннің» күйін тартып,
Боздатып, бұршақтатып, жамыратқан.

Болмаған күрескенде теңдесі де,
Атанған «түйе балуан» он бесінде.
Ақ құба, бүркіт қабақ, марал көзді,
Сүмбідей мін жоқ екен келбетінде.

Топ-толық жауырынды, қыр мұрынды,
Бір сырлы, ақ жарқын жас сегіз қырлы.
Құдайдың ұлы Ғайса пайгамбардай,
Қасқиған ақ маңдайлы күндей нұрлы.

Әр сөзі тал жібектей, мінез қандай,
Ақ жүрек қараңғыда жаққан шамдай.

«Шіркін — ай, менің жарым болар ма ед»
деп,
Көрген қыз тұрады екен көзін алмай.

Балга мен Балғын оның ата-анасы,
Алпыс пен жетпіске де келген жасы.
Әйтеуір елден озбас, көштен қалмас,
Бүркіттей «сары шолақ» шаруасы.

Жүреді Бұлан батыр жорық жолда,
Жияды тартып-шауып жүйрік жорға.
Бұл малдар ықырса жау, соқса желге
Кетеді, тұрған емес үнем қолда.

Бірі қыз, бірі жігіт Сана, Қыран,
Бұланның алдында олар бұққан қоян:
Қалтарыс, оқыс келсе Бұлан ылғи:
— Қарама, қалмақ қызы, көзінді оям! —

Деп зекіп ұрысады сұлу қызға,
Бұланның жүрегі отсыз, тас па, мұз ба,
Болмаса сынамаққа айта ма екен,
Мұны ойлап Сана батау терең мұңға.

Болмаса Абылайдан бата алмай ма,
Қас батыр кейде емен боп қасармай ма?
«Ер Бұлан күңіне қол созбас» деген,
Қаңқу мен өсек сөзден аса алмай ма?

Әйтеуір Бұлан сыры қызға жұмбақ,
Тіл қатпай жігіт қалай тағат қылмақ.
Кіретін құшағына Сана да жоқ,
Өзіп де, жүрегін де жұрттан ұрлап.

Жас Қыран кірсіз таза, алтын кесек,
Санаға туысымен бірге есеп.
Қыздырар қызық шақ та келді, міне,
Жүретін жан жүрегін отқа көсеп.

Бөгде адам үрлемей-ақ жанған баста,
Оты бар махаббаттың өкі жаста.
Кірмейді екеуінің құлағына,
Деген сөз: «Ұлты басқа, діні басқа».

Тамшыдан басталған ой өзендей боп,
Ормапды кесіп өткен кезеңдей боп.
Қыранның өсе берді ақыл-ойы,
Ұшқынан өртке айналған сезілмей от.

Кемпір-шал ортасында осы екі гүл,
Өткізді бастарынан тағы бір жыл.
Он жеті, он сегізге жасы жетіп,
Жилды Сапа, Қыран жасырын сыр.

Көзіне көзі түссе, екі жастың,
Кереді жүректерін оттай тасқып.
Ашуга жүрек сырын тіл бармайды
Дегендей көңіл кілтін өзі ашсын.

Бір-біріп ойлай қалса, болады мас,
Секілді егіз бота — құрбы-құрдас.
Жалғыз-ақ қарақаттай көзде жазу,
Деп тұрар: «Жұмбақ құлнып сен бұрын аш».

Отырғап мезгіл еді ел жайлауда,
Қой қырда, түйе сорда, бие бауда.
Ән салып аққу-қаздар көлді айналған
Сұрағап құсбегіден қыздар сауға.

Боз үйі алты қапат Балға шалдың,
Ұқсамаc ордасына малдылардың
Қонаққа бәйбішенің қолы да ашық,
Демейді: «мынау қыпшақ, мынау арғын».

Көшкенде қазақ арба қарттың көші,
Жүйрік ат, бүркіт, тазы — артық досы.
Қолынан бәйбішенің кеткен емес,
Біс шалғап қара торсық қалпында осы.

Көркейткен сырлы тұғыр босағаны,
Тұғырда қара бүркіт томағалы.
Шыға алмай шығыршықты шуда баудан
Қырапға абақтыдай болды жазы.

Бір күні... ұшып келді қос қарлығаш,
Жинады шапыраққа балшық, қыл, шаш.

Глезде жасады да жаңа ұяны,
Екеуі осы ұяда қосады бас.

Санаға деді Қыран:— Көремісің,
Айтқалы тұрғанымды сеземісің
Құс-тағы құшақтасып өмір кешпек,
Жасаған жарастырып өрен ісіп.

Қыз:

— Қырап-ау, не айтпақ едің, құсты пұсқап
Қыпн ғой жұмбақ сөзді тіпті де ұқпақ
Басынан тұман кетпес сорлы жаннан
Деп пе едің серік болар күшті шықпақ.

Жігіт:

— Қарлығаш құрлы бар ғой бізде қанат,
Жарқыным, жүрме мені жатқа санап
Өңімде, түсімде де көрерім сен,
Түлкідей айналамды ой жүрер қамап.

Түсімде қызыл шолақ түлкі қуам,
Шаншылса бүріп жатпас бала қыран.
Айырар араларын бір ителгі,
Жорысаң не айтар едің, Сапа, бұған?

Қыз:

-- Сен қуап қызыл түлкі мен емес пе,
Бүре алмай жүрген қырап сен емес пе.
Ителгі — Бұлан батыр айыратын,
Жорысам дәл осылай жөн емес пе.

Қос қозы ойға ортақ, балдан тәтті,
Осылай бастады ыстық махаббаты
Көрмесе бірін-бірі тұра алмайды,
Түн болса көздерінен ұйқы қашты.

Қос жүрек күннен-күнге жақындасты,
Қашанғы тере берсін уларды ащы.
«Қыз үйде, қылығы оның түзде» деген,
Таласып алтын сандық кілтін ашты.

Күркіреп күз де өтті, қыс та өтті,
Күп балқып, ай да қалқып, жыл да жетті.

Тағы да қос қарлығаш ұя салып,
Өсіріп балапанын ұшып кетті.

Кепілі махаббаттың қарлығашты,
Көрген қыз, жігіттің де ойы ұласты
Бір күні Бұлан жоқта Қыран берен
Көлге кеп аққу, қаз бен үйрек атты.

Кім білсін соры ма, әлде ырысы ма,
Жаралы жанға әлде тынысы ма.
Сана да қос шелекнеп келді көлге,
Сыйғызып сырып отты уысына.

— Аң басы жуық, байла!— деді Сапа,
Назданып, қасын керіп, козін сала.
— Байланған!— Қыран тілі әрең келді,
«Сүйіс» деп қалың қамыс болды папа.

Мөлдір көз бір-біріне қадалғанда,
Ыстық қан пәк денеге таралғанда
«Мен сепі сүйем, жаным, сүйем мен де»
Деген сөз бір түйыққа қамалғанда.

Айқасты қызыл шоқтай екі құшақ,
Жайқалып, тұрған жасыл құраққа ұқсап,
Жүк болған жас өмірге темірдей ой,
Тілге тіл қадалмаса, қалай шықпақ.

Білмеді қанша мезгіл өткендігін,
Әуілдек құттықтады ұл мен қызын.
Көңіл мас, көз жұмулы екі ғашық
Күп бата әрең ашты құшақ жігіт.

Қыз:

— Аз күліп жүруші едім, ұзақ өксіп,
Екеуміз жастыққа еріп, арды токтік
Бар еді анама айтқан апт-уәдем,
Жаңылдым, меп істедім жеңілтектік.

Құшақтап махаббаттың қуыршағын,
Өтіпті шапқан аттай қыс пен жазым.
Жүргенде «қыл көпірде» күң қыз болып,
Қыран-ау, неге мені аямадың?

Кездесу екеумізде бұл бір смес,
Тұрса да алдымызда биік белес.
Жанымыз жанымызға қосылса да,
Сепбеймін, секілді бір түстегі елес.

Байқасам алдымды ойлап, жүрек күпті,
Жағамнан жасырғаным бүгін шықты.
Жаратқан жанымызға амалым не,
Сеземін, затым әйел, болдым жүкті.—

Мұны айтып қыз көзінен төкті жасын,
Қыранның тізесіне қойып басын
Ақ беті жүз құбылып отыр Қыран,
Сананың алақапмен сипап шашын.

Ж і г і т :

— Санажап, ант-уәдең немене еді?
Көз жасың жүрегіме болды жегі
Өрлікпен обалыңа қалған басым,
Мә садақ, қазір атып өлтір мені.

Қ ы з :

Анам тұр қоз алдымда, аты Берен,
Әйел де болса елімде батыр ерен.
«Бөбекжан, тірі жүрсең бір жолықпай,
Ер бетін ебелектеп көрме» деген.

Анамның қолын ұстап «келсем», дегем
«Келмесем құдай ұрсын өлем», дегем
Аттадым анама айтқан ар-намысты,
Адамдық не қасиет қалды менен.

Мен бұздым келсем деген уәдемді,
Көбелек болдым, Қыран, отың жеңді
Анама жете алмадым, атып таста,
Алайын ар алдында соңғы демді.

Не құтқар мені ауыр қасіреттен,
Не олтір, шыға алмадым айтқан серттен
Өзің ал таңдағанын екі жолдың,
Бұл жерден оллаһи мен тірі кетпен...

Жігіт:

— Санажан, қызғанамын өміріңді,
«Өлтір» деу жаралайды қоңілімді
Ант айтқан анаңа өзім алып барам,
Етпеймін бұл өмірде сені мұңлы.

Қыз:

— Қыран-ау, осы сөзді сенен күткем,
Сырымды іште жатқан сірә бүкпен.
Сүйгенің рас болса, тез кетелік,
Бұланға тұра алмаймын жүн ғып түткен.

Бұланның болған емес ынтымағы,
Ол мұны естісе егер құтырады
Ол жақын бас салуға аш бөрідей,
Қан ішпей тарқамайды бір құмары.

Естісе ол сөзсіз жазым етер бізді,
Сеземін аңдып жүрер кеткен ізі.
Қалмақ та көшіп-қонар ел емес пе,
Бара алсақ, қамқорға алар екеумізді.

Қазаққа судай сіңген қалмақ аз ба,
Рас кем бірі малға, бірі жанға
Қазақ не, қалмағы не, бәрі де адам,
Тек батыр адам боп ос, кейін қалма.

Жігіт:

— Жарайды, түйдім белге жалғыз жанды,
Өлімге қиғап ер жоқ ғашық жарды
Амал не, бір сен үшін қалмаққа өтем,
Аттаймын Абылай салған жолды қашды.

Дегенде Сана лебі күйдіреді,
Бал тілден тағы-тағы сүйгізеді.
Шыны ма, сиқыры ма, жалынды сөз
Қыранның ақыл-ойын тілгіледі.

--- Сенімен жүрек бірге, бірге өлемін,
Тамұққа жұмсасаң да мен көпемін.
Қауіпті екеумізге Бұлан болса,
Былайша ұйғарамын жолдың жөнін:

Ертістің бергі беті туыс-уақ,
Нағашым би Шоға онда қылған тұрақ,
Торғайдай төте барып паналасақ,
Жағуға отқа қолдан тұрмас шыдап.

Ал Бұлан нағашымды ренжіткен,
Зорлықпен тұлпарларын алып кеткен.
Соңынан қуып келгеп бір баласы
Таяқ жеп атсыз, тонсыз жаяу кеткен.

Санажап, сақ болуды ал есіңе,
Жарасам, «күйеу деген» кәдесіне
Барармыз содан кейін ел-жұртыңа,
Жиенін сүйгізерміз әжесіне.

Бұлан да мосқалданар елдің ері,
Басылар қазақ, қалмақ ашу-кегі
«Қалмақтың қызын қазақ алды» деген
Тек қалар ел аузында бір ертегі.

Жазғы күн асыққанға ұзақ екен,
Күн емес батпаған соң тұзақ екен.
Жалтақтап жан-жағына келді Сана,
«Иә, алла, аттансақ!» деп аман-есен.

Қотанға қой да кірді, жылқы да өрді,
Гуілдеп көрі атанға маса төнді.
Ағытып іпгендерін кемпір-шалдар,
Конек пен ноқтаны ұстап үйге де енді.

Әуілдек әуілдейді, көл жаңғыртып,
Жіберген бытпылдықты кім қаңғыртып
Айдыға қаз-үйректер қонып жатыр,
Шопынар көрінбейді шиті мылтық.

Ұялып қарамайтын күп көзіне,
Жұлдыздар жымың қақты күмбезінде
Ұшады жер ошақтан ащы түтіп,
Кім білсін, құрт қайнатқан құл ма, күң бе.

Әкелді екі жүйрік Қырап барып,
Ерттеді күміс тұрман, әбзел тағып

«Жасаған, жар бол» десіп аттапды олар
Ғашықты бөгей ме алда тұрса от жапып.

Алғаны жеңіл ғана қару-жарақ,
Көк пайза, күмістеген әсем садақ
Сенеді қуатына Қыран, Сапа,
Бой бермес он жігітке тұрса қамап.

Жасынап құсқа қойған ықыласын,
Серігі алып шыққан көк лашын.
Қимады тұғырында қалдыруға,
Досым деп қаз, дуадақ сыпыратын.

Қысқа ғой «сүт пісірім» жаздың таңы,
Бірі үріп, бірі ұлып ит ұйықтамады
Қалмаймыз біз де сенен дегендей-ақ
Сілкініп ере шықты екі тазы.

Түн тымық білінбейді, құйын, дауыл,
Ақ отау, боз үйлерде ұйқтады ауыл.
Ауылына Қыран бала қарай берді,
Боздаққа елден кету қандай ауыр!

Қня алмай алтын бесік Сарыарқасын,
Аялап өсірген жер өз марқасын
— Қош, елім, қош, жерім,— деп күрсінсіді,
Жас Қыран домалатып көзден жасын.

Қош бол, қош, ақ өзепім — Обағаным,
Бұл менің саған соңғы қарағаным.
Тайыңда терлік салып үйретіп ем,
Аман өс, болат тұяқ, қара жалым.

Жалынға күйдім жастық отыңдағы,
Көңіліме мына заман қосылмады.
Қу тентек атанғанша сөзуарға,
Құлайын келсе ажалдың тосын жары.

Қар басып түсіруге бір жаңа із,
Жан қорғап барар жол жоқ: шатқал, шың, құз.
Қосылған қазақ, қалмақ шарпғатта,
Өшпейтін таңба салған болады ұл, қыз.

Туған жер, өскен өлкем, мені сөкпе,
Бір қызға бас иді деп айтпа өкпе.
Әрқашан мен сендермен болам бірге,
Тек гашық жүрек қана ұшқан шетке.

Мөлтендеп Қыран атқа басты қамшы,
Далада домалады бұршақ тамшы.
Сана мен Қыран жедел жүре берсін,
Білейік пе болды екен істің арты?

Сол күні Бұлап келді жолаушылап,
Қыран менен Сана жоқ білсе сұрап
Жылысып кеткендерді сезген батыр,
Шықпай ма қысқа таңға әрең шыдап.

Көдедеп торғай тұра жүгірді өсек,
Қарқылдап ала қарға, бақырды есек
«Қосылып қыз бен жігіт аттапды» деп,
Алыста сұңқылдады байғыз, көкек.

Жөнелді Бұлап қуып құстай ұшып,
Корсетті кеткен жөнін сол түнгі шық
«Майбалық», «Меңгесер» мен көк Есілден,
Әрі асты жыңды бура ашу қысып.

«Жетсем...» деп екіленіп тебінеді,
Қасқырдай қозы қуғап еліреді.
Үйренген жауга шауып қара тұлпар,
Судай боп жерге тері төгіледі.

Жапанда жүрген дәудей жалғыз өзі,
Сартылдап шауып келед көк жал бөрі.
Қалғанда түстік жол-ақ қара Ертіске,
Алыстан қос ноқатты шалды көзі.

Ауыл да алыс емес көрінеді,
Ақ үйлер сағымға да өріледі.
Сол кезде Қырандардың төбесіне,
Қазандай бір қара бұлт төніп еді.

Қара бұлт күркіреді, сатырлады
Жарқылдай найзағай да басылмады

Шалынды екі жастық құлағына
«Тоқта!» деп әлде кімнің ақырганы.

— «Ах, өлдік!»— деді Сана бір жалт қарап,
Бөгеді алды-артынан ажал қамап
— Қыранжай, тұрамыз ба, қашамыз ба,
Болмаса тартамыз ба отты садақ?

— Ау, Сана, әр адамға ажал біреу,
Өмірге мәңгілік жоқ ешбір тіреу.
Біз өлсек атымызды ел ұмытпас,
Ұят қой туыс жанға садақ білеу.

Қара атқа қамшы көмді екі жақтап,
Мінетін тұлпар еді жауга баптап
Созылған «Жолдыөзектің» жотасында,
Жастарды қуып жетті садақ саптап.

Тоқтады Сана, Қыран қырын қарап,
Бір тілге келер деген ерге балап
Шіреніп ат үстінен жауыз Бұлан
Әуелі Санаға арнап тартты садақ.

Атынан үкідей боп ұшты Сана,
Кіндігін қолмен басып түсті Сана
Қыбырлап қызыл ерні қарғыс айтып,
Құлашын жая көкті құшты Сана.

Аспанға жүзін сұлу қадады да,
Ұқсамай өлгенге де жаралыға
Қарынын алақанмен сипай берді,
Сәбиін іштегі әлде аяды ма.

Тұр еді Қыран қызға тура қарап,
Көзінің оғыменен нұрын қадап.
Жалғанның жалмауызы арсыз Бұлан
Тағы да інісіне тартты садақ.

Үстіне жап-жарының Қыран құлап,
Құшақтан періштесін жатты сұлап
Айқасты ақ өліммен екі жүрек,
Сырылдап қос денеден қызыл бұлақ.

Тұлпарын екеуінің бауыздады,
Аздай-ақ адам қапын ағызғаны.
Лашын шыр етті де, шықты аспапға,
Өзекке жасырыпды екі тазы.

Күн сөніп, ай тұтылды, дүние мұңлы,
Қайғыдан дем ала алмай іштен тынды
Өмірмен қоштасқанда алтын жүздер,
Өлімнің өзі аяды ұл мен қызды.

Зәмзәмдай таза қаны жылжып ақты,
Мәңгіге жұмды гауһар шамшырақты.
Соғуын ыстық жүрек тоқтатты да,
Күнменен бірге батып, нек қақты.

Айқасып жатты ақ білек ақ білекке,
Туғандай «кемпірқосақ» аспап-көкке
Тек қана қалың қабақ түйілгенде,
Лағынет, қарғыс айтып тас жүрекке.

Бұл кезде кеше екеуі тірі еді,
Сүйісіп, құшақтасып күліп еді.
Өсірткен, өшірген де бір тәулікте,
Сұм тағдыр, не деген тым зұлым еді.

Сәл ғана көзің ашып Қыран бала,
Дегендей болды ақырын: «Бұлап аға!
Неге аттың бауырыңды бірге туған,
Не айтады естіген ел, ата-ана?»

Дегендей болды «Ағатай, жазығым не,
Қададың неге оғыңды жаз күніме,
Анадап бірге туған сіз едік,
Жоқ па еді оқтан басқа жаза ініце?»

Дегендей болды: «Жоқ қой қияпатым,
Оқпенен аластадың адам атын.
Мен еснi сыйладым да оқ атпадым,
Бар ма еді бізді өлтірер кешпес хақың?»

Дегендей: «Болды аға, келші жақын,
Бар еді туысқандық іні хақым.

Бетіңді жақындатшы, бір сүйсейін,
Қымаймын, сен қисаң да туыс атын».

Бұл — ойы Сапаның тек әлсіреген,
Жылылық Қыранда жоқ келші деген.
Жазықсыз жапсыз жатқан қос неріште
Бұланға бас игізді болса да емн.

Күрт сынды, Бұлан түсті аттан құлап,
Ес-түсін білмей жылап жатты ұзақ.
Ауғанша түн ортасы күңіренді,
Бауырға тас болса да тұрмас шыдап,

Қыранды қара түнде алдына алып,
Боздады көздеп ыстық қаны тамып.
Ніскейді інісінің маңдайынан,
Өкініп, бармақ шайнап, жылап-налып.

— Мен залым кімді аттым, кімді өлтірдім,
Құзғын боп қай балапап басын жұлдым,
Арсылдап қара қасқыр келе жатса,
Алдында, жан бауырым, неге тұрдың?

Жымиып шу дегенде неге күлдің,
Есіңе түсті ме әлде құрдас-құрбың
Қырандай түлкі көрген аспандағы,
Соғынан неге ұштың қалмақ қыздың?

Мен — бәрі, өз күшігін өзі жеген,
Бауырын атқан адам көрген емен.
«Жолдыөзек» — қанды өзектің қырқасында,
Ой бар ма «атам» деген, «өлем» деген.

«Жолдыөзек», қанды өзек, қараңғы өзек,
Мінскей, жұттың екі адамды, өзек.
Қарғайды сүттен таза қалың шатқал.
«Лағынет Бұлап» ден тұр жер менен кок.

Адастым! Енді өмірдің керегі не,
Шарт етіп сағасынап сынды жебе
Куә бол, меңіреу түн, торлаған бұлт,
Бұлап да ұзақ жасап жүрер деме.

Жібермес, жібермес-ау бұл қап мені,
Тірі жүрсем атанармын жынды бөрі.
Мен өлсем көп адамның өркені өсіп,
Қарғасын лағынет айтып қазақ елі.

Сарғайып Сарыарқада таң да атты,
Жеңілдеп қос гашықтың бетін жапты
Боялған қызыл қанға зұлым Бұлан
Кешегі ізіменен қайта тартты.

Лашын қалды аспанда айналсоқтап
Иесін іздегендей зарлап тақ-тақ
Мәйітін жас өліктің шыр айпалып,
Ұлыды тазысы да екі жақтап.

Бұрқырап қала берді топырақ, шаң,
Бұлаңнан үрікті ықтап күс пенен аң.
Көзіне жан-жәндіктің көріпгендей,
Бейне бір далада ұшқан қара жылан:

Алдымен келді ұры иттей «Обағанға»,
Сене ме ел «таппадым» деп жасырғанға
Ештеңе білмеген боп томсарғанмен,
Түспей ме көптің көзі тамған қапға.

Сезіпті әке-шеше түсінен де,
Ақылдап танып қалды естігенде
Қыранды балапандай баулап қарттар,
Асыраған күшімен де, сүтімен де.

Екеуі құшқаңдай боп қара жерді,
Ойбайлап, естерінен тапа берді.
«Қу бас шал, қу бас кемпір» атаңдық деп,
Ұрғылап маңдайларын зар еңіреді.

Кім білер қарияның қиналғанын,
Бала үшін қасіретпен уланғанын.
«Секіреп біреу тойып, біреу тоқып»,
Тоқ сезбес ел арманын, ер арманын.

Шыдасын үйде не гып ата-ана,
Көмусіз құба жонда жатса бала.

Сүйретіп окпелерін бүкшең-бүкшең,
Құр сұлдер шықты ауылдан болып нала.

Тулақтай құйып қуған желбең қағып,
Көзінен жас орнына қаны ағып
Кемпір-шал келе жатыр Жолдыөзекке
Көруге, көмуге де жылдам барып.

Бұл кезде қолып жиып хан Абылай
Ақ туын тікті қара бұлтқа жалғай
Келеді жау қалмақтар шығыс жақтан
Бола ма жер қорғамай, қарсы бармай.

Шақ еді опда қалмақ ұзамаған,
Қолынан Арқа кетіп ызаланған
Жүргізіп тыңшы, елші Абылайға
Күні жоқ бір өлкені сұрамаған.

— Жатқа жер бермен дейді ер Тұрсынбай
Келмеді ел Қаратаудан қайыр сұрай
Ел келген қаһармандық күшке сеніп,
Арқаға қазақ қожа бұдан былай.

Сөз өрді ер аузынан елді ұйытып,
«Дәт, тақсыр!» деп батырлар тұрды тіп-тік.
Бұлашан басқа батыр келген түгел,
Кетпесе жауға қарсы жалғыз шығып.

Батырдың бәрі даяр, тек бірі кем,
Ол — Бұлан, бір де болса, жүз ерге тең
Хат тосты амалсыздан хан Абылай
Бұлансыз боламын деп қалмаққа жем.

Көкшетау, Обағанның арасы үздік,
Тұлпармен үрдіс жүрсе, үш-төрт күндік
Хабарды хан жіберген тыңдамастан,
Бұланға кездесті екен қандай сұмдық?

Бұлапды іздеп шықты Бұқар жырау,
Түскенде сақал-шашқа аппақ қырау.
Келгенде Обағанға байқаса ақын,
У да шу, бүкіл ауыл еңіреу-жылау.

Қырап мен Сапа сырып естігенде,
Күйінді Обаған да, Сары бел де
Еліктей екі жасты тұншықтырған,
Бұланның арам пияғы ісі жоп бе?

У қайғы ақыпды да сарғайтпай ма,
Қанішер Бұланды да қарғатпай ма?
Аңызын Қыран — Сана қос ғашықтың
Қарт Бұқар боз іпгендей ақыратпай ма?

Жасаған жәрдем бер деп мұсылманға
Жолына қарап Абылай отырғанда,
Бұлап да дәу қара атпен келді шауып,
Малынып екі қолы қызыл қайға.

Зұлымдық Бұланды да бөгеп еді,
Қайғырды Қыранды аяп қазақ елі.
Қарғады жерді жұлып ата-аналар
Қарғады жігіт-қыздар от боп лебі.

Жалғыз-ақ аямаған хан Абылай,
Деді ол: «Өле берсіп қос сұмырай.
Діні жат, қаны жаттан қыз алмасып,
Қазақтың жігіттері бұдан былай.

Оқпенен ғашық жолын басқан жақсы,
Оларды кеңірдектен асқан жақсы.
Адам ата, Хауа анадап бермен қарай,
Кәпірден қыз алған жан іздеп тапшы!

Арқада қан сасығап талай жер бар,
«Қалмақ көл», «Қалмақ қырған», «Сарыобалар».
Адампың сүйектері сартап болған,
Көмілген жауынгерлер көп қорғандар.

Кей кезде қазақ, қалмақ соғысқанда,
Даланы боямауға қызыл қанға
Айқасқан Ертіс, Есіл, Обьты өрлей,
Қырғынды тастау үшін суға, ағынға.

Арқада «Кереге тас»—«Қалмақ қырған»,
Баурымдап Баяп тауын жалғап тұрған

Ақ үйдей алты қанат, жалғыз есік,
Соғысқан көп қалмақ кеп пана қылған.

Жер кегі, жер ашуы — елдің кегі,
Жер үшін бас байлаған елдің ері.
«Кереге тасты» орады қалың қазақ,
Қалмақты қамап аштан өлтіргелі.

Арқа үшін боп соғыстың отты арқапы
Үзілмей шекарада жатыр әлі.
Қар жауған қабағынан мың сан қолды
Бас батыр — Тұрсыпбай жүр бастағалы.

Күтіп ап ер Бұланды отырған жұрт,
Айқасқа қалмақпенен аттанды күрт.
Топырағып туған жердің қорғаушының,
Сілтеген оқ, найзасы кетпестей мүлт.

Даланы сырнай, керней солқылдатып,
Барабан соғылады жер қозғалтып.
Жөнелді ыза бұған мыңдаған қол,
«Қалмақтар қайдасың» деп шеру тартып.

«Жау!» десе атқа мінбей кім тұрады,
«Жан сауға!» десе, жаға жыртылады.
Ғасқардың тұлпарлары тарпын жерді,
«Шу!» десе, құстай алға ұмтылады.

Бір жер бар «Құрдым» деген Обь бойында,
Ертістің Обьқа құйған дәп қойнында
Сол кезде қырғын-сүргін көп боп мұнда,
Өлгендерді сол «құрдым» жең, тоюда.

«Құрдым» деп ат қойған ел содап бері,
Батқан соң сол «құрдымға» соғыс ері.
Кездесті осы арада қалың қалмақ,
Күркіреп күндей батыр, хан мен бегі.

Ойлапып тұрды екі қол бетпе-бетте,
Жан беру оп-оңай ма мынау көпке
Сөнбеген ашу шоғы батыр Бұлан
Бата алды Абылайдан жекпе-жекке.

«Нә алла!— деді Абылай жайып қолын,—
Мерт қылма қалмақтарға қазақ тобын.
Жан жеңбес батыр Ғали арыстандай
Бұлаһның жекпе-жекте оңғар жолын!

Тұлпарын ойқастатып кетті Бұлап,
Айбармен майдан жерге жетті Бұлан.
— Жекпе-жек, жекпе-жек!— деп ақырғанда
Жаңғыртты бүкіл жерді, кокті Бұлап.

Бір әйел шыға келді қалмақ жақтап,
Боз атқа қаракүрең барқыт жапқан
Киімі, орамалы түгел қара,
Адамдай шамы соніп, қайғы тартқан.

Түнеріп Бұлап тұрды жауар бұлттай,
«Қайтпап,— деп,— қалмақтарды қырып-құртпай!
Қырап мен Сана келді көз алдына,
Мерт болған құшақтасып жүз жылытпай.

Құйылтып Бұланға да келді қатып,
«Кезек бер, бар ғой менің ана хақым.
Тұлғаңнан танып тұрмын, сен Бұлансың,
Анасы, мен, Сапаның, Берен атым!

Майданда сені көрген көзім құрсып,
Тамұққа жаның кетсін, оғым ұрсып
Інің мен келіңіңнің қанын ұрттап,
Қара бет, жерге кірмей, неғып тұрсың!

Мен келдім, қанға қанды алам, түсін,
Әділдік ақ жолда тұр менің күшім.
Оқ емес сені атамын ақ сүтіммен,
Өзіңнің інің үшін, Санам үшін.

Бұланға әйел тілі өтіп кетті,
Көзінен от шашырап, бұрды бетті.
«Шашынап сүйреп алсам қайтеді» деп,
Тағы да сәл ойланып, сабыр етті.

Қол салды қорамсаққа батыр ана,
Тілектес апаға өзен, байтақ дала.

Бұланның ұғымынша қарсы тұрған
«Шашы ұзын, ақылы қысқа әйел» ғана.

Толғанып ашулы ана тартты садақ,
Екі әскер екі жақта тұрды қарап
Селж етіп, кеуде басып кетті Бұлан
Сауыттан қара қапы ағып тарап.

Бұрын ол жекпе-жекке шықпады ма,
Талайдың басып көрге тықпады ма,
Болмаса Қобыланды, таудай Тарғын
Бұланға басқа батыр ұқсады ма.

Абылай мұқалды күрт қаһарынап,
Шұбырды көздің жасы сақалынан.
Бұланның басын құшып жылап отыр,
Қауіп күтіп, кесірлі сапарынап.

Қанай би сөз бастады жпын топқа:
— Ұшырдық келе сала Бұланды оққа
Билерім, батырларым, ойлаңыздар.
Жетпей ме ел жәбірлеу, түсу отқа.

«Құрдымға» құлағалы тұрғандаймыз,
Адамды қолдан қойдай қырғындаймыз,
Бітімге келсе қалмақ, шабыспайық,
Әйтпесе бұл ұрыстан жүлде алмаймыз.

Аталы сөз бөгеді батыр — биді,
Абылай қия тартып жанды-күйді.
Амал не, құлармын деп хандығымпан
Бітімге келу үшін тізгін түйді.

Қалтырап қарт хан жиды есін әрең,
Жіберді қалмақтарға елші — сәлем,
«Қалмақпен бұдан былай соғыспаймыз!
Мінекей белгім, мөрім, ант уәдем!

Сан рет Сарыарқа үшіп төктің ғой қан,
Қырылды қалмақтардан мыңдаған жап.
Айғақ боп «Қараоба» мен «Сарыоба» тұр,
Күңіреніп тұрған жоқ па «Қалмаққырған».

Өлген жан аз емес-ті қазақтан да,
Жүзді гей қазақ талай қызыл қанға
Үйілген төбе-төбе сүйек жатыр
Арқалық, Есіл, Ертіс, Обағанда.

Егерде бұл шартыма қоймасаң қол,
Артымда әскерім бар он есе мол,
«Құрдымға» қамап құртам тұқымыңды,
Мейлің күл, мейлің жыла, жоқ басқа жол!

Жауынан хан Абылай қорықты ма,
Кім білсін Бұлан өліп торықты ма?
Болмаса қан төгуді тоқтатуға,
Билер мен батыр ойы тоғысты ма?

Қалмаққа елші кетті қол көтеріп,
«Құп» дей ме, «қылыш» дей ме оларда ерік,
Абылай әскер көп деп мақтанса да,
Халық тұр соғысуды өлім көріп.

Қалмақтар гуілдесті, көп кеңесті,
«Тоқтайық», «соғыспайық» деп кеңесті.
«Қызықпа, қан төкпейік» деген бір сөз
Лезде жүректерде леп боп есті.

Халқына жол сөз айтты Берен апа:
— Сарыарқа қиыры жоқ сұлу дала
Амал не оны бізге қазақ бермес,
Қоялық бітімге қол осы арада.

Рас-ау, Арқа біздің жеріміз де,
Арқада ен жайлаған еліміз де
Сайрандап, мал айдадық сан ғасырлар,
Көрінер жанымыздай көзімізге.

Өзепдей қан төккенмен Арқа тимес,
Болғанын жетім-жесір ұрпақ сүймес,
Қырылдық біз қаншама сол жер үшін,
Қазақтар қарсы тұрар, басын имес

Бітімге қолын қойды қалмақ ханы,
Мөр басты соғыспауға бұдан әрі

Көшпелі кигіз үйлі қазақ халқы,
Осылай қорғап өсті Сарыарқаны.

Әжем де, ел де айтты бұл ертегіні,
Ол замап етек-жеңнің келте күні.
Ұлы орыс халқыменен дос боп қазақ,
Жайқалды Сарыарқаның ерке гүлі.

Ертегі ел ішінде Қыран, Сапа,
Алтындай құм мен тастан тұрған дара
Жолында махаббаттың шоқтай сөнген,
Боздағын жүрегіне ел, сақтар дала.

Қазір бар Жолдыөзекте көп бәйтерек,
Көрінер күндік жерден елден ерек.
Басына Қыран — Сана өсірген ел
Орман да болса оны жанға теңен.

Маңайы бау мен бақша бәйтеректің,
Үстінде күн — еркесі жер мен көктің.
Аспанмен айқасатын биік үйлер,
Ордасы ән мен күйдің, бақ пен құттың.

Ел қосса ердің атып шежіреге,
Ол мәңгі жасай бермек, өлді деме
Ел жасы есіне алып, күйін шертсе,
Қыран мен Саналардың арманы не?

БАТЫР ТУРАЛЫ ДАСТАН

Болса да теңіз сия, орман қалам,
Тауса алмас мұны жазып бүгінгі адам.
Тап мұндай қанды қырғын зор айқасты
Білмейді ешбір қауым, ешбір заман.

Күн суық ноябрьдің он алтысы,
Ақ боран шақырғандай көктің түсі.
Даусынан зеңбіректің босып жатты.
Орманның өсіп-өнген аң мен құсы.

Көк түтіп Москваның күн батысы,
Ақ құрдай жиналған жан орман іші.
Өрт, дауыл тарсыл-жарқыл жер де, аспан да --
Тарылды табиғаттың дем, тынысы.

Фашистің жыртқыштары тісін қайрап,
Шабуга Москваны қару сайлап,
Батыстан қара бұлттай келе жатты,
Танкілердің тобырып аттай айдап.

Жыландай жылжиды олар кесіп жолды,
Қасиетті астанаға қауіп төнді.
«Қайтсең де фашист жауды тоқтат» деген
Арнайы қолбасшыдан бұйрық болды.

Сегізінші дивизия жауынгері,
Құдіретті Ұлы Отанның батыры — ері.
Тобымен тосқауылға аттанысты,
Күндей боп күркіреген отты лебі.

Қалың қол жер қайысқан жайды қанат,
Әр ерге сыналатын туды сағат.
Ыза — кек ашындырған біздің әскер
Батысқа кірпік қақпай тұрды қарап.

Қорғауға Москваны салып жапын,
Жиып ап бойларына қуаттарын.
Айбатпен тосқауылда ерлері тұр,
Панфилов басқаратын дивизияның.

Жау тосты қар жастанып, түс болды күн,
Өтеді қандай күймен алдағы түн.

Бутылка, грапата лақтырғанда,
Танктің күл — талақанын шығарады.

Өртенді киімдері қызып отқа,
Кіргендей болды ерлер жапқан шоққа.
Көкірегін кек кернеген арыстандар
Ақырып қарсы ұшты жауған оққа.

Қоп-қою әлде боран, әлде түтін,
Буалдыр алып кетті майдан ішін.
Ертектің Алпамысы осы дер ең,
Сол кезде сабаздардың көрсең түсіп.

Аямай Отап үшін тәнменен жап,
Қара тас құм болғандай ашуынан.
Барлық ой жауды жену деген гана,
Риза елі үшін төгілсе қан.

Өртелін, талқандалды топты танк,
Аяғы сынған иттей қойды қалып.
Бірін де Москваға өткізбеді,
Қаһарлы жиырма сегіз батыр — алып.

Сілкіңте жер қозғалтты қанды жорық,
Ерлер жүр қақ маңдайдан жауды соғып.
Соғыста жеті жігіт қаза тапты
Отанының жолында құрбан болып.

Окопта жаралылар жатыр тағы,
Судай боп денесінен ағып қаны.
Қансырап жатса дағы көзі ашылмай,
Қолынан тастамайды винтовканы.

Ыза боп шақырлатып қайрап тісіп,
Ұмтылар тұрамын деп жинап күшін.
Бірақ та ауыр жара босатпайды,
Қанжармен тілгілейді окоп ішін.

Түйеді жігерлене жұдырығын,
Екпіні құлатқандай таудың құзын.
Кіжініп, ерніп тістей ұмтылады,
Дегендей фашист жауды жеңем бүгіш.

Мінекей тағы келді отыз танк,
Түтіні бұрқыраған оты жанып.
Окопқа жақындады ерлер жатқан,
Түперіп, қан ішуге обырланып.

Клочков айтты:— Достар, өлім жақын,
Сөйтсе де фашист иттер мақтанбасын.
Танкке қарсы барып соғысайық,
Жанбыз ба келген жаудап тайсалатын.

Мұндайда жайымыз жоқ аяматын,
Кірлетпей Ресейдің құрметті атын,
Бір қадам кейін қарай шегінбестен,
Ақталық ұлы Отанның аманатын!

Жаралы Бондаренко:— Мақұл, — деді,
Бері кел, сүйіселік батыр, деді.
Сүйісті, қош айтысты, құшақтасты,
Ыза — кек өршігендей жүректегі.

Сүйісті украин, орыс, қазақ,
Келді деп бәрімізге өлмек сағат.
Өлейік Отан үшін деген көзбен,
Анттасты бір-біріне үнсіз қарап.

Қосаев Әлиакбар батыр жігіт,
От ауыз пулеметін жауға құрып.
Сөйледі қасындағы достарына,
Дұшпанды жоғалтуға жерге тығып.

— Майданға ұлы мақсат шақырғанда,
Аттандық риза боп өлім, қанға.
Халық үшін құрбан болу батыр салты,
Өлім жоқ жауды жеңіп өлген жанға!

Бауырышап Алатаудың жөнелгенде,
Ант еттік ұлы Отанға, кемеңгерге.
Біз өлсек келер ұрпақ арнап келер,
Жиырма сегіз ер құрбан болған жерге.

«Ардақты, даңқы күшті қызыл ерлер,
Кездесер кескілескен тар кезеңдер.

Қазақстан халқының айтары сол:
Майданда жалғыз қадам шегінбеңдер!»

Деп бізді аттапдырған миллион топ,
Туған жерді қорға деп тапсырған көп.
Ел сөзі өлсем кетпес сүйегіммен,
Тілегін туған елдің екі еткем жоқ.

Біз өлсек жап үшін жап ертең алар,
Советтік қызыл қыран қаһармандар.
Фашистің өртін жылдам сөндіруге
Тезірек бар қарумен қамданыңдар.

Даңқымыз әлі-ақ кетер жерді жарған,
Адал ұл халқы үшін от боп жанған.
Ежелгі батырлардан қалған мирас,
Айрылу ата-анадан, сүйген жардан.

Қосаев осыны айтып жауга оқ атты,
Алды-артын снарядтың оты жапты.
Жаулардан жастығымды ап жатайын деп,
Қолма-қол танктермен араласты.

Шопоков арыстандай көзі жайнап,
Жүректе Москва үшін кегі қайнап,
Қиратып танктерді гранатпен,
Бір өзі жүз кісідей қылды қайрат.

Шепетков Иван атты мықты жігіт,
Танкісін фашистердің ұрып жығып.
Қаруын бойындағы тартып алып,
Жоқ қылды талай сұмды жерге тығып.

Митченко Николайдың ардақты атын
Жырламас қандай жыршы, қандай ақын.
Батырдай Пожарский қайрат қылды
Тарихта мадақталып айтылатын.

Соғысты бәрі қасық қан қалғанша,
Таусылды граната, оқ, амал қанша.
Лап қойды күркіресіп күн секілді,
Көтеріп лақтыратын балуанша.

Ең соңғы граната Клочковте,
Бір «дәумен» шықты батыр жекпе-жекке,
Ол «дәуі» — от ауызды ауыр танк,
Бұрқанып от жаудырып тұрған шетте.

Тұмсығып бұзды батыр «кара дәудің»
Қпратты ауыр танкін фашист жаудың.
Сол кезде жараланып жығылды ер,
Оқ тиген қыранындай асқар таудың.

Аянбай жүрді алысып қалғандары,
Бойылан ағып судай қызыл қаны.
«Бір қадам шегіндіре алмайсың» деп,
Жаңғыртты қап майданды, кең даланы.

Ерлердің бірінен соң бірі өлді,
Кеш болып қарауытып бұлт та төнді
Қызарды батқан күнмен бірге батып,
Батырдың жиырма сегіз көбі сөнді.

Полигрук ер Клочков әлі тірі,
Қарайды көкте жұлдыз аяп мұны.
Жылы қап сыр-сыр етіп ағып жатыр,
Шертеді сирек қана жүрек қылы.

Бір кезде батыр есіп жиып алып,
Қарады төңірекке көзін салып.
Бәрі де жолдасының үнсіз жатыр,
Денесін дариядай қапға малып.

Мылқау түн билеп кеткен айшаланы,
Шинельдер қозғалмайды окоптағы.
Ақ жонға қызыл көрпе төсегендей
Бояған қардың бетін адам қаны.

«Біз,— деді ер Клочков,— өлдік бүгін,
Өмірді Отан үшін бердік бүгін.
Даңқты елдің ұлдары өңшең батыр,
Өлсек те фашистерді жеңдік бүгін».

Бұрқырап боран басты қара түнді,
Өлімге қайрап сабаз мойын ұсынды.

Өлген жоқ, бұлар мәңгі жасайды деп,
Аспанда жиырма сегіз жұлдыз тұрды.

Аспанда жиырма сегіз жұлдыз сөнбес,
Сөнбесе, жиырма сегіз батыр да өлмес.
Айтады осылайша дастан қылып,
Советтік біздің туыс, біздің жерлес.

Тарихта мәңгі қалды ерлер даңқы,
Орнатты ұлы ескерткіш совет халқы.
Жырлайды осылайша дастан қылып,
Естіген жер жүзінің жас пен қарты.

Жасайды ғасыр бойы батырлық іс,
Жасайды Қап тауындай батырлық күш.
Алтынмен дастан жазып, атыңды атап,
Орнаттым қабырыңа мен де ескерткіш!

АҚ КЕЛІН

СЕРУЕН

Өмірден қору болып қалағаным,
Армансыз Арқа бойып араладым.
Арқаның белдеуі мен басқұрындай,
Көк Есіл, Қара Ертісті жағаладым.

Баянды, Қарқаралы, Көкшетауды,
Жайлаған туыс орыс, қазақ ауылы.
«Балам» деп ақынды олар еркелетті,
Бойыма махаббаттың нұры жауды.

Тілдескен күн мен айға қарт Баян тау -
Ақ үйдей алты қанат алтын Отау.
Гүлменен кестелепген айналасы,
Сайраған бұлбұлдары бақша мен бау.

Асқарлап көк тіреген таудағы өркеш,
Түнеген төбесіне бұлттан көш.
Дегендей: «Менің жылы қойнымда өскен
Баяғы Баян сұлу, Қозы Көрпеш.»

Төсінде Жасыбайдың көлі күміс,
Сияқты қымыз құйған алтын ыдыс.
Сақтайды жаныңды сау, жасыңды ұзақ,
Арнасы тасқып дәулет, өмірге ырыс.

Баурында Сабынды көл тасты жуған,
Жүз бұлақ жан-жағынан тынбай құйған.
Екі қол маңдайдағы екі көздей,
Жағасып меруертпен тепшіп жиган.

Атапған Баян аула, Жамап аула,
Малға құт екі аула алтын қауға.
«Жаман» деп еркелетіп ат қойған ел,
Туғаншың арманы жоқ мұндай тауда.

Тау ұлы Сұлтанмахмұт дарияны,
Данышпан Мәшһүр Жүсіп қарияны.
Серуендеп тауап етпей өте алмаймын,
Әрі әнші, әрі сұлу Майраны.

Ақын да бір бала гой серусінде,
Қызығар «көремін» деп қырға, көлге.
Баянның сырласатын жеңгесіндей
Ақкелін тауы оң жақта — орда елге.

«Осы тау Ақкелін — деп неге атапған?»
Дегенге, ел аузынан бізге қалған:
— Ертеде ақ түйемен бір келіншек
Түсіпті осы тауға отаулаған.

...Арқада Баян ауыл жері сұлу,
Айдыны ақ жамбыдай көлі сұлу,
Төсеген құс төсектей қалың ожым,
Егінді, көк майсалы белі сұлу.

Таулардың сайрап тұрған бұлбұл құсы,
Бұхардың кілеміндей жердің түсі.
Ызың-шу Қояндының базарындай,
Аң менен құсқа толған таудың іші.

Шың-Жартас Ақбет таудың кең арнасын,
Ақтарып елім маған қазынасын.
Жүрегін ақындардың тербетеді,
Қалқығап төбесінде бүркіт, лашын.

Сәнді өлке алтын кілем жатыр жайып,
Бақытты, жайлаған ел шақыр байып.
Қозы емген құрақтарын көк жібектей,
Қос қорық, майлы қарта, кең бидайық.

Шүрегей ұшып өтпес шопті түбөк,
Қыс—боран, жаз—ақ жаңбыр жатқан түнеп.
Қыры — егін, ойы — шабын, орманы — үй,
Құт жайлау, алтын астық, күміс күзек,

Бәрі де Ақкеліннің есігінде,
Кені бар Ақкеліннің бесігінде.
Ор тауды орап алған зерлі өзен,
Келіннің белбеуінде осы күнде.

Табиғат, шеберсің-ау, өнері артқан,
Ақ келін бейне ана ұйықтап жатқан.

Қос қорық, кең бидайық малға, жанға —
Ананың емшегіңдей уызы аққан.

Тау кезген тарам-тарам таза бұлақ,
Құлпырар жағасында жасыл құрақ,
Әуесі дертке шипа, жанға сая,
Адамда армап бар ма қылғап тұрақ.

ҚЫРАНДАР

Өмірден білу болып қалағаным,
Армансыз Баян елін араладым.
Көрінді бір қызыл ту Ақ келіннен,
Жайпатып нұр шұғласы кең алабын.

Қызыл ту — Ленин туы желбіреген,
Тілдескеп Москвамен, Кремльмен.
Күркіреп барлық таулар жаңғырығар,
Астында қызыл тудың шыққан үннен.

Мен де ұштым қызыл туды көрейін,— деп
Жұлдызды Ленин туы мерейім — деп,
Ақынның ой, сезімін лебі тартқан —
Қуатты үнмен жырды төгейін — деп,

Жақындап келіп тудың алабына,
Нанбадым өз көзіме, қарадым да.
Шымырлап тұла бойым, жүрек тулап,
Дей бердім: «кім бар мұнда,
кім бар мұнда?»

Заңғар тау Ақкеліннің күн шығысы —
Кең алқал жасыл берен жердің түсі.
Тігілген қаздай қатар ақ шатырлар,
Дегендей: «Бізде ғана Отан күші!»

Көрінді топ жауынгер атқа шапқан,
Қылышын ерсіл-қарсыл жарқылдатқан
Арқырап арғымағы құстай ұшар,
Қояндай терең ордан бір-ақ атқан.

Бір жүйе жалу солдат марштаған,
Кең алып адымдарып қарыштаған.
Қырандай саңқылдаған командирдің —
Дауысы тау тербетіп алыстаған.

Төбеде самолеттер жүрген ұшып,
Күркіреп бұлтты жарып, күнді құшып,
Аспаннап ағып кеткен жұлдыздардай,
Топ-топ жае парашютпен түсті ұшып.

Түсіндім.. лагері екен жауынгердің,
Көркейткен Ақкеліннің бектерлерін.
Ауылдың жаңа ұшқан түлектері
Қорғаны ұлы Отанның қызыл ерім.

Алдымнан қарсы шықты командирлер
Отанын жаннан артық сүйген ерлер.
Секілді тау бүркіті қияпаты,
Белінде бес қаруы самсуын көр!

Мініпті алдыңғысы арғымақты,
Қаз омырау, қой мойын, қоян жақты
Арыстан деп атаса артық емес
Көкке атып, жер тарпыған күрең атты.

Командир К. полкінде атқа мінген,
Тау жайлап жатқан қолды бастап жүрген.
Аққұба, ұзын бойлы мұртты жігіт,
Жүзінен ерекше бір нұр білінген.

Әскери костюм кяген сұр шұгадап,
Айнадай хром етік жалтыраған.
«Советтік адал ұлдың бірі осы!» деп.
Төсіпде Қызыл Жұлдыз жарқыраған.

Ніліп жылы жүзбен амаптастық,
Сыйластық құрметпенеп қол алыстық.
Қай жерде, қай жылдарда болдық бірге,
Дегенді тіл қатпастап көп ойластық.

Командир аты Сергей Григорьев
Большевик даңқы шыққан батыр жігіт.

«Басына аэродром баралық» деп,
Ілесіп командирмен кеттім жүріп.

Аэродром — алқасындай алтын күннің,
Төріне көрік берген биік шыңның.
Самолет күркіреп кеп қонды ортаға,
Жез қапат қыранындай Ақкеліннің.

Жиылды топ жауынгер осы жерге,
Тұлпары жер тарпыған, шапшып өрге.
Ойнайды мың бұралып жануарлар,
Қосылып билегендей оркестрге:

Бір жігіт аударыла түсті аттан,
Кескіні жылы ұшырап күлім қаққан.
Сергейге жетіп келіп баяндады,
Ол дағы омырауына жұлдыз таққан.

— Төртінші ротаның командирі,
Ұшырып мені аспанға сынап еді.
Саулығым, шапшаңдығым, алғырлығым
Болуға парашютист ұнап еді...

Жуантық, орта бойлы қара бала,
Келіп тұр «көкке ұшам» деп осы араға.
Командир: «Қойшығұлов, рұхсат» деп,
Жадырап жауап берді жас балаға.

Комсомол Қойшығұлов Өтспнерген,
Албырт ұл он тоғызға биыл келген.
Қорғайтын Отанымды ер болам деп,
Тіленіп әскерлікке арыз берген.

Ол кеше «Ворошилов» колхозының,
Жүргізген болат табан тракторып.
«Ұяда пені көрсеп... соны ілерсің»
Дегендей білмек енді аспан сырын.

Сүйкімді ұл самолетке барып мінді,
Қуанған жас бөбектей мээ боп күлді.
Зырылдап пропеллер, мотор гулеп,
Жөнелді шырқай басын шаттық жырды.

Аспандап, ұзап кетті мұз балақ құс,
Коз қадап қуандық біз осы деп күш!
Сол кезде ойыма кеп түсе қалды,
Осыдап он жыл бұрын болған бір іс.

Міне тұр, бір бұрыпта жалғыз мола,
Күмбездеп жұлдыз қаққан мұнараға.
Басында құлшы тасы, құрметті жан,
Япырым-ау, кім жерленген бұл арада?

Самолет Ақкелінді асқарласын,
Көк жүзіп қанатымен астарласын.
Түскенше Өтеппергеп парашюттан,
Шертелік жалғыз мола хикаясын.

Ақынның туысы жоқ, досы шындық,
Ақын емес шындықтан кетсе жылжып.
Ақын жыры өмірдің айғағы ғой,
Жатса да өзгермейтін талай жылдық.

АРМАН

Ертеде қазақ, қалмақ найзаласқан,
Таласы Сарыарқа еді-ау, емес аспан.
Жеңгені ұлын құл ғып, қызын күң ғып,
Қасқырдай қозы өңгерген ала қашқан.

Қалмақты бір айқаста жеңіп қазақ,
Жауына көрсетіпті ауыр азап.
Қос батыр келе жатты тұлпар мінген,
Ығысып көшкен қалмақ жерін қарап.

Күдіреніп жылағандай қуқыл дала,
Аң, құспен амаңдасқан ормап, сала.
Батырлар бір сүрлеумен келе жатса
Шырылдап жылап жатыр бір жас бала.

— Бұл бала маған болсын!— депті бірі,
Жоқ екен бұл батырдың бұрын ұлы.
— Баланы мен алам! — деп екіншісі,
Жерден ап қойнына тықты оны.

Қос батыр бір жақсылық күтіп алдап.
Баланы алсам-ау деп етеді арман.

Таласып, екі батыр бір балаға,
«Торелік айтыңыз» деп биге барған.

Бөбекке таласуды ел мақұлдар ма
Сонда би жол айтыпты батырларға:
— Екеуің асық қаржас, кім көп қақса
Балаға әке болсын, дауға қалма.

Баласыз батыр асық уыстады,
Шеңгелдей алақанын қуыстады
Үш рет қаржығанда бір де бірін,
Түсірмей жерге, түгел қағып алды.

Батырдың би құттықтап алақанын,
Қолына қондырыпты балапанын.
Асықшы қаржуменен алғандықтан,
Қаржас деп атын қойған жас баланың.

Балалы батыр енді жер таңдаған,
Қаржасқа көрші-қолаң ел қамдаған.
Таңдап ап Ақкелінді «құт мұнда» деп,
Баурына тұлпарларын арқандаған.

Сол Қаржас рулы боп өсіп-өнген,
Айрылмай батыр таңдап қонған жердеп.
Қаржастың ұрпағынан Шорман туған,
Шорманның балаларын кім көрмеген?

Дүр Шорман, жуан Шорман, шонжар Шорман —
Атанып Сарыарқаның биі болған.
Қыс қыстап Ақкелінге, күз күзектеп,
Ен жайлап құдай қалқып, қаздай орған.

Алты мың жылқы біткен маңдайына,
Қант десе бал жағылған таңдайына.
Мың түйе, екі мың қой отарында,
Дүниенің тарығар ол қандайына?

Арқада бай атанған «қыдыр» қонған,
Шорманда қырық, елуден жалшы болған.
Қонақ боп Шорман байға алғыс айтқан,
Патшаның баласы кеп Петрбордан.

Екі жүз қара шұбар аргымақтан,
Патшаның баласына тарту тартқан.
Патша да Петерборға шақырып ап
Шен тағып, алтындаған шекпен жапқан.

Ауырып Шормап ұлы Зәржан мырза,
Өлген ол патшаның кең сарайында.
Баянға белін шешпей қайта оралған,
Зәржанның сүйіктісі әнші Майра.

Ақкелін, Қосқорық пен кең бидайық,
Шорманның тұқымына болды лайық.
Қоныстас кедей ауыл келе алмады,
Қорық пен Ақкелінге малын жайып.

«Ақ сиса, қызыл сиса, сиса, сиса,
Қалмайды кімдер жаяу қорлық қылса.
Шорманның Мұстапасы атымды алып,
Атапдым сол себептен жаяу Мұса.

Жерім жоқ, көлігім жоқ жаяу Мұса,
Көп ойлап елдің қамын болдым құса,
Шіркін-ай: байды қойдай қуар едім,
Жаяудың жарқыраған күні туса».

Деп зарлап дүниеден ақын да өткен,
Жарасы жүрегiнің күңірептен.
Ақынның қол-аяғы кісендеулі —
Болса, да, тілін жанып, күйін шерткен.

Жас төгіп, жыр өргізіп домбырадан,
Күңірегіп Ақкелінді шырқағанда әп.
Туған жер топырағынан түрткі көріп,
«Дарига Баян-тау».. деп күйіп-жанған.

Шерлі ақын жерді құшып шерткен арман
Халықтың жүрегінде мәңгі қалған.
Осыдан он жыл бұрын Ақкелінде,
Ұрпағы сол ақынның ән шырқаған.

Қарт жаяу тауды кезіп күңіренген,
Теңдікті ала алмаған судаң, жердең.
«Ұрпағым, бұл қорлықты ұмытпа» деп
Жүгенің олерінде елге берген.

Айналып Ақкеліннің биік басын,
Тарағап әніменен шыңның шашын.
«Көзімдей сақтаңдар» деп, жария жаяу,
Қалдырған ауылына домбырасын.

Шілденің құм қыздырған ыстық кезі
Жаныңды жадыратқан жаздың лебі.
Төріне қос қорықтың қосын тікті,
Шорманның шәркей киген шөпшілері.

Ертемен орақ даусы суылдады,
Келгендей шалғы шыққа жуынгалы.
Теңкиіп тартылған жол шөккен нардай,
Туралды қос қорықтың «қуырдағы».

Қымыз бен қымыран ішіп қолды қойған,
Жалшылар шыдата ма салмай ойрап.
Желкесі кең қорықтың қалды жайрап,
Мырза жоқ сонша шопке көзі тойған.

Жаяудың ауылының кедейлері,
Бас болып Иген, Мейрам дегендері,
Жиналып таудың биік шоқысына
Қоздырды жер жөнінде әңгімені.

Құл болып қорлық көрген неше жылдан,
Шорманның малшылары келді бұған.
Он екі жылқышы бар, бірі Садақ,
Балуан, әнші, шешен барып тұрған.

Ер Садақ жиырмаға жаңа кірген,
Үйінде Мұстапаның «құл» боп жүрген.
Шөп тасып қос қорықта жүрген шақта,
Әкесін бура басып ертеде олген.

Демесең «құл» баласы, коркем жігіт,
Сұлулар бір қарайтын мойын бұрып.

Ол барса қызойнаққа, ойын қызған,
Бірмойын емес, сырын жүрер бүгіп.

Оқымай өссе дағы бала жастан,
Ересек мектебінен сауат ашқан.
Қосында жылқышының газет қарап,
Байдап кек алу жолып іздеп баққан.

Сақтап жүр бір кітапша тығып жапға,
Сездірген емес оны мырзаларға,
Сыртына алтыпменен жазылған сөз:
«ВКП (б) Уставы мен Программа».

Сол жылы ауылсовет мүшесі еді,
Тойламақ сегіз жылы совет елі.
«Байлардан жерді алатын мезгіл жетті»
Деп қайнап жүретұғын Садақ кегі.

Аулында жалы Мұса күнде жиын,
Шерткендей жұрт бас қосып жердің күйін,
«Тобықтай түйіні бар тоқсап сөздің»
Десе де, шеше қою болды-ау қиып.

Жылқышы Садақ таңдап жүйрік мінді,
Ауылға хабар салып күп-түн жүрді.
«Байлардан жерді тартып алайық! — деп,
Алқабын Ақкеліннің дүрліктірді.

Дүңк етті жылы хабар елден-елге,
Өшкені жанғандай боп жерсіздерге.
Баяғы Шорманға асқа жиналғандай,
Шұбырды атты, жаяу Ақкелінге!

Ду, дүбір сындырғандай таудың тасын,
Әр кеуде, отты сөздер болды басым.
Көшпелі Ақ келінде бір болыс ел,
Сыбапып бір кісідей қосты басып.

Кек кернеп елдің кедей, кәрі-жасып,
Алдырған ақ бүркіттей томагасын.
«Шорманға обал гой» деп жағынғандар,
Лайықты алып жатты «сыбағасып».

Шорманов — бір жігіт бар оқып жүрген,
Кедейге іші мұз боп, сырты күлген,
Байларға салық ауыр түскен кезде,
«Дәулетім шайқалар» деп жаны күйген.

Жұртқа аян Шормановтың әйгілі аты,
Тарихта таңбаланған аты, заты.
Қызғыштай көл қорғаған шыжбалақтап,
Үйіне талай келген жазған хаты.

Поштабай елді жиып күн-түн шапты,
Байлар да дірілдепті, жай жатпапты.
«Соғылып» телеграмма тұс-тұсынан,
Ауылға сол бір жігіт келіп қапты.

Шорманның Майбек деген құйыршығы
Көсе шал байды қорғап жыбыршыды.
Топқа кеп «ағайындық-бітім» айтып,
«Келіссек қайтеді?» деп ыңырсыды.

Жас Садақ жалын атып: «Кет сен!» деді
Даусына солқ еткендей таудың белі.
Ұрылған ұры мысық сияқты шал,
Өтірік мүсәпірсіп кемсендеді.

Төрдегі қызыл тулы, ақ үй кеңсе,
Кіргенде көтерілер кокке еңсе.
«Барлық жер шаруаға!» — деп жазылған,
Лениннің сөзін оқыр мұпда келсе.

ЖАМАЛ

Күн батты, тау бөктері күңгірттенді,
Күміс шық молдіреген жапты белді.
Шорманның қотанына ұбақ-шұбақ,
Мыңғырған түйе меп қой, сиыр келді.

Ақ үйде сегіз қанат отыр топ жан,
Кескіні жұртта қалған бөздей тозған.
Шұбар түс, шыпжыр балақ Шормановтар,
Қалайша бере алады жеріп қолдан?..

Бәрі де сөзіп күтіп жүр Жақыптың,
Сездірді шайқаларын бақ пен құттың.

Барамын өтінбекке Қойшығұлға,
Жалғасып жең үшінен келіскен-ді.

Атамның намысы үшін, напасың ба,
Сөз бердім Қойшығұлдың баласына,
Келін боп Қойшығұлға келмекшімін,
Намысқа қызбай қаным, шydасын ба...

Селк етті, Садақ ойлап істің артың,
Түсті де жетегіне байлады атың.
«Сен барсаң ауылнайға мен де барам!»
Деген соң қыз қуанды жүзі жарқын.

Жамалдың ерпі алмадай, беті қардай,
Денесі құмға шыққан өрім талдай.
Саусағы сымға тартқан бейне күміс,
Сөйлесе сұңдылдаған бір жез таңдай.

Сөзінің көбі жұмбақ шотаяқты,
Сынайды алдыңды орап, зілі қатты
Ары емес, қорғағаны — ата, әруақ,
Кедейден қызғанады мал мен бақты.

— Жөніңді айт, Садақ,— деді күлімсіреп,
Түн қатып не ғып жүрсің, шаршап, жүдеп?
Жан едің заман құрбы, қатар өскен,
Болса егер жақсылығың енді көрсет.

Жігітсің, маған айтар бар ма тілек,
Мен айттым тілегімді түсінер деп.
«Жас-жастың тілегі бір» дейді қазақ.
Тебіренер тас болмаса жастық жүрек.

— Жалғаннан жалғыз ғапа тілегім бар,
Ол тілек: азаттыққа боламын зар.
Құтылсам жалшы деген жаман аттан,
Табылар кедейден де сендей қыздар.

Келемін Керекудің қаласынан,
Елімнің сусын іштім қарасынан.
Қалайша жұрт намысын нанға сатам,
Шорманның қыз алам деп баласынан.

Көтеріп бастарына Ақкелінді,
Алуға Шормановтар су мен жерді.
Шақырған Сырым, Қаржас қатарына,
Айдабол, Күлік атты рулы елді.

Қосылып Қанжығалы, Қаракесек,
Айырды байларменен мәңгі есеп.
Сары тау, Далбадағы кедейлер кеп,
Бізге де жер тнер деп күштіге ерсек.

Кеңсе алды иін тірес лық толы жан,
Көмек сұрай келгендер Қойшығұлдан.
Шаншу сөз Жамалға да жетіп жатыр
Мөліп босағада қарап тұрған.

Қойшығұл деді: «Жамал, бекер келдің,
Тасқынын баса алмайсың еңбекші елдің.
Параға сатылмайды ауылсовет,
Несі халық болмақ барлық жердің.

Ал, кедей, орташалар, көрдіңдер ме,
Байлардың тас-тақысып сездіндер ме.
Жуанды жүгендейтін болды мезгіл,
Тайталас тап намысы қызған кезде.

Қорланған ата-бабам ала алмай жер,
Мал бағып маңдайынан ақса да тер.
Төбеге шығып, төрге отырам десең,
Лениннің жеңімпаз туына ер!

Сол кезде көктің жүзі дүрілдеді,
Ақкелін жаңғырығын күлімдеді.
Сұп-сұр боп босағада тұрған Жамал,
«Бір сұмдық болды гой» деп күбірледі.

Аспанды арқалаған Аэроплан,
Қанаты бұлт серпілткен қызыл қыран.
Жаяудың ауылының төбесінде
Айналды шырқағапдай жаңа бір ән.

Лезде жоғарыдап жауды газет,
Жапқандай көптігінен тауды газет.

Үлкендер жақсы «оқы» деп жүгірісті.
Олкеден әкеліпті қаулы газет.

«Декрет» деді халық, қуанышты,
Қазатком шешкен бүгін қиын істі.
Байлардан жер алыпсың деген мұнда,
Бір хабар қыраңдайып ілгері ұшты.

Тілегі бұқараның орындалды,
«Сүйінші, сүйіншілер» жүрек жарды.
Ақкелін, Қосқорықтың арпаларын,
Сайраған бұлбұлдардың даусы алды.

Жамал қыз үкі тағын пар ат жеккен,
Сәнденіп жасыл барқыт киген шеккен.
Садаққа жауаң қағып қарай берді,
Сырымды сен аштың деп ішке бүккен.

Толқындап, ел қозғалып шабын шапты,
Байлар да өзіне сай орын тапты.
Қойшығұл, Садақ, Иген, Ақытайлар,
Қорық пен Ақкеліннен қоныс тапты.

Қос қара ат қыздан алған салтанатты,
Қояндай ордан орғып тастаң, атты.
Жамал да жаяу Мұса секілді боп,
Аяңдап ауылына келе жатты.

Келеді терлеп-тепшіп сұлу жаяу,
Қайғымен екі аяғын басып баяу.
Күп ыстық, киім қалың, бойда ашу,
Шорманның ауылы әлі емес таяу.

Улаган тұла бойып ыза кернеп,
«Қайткенде кедейдеп кек аламын» деп,
Қарғайды ата-анасын кейде сұлу,
«Сендердің таяғыңды жеп келем» деп.

Шықты да көлденеңнеп бір салт адам,
Қарында сойылы бар солқылдаған.
«Япырым-ау, Жамалмысың?» — деді дағы,
Жүгіртіп қызға келді алаулаған.

— Жаным-ау, өзіміздің Қайпақпысың?
Атымның бірін мініп қайдан жүрсің.
Көріп ем кеше топтың ортасында,
Жігітім, желіккен құр өкпең құрсың.

— Иә, мен есіктегі Қайнақ қойшың,
Қыз жылап, жалшы күліп қайдан оңсың.
Іргесін отауыңның бастырмаушы ең,
Барасың қайда, бикеш, жолың болсын.

— Құрдасым-ау, — деді, Жамал, — бағынайың,
Ардақтап «әруағыңа» табынайың.
Ауылға мінгестіріп апарып сал,
Таласып сеніменен неғылайың.

— Жүр едім шөп күзетіп, атқа мініп,
Бай келсе кетпек едім ұрып жығып.
Ауылың осы жерден үш шақырым,
Жетерсің жаяу — жалпы сүйретіліп.

— Құрдае деп, Қайнақ, саған жалынамып,
Қорласаң қаным қызып қамығамып.
«Жас — жастың тілеуі бір» деген еді,
Басқалар болса, өтініп неғыламын.

Алмас па қыздың тілін сендей жігіт,
Жасыңнан жақсылықтан үзбе үміт.
Біреулер көрсе бізді өсек етер
Тезірек апарып сал мінгестіріп.

— Қойшығұл елге ауылпай үлкен ағам,
«Байларға болыспа» деп айтқан маған.

Шырмалып шылауында жүргенімді
Ол сезсе, алдына ертең қалай барам.

— Қойшығұл саған да аға, маған да аға,
Біздерді кім көріп тұр осы арада.
Басында билігің жоқ болса байғұс,
Жүре бер зорлайтұғып бар ма шара.

Сол кезде аңқау Қайнақ тілге алданды,
Сиқырлы қыздың сөзі қармақ салды.
«Басында билігің жоқ» деген сөзге,
Шынымен Қайнақ қатты намыстапды.

Жамалды ат үстінен алды тартып,
Қыз мінді атқа қаргып, қулығы артып.
Қояды ауық-ауық әзілдесіп,
Қыз қысса аш белінен, жігіт балқып.

Мінгесіп Қайнақ, Жамал келе жатты,
Шөкіте аяңдатып жүйрік атты.
Бір қызып, бір суынып, бір дірілдеп,
Залым қыз, жамапдықты ойлап тапты.

Жас Қайнақ қызға сеніп қапы қалды,
Кенеттен бүйірін басып ыңырапды.
Сездірмей сиқырлы қыз көк кездікті,
Бүйірден жарқ еткізіп сұғып алды.

Әлсіреп Қайнақ аттан түсті құлап,
Топырағын туған жердің құшты сұлап,
«Байлардан кек алатын немесің ғой»
Деген қыз, желе жортып кетті ұзап.

Мінскей Қайнақ қойшы өлген жері,
Жұлдыздай жас жігіттің сөнген жері.
Тұрғандай бәрін бізге баян етіп,
Алабас, Далба, Аққелін самал желі.

Түбекте мынау тұрған жалғыз мола,
Жұлдызы күнді сүйген ақ мұнара.
Қайнаққа орнатылған ескерткіш тас,
Жазылған шежіредей осы арада.

...Осы ой кенет маған сонда келген,
Оп жылда ел де өзгерген, жер де өзгерген.
Дәл анау лагерь тұрған кең алқапта
Ауылын Шорман байдың көзім көрген.

Самолет келіп қалды кокті жарып,
Жиғанша ой өрісін кең толғанып.
Көрелік коктен түскен комсомолды
Аспанның ақ түйғынын қолына алып.

Ақша бұлт Ақкеліннің ақ жаулығы,
Екпіні самолеттің желпіп мұны,
Түйенің шудасындай желкілдетті,
Көрсін деп Қойшығұлдың сүйікті ұлы.

Бәріміз самолетке қарап тұрмыз,
Осындай көкте ұшсын деп барлық ұл — қыз.
Аспаннан парашютші лып етті әне,
Сияқты ағып түскен жарық жұлдыз.

Мінекей, аэродром, әне лагерь,
Жылықшы Садақ бүгін бас командир.
Ауылнай Қойшығұлдан туған бала
Жарқылдап қыран құстай көкте ұшып жүр.

Жігіті Ақкеліннің жылдың құсы,
Тасыған бейне теңіз еңбек күші.
Жерінің үсті алтып, асты күміс,
Ән мен күй, ой тербеткен таудың іші.

Әп салдым жотасында Ақкеліннің,
Өскенін тамашалап туған елдің.
Ақтауға дәмін, тұзын аз да болса
Жүрекке атын жаздым жақсы елімнің.

АПА ӘҢГІМЕСІ

Бұл қазақ көпті көрген кәрі қазақ,
Түйемен көшкен ауыл бәрі қазақ
Хан меп би, патша билеп тұрған кезде
Қазақтың көргенінің көбі де азап.

Бұл қазақ о заманнан батыр қазақ,
Қобызды, домбыралы ақын қазақ
Анасы көп қазақтың — ардақты әйел
Шежіресін ұрпағының отыр қарап...

Сапаған үш әйелді бір еркекке,
Алдауыш шаригатқа жүре ме өкпе.
Ғасырлар қалың малдың күңі болған
Әйелді ардақтамау ақынға еп пе?!

Қырандай болашақты болжайды ақын,
Еске алып өткен күнді толғайды ақын.
Абақты болған қазақ баласына,
Қайырымсыз хан заманын қарғайды ақын.

Тек қана Октябрьдің оты жапып,
Қазақты қиындықтан шыққан алып
Тек қана ұлы Совет таңы атқанда
Қазақтың мұңды қызы көрді жарық.

Қыздарды хан заманы аяды ма,
Адам деп әйелдерді санады ма?
Әжемдер бас қосқанда айтатұғын
Бар еді бір ертегі баяғыда!..

Қорлаған хап заманы анамызды,
Зорлаған хан заманы бабамызды,
Жырладым көне заман шежіресін
Өлшеуге ескі, жаңа арамызды.

Қайырымды қарт анамың қазынасы,
Секілді өзінің дәл аппақ шашы
Айтайын елдің өткен оқиғасын,
Оқушым түзер, болса базынасы.

Жиннаған әңгіме көп ойыңда, ана,
Өткен күн ұршығыңдай қолыңда, апа

Сөйлеші коргеніңмен ұрпағыңа,
Қазақтың бақыт шашқан тойында, ана.

— Халықтың хикаялы ертегісі
Сияқты ой-қиялдың ерке құсы.
Жүреді бірден-бірге ұшып-қонып,
Тыңдайды құмарлана елдің іші.

Болыпты бір жауыз хан қара тауда,
Бастаған жасауылын зорлық-дауга
Аты Аю, арын малға айырбастап,
Мал үшін құрбан еткен елді жауга.

Бар екен он екі әйел Аю ханда,
Көп әйел алу дәстүр сол заманда
«Мың ділда беремін,— деп жар салыпты,—
Үш ауыз жұмбағымды шешкен жанға».

Егерде әйел шешсе бұл жұмбақты,
Аю хан жақсы жанды тағы алмақшы.
Ұл тапса, он үшінші ханышасы,
Оң жаққа отау тікпек салтанатты.

Сондағы Аю ханның үш жұмбағы,
«Не нәрсе тәтті ішінде тәтті тағы?
Не нәрсе қатты ішінде өте қатты?
Не нәрсе ауырдың ең ауырырағы?»

Мың ділда, шешкен жанға берем алтып,
Қатыссып, қаны қалмай жалпы халқым.
Кімде-кім табамын деп таба алмаса,
Дарға асып, көрсетемін ханның саятын».

Жұмбақты естіген жан салды сынға,
Хан сөзі өтірік пе, әлде шын ба...
Ұмытты кейбір жылпос дар ағашын,
Қулардың қызыққаны бір мың ділда.

Тәттіде бар ма, сірә, балдап тәтті,
Қаттыда, жоқ дүниеде, тастап қатты
Ауырда темір менен шойын ауыр,—
Деп әркім өздерінше жорып жатты.

Талайдың «таппадың» деп басып алды,
Талайды дар ағашқа асып салды
Қан сасып хан ордасы жатты бүліп,
Халықтың үрейі ұшып, қалтырады.

Ойпаған сағымменен хан ордасы,
Би-батыр, хан қасында жар, жолдасы,
Ордадан қашық емес жарлы ауыл бар,
Қырынды қырық шаңырақ шаруасы.

Қырық үйдеп сол жиынға бір шал барды,
Сақалын сипап, сөзге құлақ салды.
Үш түрлі жұмбақ жайын о да есітіп
Көрді де дар ағашын аң-таң қалды.

Қауға шал деп атаған елі оны,
Түспеген иығынан жыртық тоны.
Бар малы: шолақ есек, тоқал ешкі,
Төрт қанат қара лашық жатар орны.

Үйіне шал айпалып келді кешке,
Үш ауыз хан жұмбағын сақтап еске
Деді шал: «Хапға-дағы зауал орнар,
Жазықсыз адамдардың қанын төксе».

Бар еді әлгі шалдың жалғыз қызы,
Жайнаған жазғы күндей нұрлы жүзі.
Бұрылып әкесіне сұрақ ойды,
Шалынып құлағына шалдың сөзі.

— Әке, сен таңырқайсың әлденеге,
Тұрғандай бір ғажап іс көңіліңде.
Айтсаңшы, жаңа хабар естіп келсең,
Көрдің бе көрмегенді өміріңде?

Бұл сөзге шал ойланып жауап берді:
— Қарағым, бір сұмдықты көзім көрді.
Аю хап жұмбақ айтып, жұртты жынып,
Бас салып таппағанды өлтіреді.

Қарағым, хан ерігіп айтқан жұмбақ,
Жұмбағын «мың ділдә» деп қойған құпдап

«Тәтті», «қатты», «ауырдың» сырын тап деп,
Халықтың ой-санасын жатыр шырмап.

Осыны шешкеп адам алтын алад,
Шешем деп, шеше алмаған ажал табад.
Секілді ханның алды қазулы көр,
Оңады қайда барып сорлы қазақ!

Қыз естіп бұл хабарды қалды ойлап,
От шапты қара көзі, жүзі жайпап,
Күлімдеп әкесіне келді жақын
Шашбауын қос бұрынының сәндеп байлап.

Қыз айтты: «Бұл жұмбақтың шешуі оңай,
Хан тілін ділмарсыған кесу оңай
Бар-дағы: «Мен шешем»,— деп хабарлаңыз,
Сондағы айтатұғын жауап былай:

— Ең тәтті — дүниеде сүйген жарың,
Ең қатты — жоқшылықтан тартқан зарың.
Ең ауыр — өз аузыңнан берген уәде,
Мойнымда таба алмасам, әке, қаның.

— Жалғызым, жай отырсақ жақсы болар,
Әкеңнің сөзіне кім құлақ қояр...
Өлгенше дарға асылып, жай өлейін
Шықса егер сөзден шашау көзімді ояр.

— Әкежан, тілімді ал, қорықпаңыз,
Өмірден үмітті бол, торықпаңыз.
Жазықсыз жаныңды алса, халқың көрер,
Бізден де болашаққа қалсын аңыз.

Әкесіп сүйрегендей салды жолға,
Шал байғұс екі аяғын басты зорға
Ауылдап қызы қарап қала берді,
Көріпді аздан кейін алтын орда.

Шал барып мәлімдеді залым ханға,
Жұмбақтың бар шешуі әзір шалда
— Таппасаң басыңды алам сорлы шал, — деп,
Қылышын жалақтатып отырды алда.

Ең қатты дүппеде — жоқтық шіркін,
Әкемнің жақын досы келді бір күн.
Беруге сол досына ас таппады,
Бар болса, қымақшы еді мал мен мүлкін.

Жоқтықтың қатты екенін білдім содан,
Әр адам «бар болам» деп қинайды жан.
«Жоққа жүйрік жетпейді» дейді халық,
Жалған десең өзің айт, шындығың, хан?!

Дүниеде ең ауыр зат берген уағда,
Мал ара тұра алмайды ұят-арға
Тақсыр-ау, жұмбағыңды шешкен болсам,
Жараспас екі сөйлеу сіздей хапға...

Егерде «шешілген жоқ» десең, тақсыр,
Амал жоқ, анау дарға мені тапсыр.
Әкемнің жазығы жоқ жан беретін
Жазаның ең ауырын маған жапсыр.

«Тіліңді тәңір кессін!» дегенде хан,
Шу етті қызды қоршап тұрған көп жан.
Осының бір сұмдығы болады-ау деп,
Кенеттен кетті қорқып жас балдырған.

Жас қызға ақылы мол жұрт таң қалды,
«Алтынды қыз алар» деп кете барды.
Кірді де ордасына хан зекіріп,
Алдырды дедектетіп байғұс шалды.

Хан сонда сөз сөйледі шалға қарап,
Сақалын саусағымен баптап тарап.
Сұрланып қанын ішке тартып алған,
Шал отыр бір минутын жылға санап.

— Қауға шал, қызыңды бер маған, — деді,
Айдатам қалың малды саған деді.
Өзіңді бір тайпа елге би ғып қоям,
Болады әміріңде су мен жері.

Шал отыр амалсыздан ханға көніп,
Бұршақ жас сақалынан ақты өріп.
«Тақсырдан» басқа сөзге тілі келмей,
Құшақтап хап аяғын жатты шөгіп.

— Хан тақсыр, ақылдасып келейінші,
Қызым не ұйғарады білейінші
«Тимеймін» десе менде зорлар хал жоқ,
Бала үшін жанымды мен берейінші.

Жіберді бір сағатқа ерік беріп,
Жылады сорлы әке қызын көріп.
— Хап сені қалап отыр, жан жүрегім,
Бармасаң өлімге өзім тұрмын көніп.

Едіреді шерлі әке қызын құшып,
Қыз да отыр бұл сұмдықтан үрейі ұшып.
«Түскенше хан торыпа пенде болып,
Онан да өлмеймін бе суға түсіп?»

Сол кезде ақ шашты ана қарғап ханды,
Қайғыдан күңіреніп, күйіп-жанды.
Жас-кәрі «бауырымдап» қыз соңынан
Шұбырып шал үйіне бәрі барды.

Қыз айтты: ханға бар да «беремін» де,
Не десең бұйрығыңа көнемін де.
Бірақ та шарт қағазға мөріңді бас,
Қыз көнбесе, қолыңнан өлемін де.

Қырық үйміз, балық қақтап, су сақтаған,
Көргені ылғи бейнет, күні қараң.
Қырық үйге қырық арба ас, мүлік берсін
Тойынсын ауыл-аймақ, атам, анам.

Қырық үйге қырық киіз үй және берсін,
Мәз болып, бар жақыным қызық көрсін.
Аң да көп, аңшы да көп Аю ханда,
Ішінен таңдап маған аң да берсін.

Шын сүйсе ханизада соған көнсін,
Қалың малға: он сегіз қозы берсін.
Жиырма көк қылшықты бәрі менен
Отыз жолбарыс, қырық арыстан,
елу түлкі келсін.

Алпыс арқан, әкелсін жетпіс шідер,
Сексен пұт қаны кепкен жүрек берер.
Тоқсан пұт қу сүйек пен бір кемпір-шал,
Оларды хан-ханшадай киіндірер.

Некемді соңда ханға қидырамын,
Хан алса осы шартпен ризамын.
Бұл шартты орындамас болса егер,
Көрмес ол «сүйдім» деген қыз дидарын.

Қауға шал қалбаң-құлбаң жетті ханға,
Хан естіп қыздың сөзін қуанды да,
Сұратқан дүниесін тез жина деп,
Тапсырды бұйрықпенен барлық жанға.

Мәз болды қыз сөзіне есуас хан,
Тереңге бара ала ма оңдай надан.
Атпанды аңшылары аңдарды іздеп,
Шіренген ханның ойы: «Жас қыз алам!»

Жіберді қыз шартына мөрін басып,
Қазынаны шашып жатыр, аузын ашып.
Бір жерде атағы зор мұңсыз би бар,
Дегенге жүрмек болды белден асып.

Сол биге қидырмақ ол некелерін,
Шақырды қызбен бірге кедей елін.
Қамдатып жол жабдығын уәзірлерге
Кешікпей жүрмек болып буды белін.

Қырық үй қырық түйе жүк мүлік алды,
Ақырып, айбат шегіп аң да барды.
«Ақылы бір әйелдің қырық түйеге —
Жүк бопты» деген мақал содан қалды.

Жүк артып, алтын-күміс жүріп кетті,
Талай бір асулардан өрлей өтті.
Жол шыққан хан нөкері қобыз тартып,
Жол бойы «Бозінгенді» безілдетті.

Қыз келед ақ желеңін желпи тастап,
Хап келед керуеннің алдын бастап
Қояды ауық-ауық қызға қарап,
Сездірмей көз қиығын ұрлап тастап.

Бидің де еліне олар жетті аман,
Қыз ойлар: болады деп қандай заман
Хан жазған «Бикешім» деп әзіл айтса,
Қиналар кісідей боп пышақ салған.

Сол елге жолаушылар келіп қалды,
Аю хан мұңсыз биге кісі салды
Босатып би сарайын салтанатты,
Құрметтеп қонақтарды қарсы алды.

Мұңсыз би ханға келіп сәлем берді,
Көрісіп екеуі де құшақ керді.
Хан келген шаруасын баян өтіп,
Жасырмай барлық сырын айтып берді.

Сонда би мұртынан бір қойды күліп
— Келіпсіз біздің үйге суыт жүріп.
Ұқпайсыз қыз сөзінде мағына бар,
Берейін қаласаңыз түсіндіріп.

Хан сонда елең етті биге қарап,
Би отыр Аю ханның алдын орап
Қызды да осы араға шақырып ап,
Әр сөзін тексерісті талдап қарап.

Мұңсыз би ойға батып, көп толғанды,
Астарлы қыз сөзіне назар салды
Шешен қыз, шебер ойлы ақылымен
Жат елге аңқау ханды алып барды.

— Аю хан, қыз жеңіпті ақылыңды,
Білмепсің ақыл айтқан жақыныңды
Жас қызды жар етпексің, ойлашы өзің,
Қайтесің үйдегі көп қатыныңды?

Қалың мал қыз сұраған бәрі жұмбақ,
Берейін өзім шешіп, отыр тыңдап.
«Он сегіз қозысы опың» он сегіз жас,
Он сегіз жас, хан, сенде қайдан болмақ?

Жиырмада жігіт деген көкжал бөрі,
Отызда жолбарыстан кем бе түрі.
Қырықта арыстандай айбаттанып,
Елуде түлкідей нақ жүрген жері.

Алпыста сен бір атсың арқандаулы,
Жетпісте түскен шідер жібек баулы.
Сексенде қуат кеміп, тамыр кебер,
Тоқсанда қу сүйегің кімге аяулы?

Некеңді қидырмақсың мұңсыз жанға,
Мұңсыз жан жер үстінде, сірә, бар ма..
Танысаң сөз аңғарын, ханекесі,
Мына мен, іздеп келген мұңсыз жан ба?

Жоқ шығар бұл жалғанда менен мұңды,
Өткіздім қайғыменен талай жылды,
Дарига, жанымды ұғар адамым жоқ,
Амалсыз бүгіп келем ішкі сырды.

Баламның ақылдысы өліп кетті,
Ақылсызы қоздырды қайғы-дертті.
Қайғыдан өлмейді адам, соны білдім,
Жас тоқпей күңірепетін заман жетті

Сырқат боп жатып алды сүйген жарым,
Өзіммен бірге ойлайтын елдің қамын.
Қайғым көп айта берсем, ханекесі,
«Мұңсыз» деп келген бидің іші жалып...

Сөзіме менің айтқан құлағың сал,
Мына қыз қинасаң да болмайды жар.
Басына бостандық бер әділ болсаң,
Орнына түспек емес шашылған мал.

Қыз саған лайық емес, сөзім тыңда,
Балаңның қатары ғой, қара, шып ба?
Біреудің көз жасына қалма бекер,
Табылар өзіне тең жігіт қызға.

— Құп, ата,— деді де қыз тұра келді,—
Әділдік бар екенін көзім көрді.
Қаламын осы елдің қойнында,— деп
Әдеппен тұрды да ол жүре берді.

Ашулы оқты қозбси қызды атып,
Хан қалды басын төмен салбыратып.
«Құсы ұшып, тас қайрағы суға кеткен»
Кісідей тіл қатпастан қалды қатып.

Жігіттеп Аю ханға келген еріп,
Табылды болатын ер қызға серік.
Тараған екеуінен бір тайпа ел
Бақытты гұмыр кешіп өскен-өніп.

ӨЛЕНДЕР

Сендер нұры өмірдің,
Қуанышы көңілдің,
Ие болдың сенімге.
Отанымның ұрпағы,
Жеткішшегім өренім,
Сенсің ән мен жыр сәні
Сендер үшін өлеңім.

МОСКВА

Сәлем саған, Москва, кең даладан,
Ақ сақалды, ақ шашты ата-ападан.
Туган елдің жыр-күйін алып келдік.
Қойныңды аш, сыйға тартам бүгін саған.

Өзің көр, өзің айтшы артық, кемін,
Әр сөзің маған қуат берер сенің.
Қазақтың өнеріне назарың сал.
Әп шырқап алдарында тербелемін.

Москва — Отан төрі, өмір төрі,
Қуанғты ұлы қала жылы лебі.
Қалықтап қазақ әпі аспанында,
Қойыны домбырамен күмбірледі.

БАЛҒА — ОРАҚ

Алтып күннің пұрын берген,
Жер жүзіне Балға-Орақ.
Теңсіздерді шын теңгерген.
Балға-Орағым жалғыз-ақ.

Балға-Орағым балқытады,
Қатып қалған шеменді.
Көгендегі ағытады
Көгендеулі көп ерді.

Қызыл туды біз қорғаймыз,
Біз қорғаймыз жалшы тап.
Қызыл тумен біз жеңеміз.
Қызыл туды Балға-Орақ.

ЖҮКШІНІҢ ЖЫРЫ

Түркістан — Сібір жолында
Оп жыл жұмыс істедім
Жүктің кілті қолымда,
Еңбек болды күткенім.
Кешегі бейбіт күндерде,
Арттым астық кенімді.
Талай айсыз түндерде,
Жолға шықтым сенімді.
Бұрынғыдан өзгеше,
Кенет жүгім көбейді,
Вагондарды кернесе,
«Мынауың артық демейді,
Ауылдан келді әскерге,
Арнап тондар тігілген.
Бірге келді будалар,
Азық-түлік киіммен.
Вагоным менің вагоным,
Білек жүктің мәнісін.
Азынаған паровоз,
Үдей берсін шабысың.
Мезгілінде біз жетсек,
Бермес жауға намысын.
Дүние жүзі естісін,
Біздің ердің дабысын
Бар керегі ерлердің,
Өз елімен табылсын.
Екі талай кезеңде,
Халқым төкті бар күшін.
Қылышын сүйреп қыс келед.
Ақтайлақты аязбен.
Боран қонып, түстенеді
Мүз боп қатар алған дем.
Шықса, ерлер тон киіп,
Жалынар аяз бет сүйіп,
Фашистермен айқасса,
Жіберсін атын үйіріп.
Таз тырнадай жарбаңдап,
Тәсбақадай тарбаңдап.
Фашистердің солдаты,
Жатсын жайрап күйініп.
Күшке біткен жаурыным,

Бұрқат күштің дауылын,
Көтер жүкті, тез көтер,
Әкеле бер ауылым.
Керек затып бауырдың.
Кезің осы жөпелтер,
Армияның көп жүгін,
Тез артайын — вагонге,
Тарт майданға дүлдүлім,
Ерлеріме сәлем де.

МЕНИҢ КҮНИМ

Жұмысшы, сепсің күнім жарқыраған,
Қолыңда болат балғаң жалтылдаған.
Шаңырқап, таңдай кеуіп шөлдегенде.
Күшіңнен бұлақ ағып, шөлім қанған.

Мен-дағы сен гүлденсең гүлденемін,
Құлдырап күннен-күнге түрленемін.
Қайғырсаң, қашалансаң ортақ болам,
Қуансаң сенен бұрын мен күлемін.

Сенімен жаратылыс жасым құрдас,
Сен досым, жалғаны жоқ жаным сырлас.
Мұңымды, сыр, жырымды сағап айтам.
Ақтармай ойдағымды көңлім тынбас.

Ақырын жас қаламым аяқдаса,
Басқадай желіп кетпей баяуласа.
Қызыл тіл, көшең шыққан, кінә сенде
Сияға қағаз беті боялмаса

Бәрі де сол күнәмнің заманыма
Өткеш күн сендей маған қарады ма.
Бағыма әділ сыншы сендер өстің
Сына, үйрет, көмектес, талабыма.

КЕЛ, ТУЫСҚАН!

Москвадан келді ыстық леп,
— Тыңға жастар барады,— деп.
Қазақстан даласына,
Колхоз, совхоз арасына.

Жайды құшақ байтақ дала,
Қуанышта ата-ана.
Тың далаға келді жолдас,
Өз баламыз — лениншіл жас.

Құс ұшпаған, құйын жүрген,
Құлан жортпас, құла түзден.
Құлады егін, тасыды дән,
Жырладым мен шырқадым ән.

Кел туысқан, кел достар,
Басшымыз бар бізді қостар.
Адам атын шықтың ақтап,
Ер намысын қалдың сақтап.

АҚ КӨГАРШЫН

Ақ көгаршын, когаршын,
Қолыма келіп қонарсың.
Бейбітшілік өмірде,
Бақыттың құсы боларсың

Күміс қанат көгаршын.
Бөгемес сені тау мен шың.
Мың шырқасам әнімді,
Жер шарып сен оарсың.

Адам досы көгаршын,
Жыртқыш құстан озарсың.
«Құрысын соғыс!» дегенді,
Көкке, жерге жазарсың.

Бақыт құсы когаршын,
Тоспас қолын саған кім?
Бейбітшілік құсы деп,
Жақсы көрем меп де шын.

МАЙ СУРЕТІ

Әлемнің шебер ұстасы,
Күннің де нұры төгілді.
Тағдырдың тұтас тұтқасы,
Жер де маймен көңілді.
Күннің ұста болғаны.
Бар ғылымға берді жан.
Тұтқа боп жердің тұрғаны,
Адамға ана — қорек, пан.
Өліп, тәнін басқан сыз
Тірілді қайнан құмырсқа
Кіріскеніп байқаңыз,
Өзінше о да жұмысқа,
Болмаған бірі өткен қыс,
Сыланды көлде аққу, қаз.
Дала, өзенде мың сан күс,
Жеткенін жырлар жәйлі жаз.
Тасыған өзен ашусыз,
Сабасына келіпті.
Сан түбірде қатқан мұз
От жаққандай еріпті,
Жер денесі балбырап,
Бусанып, балқып, терлеген,
Бұлақтар таудан жамырап,
Жарыса өзенге өрлеген,
Бақша, тоғай, ормандар,
Жарған жасыл жапырағын.
Бауырында сайрап бұлбұлдар,
Емізген киік лағын
Дала жасыл жамылды,
Кілем бе, әлде көрпе ме?
Алыппен адам ағылды,
Егіске ерте, кеште де.
Дала көркем егімеп,
Көтерілген тыңдағы.
Далаға күйі боп төгілген.
Дән-әннің де ыргағы,
Тыңдағы елдің ұл қызы,
Тауды арқалан, қырға асқан.
Бұлар да қиял жұлдызы,
Жазсаң ғажап мың дастан.
Май десе күнді сеземін,

Күн десе, бақыт көремін,
Жаз десе гүлді теремін,
Осы ғой, өмір, керегің?

ӨЛКЕНІҢ ӨРКЕНІ

Көктен бұлт, орманнан күртік көшіп,
«Біз кеттік, хош-аман бол, елім» десіп.
Жайраңдап жас баладай еркелейді,
Жып-жылы жан тербеткен самал есіп.

Ғаламға құшағын кең ашады күн,
Шұғыласын бар жәндікке шашады күн.
Түсіріп қызыл күрең шымылдығын,
Арудай отауына жатады күн.

Жарындай жерді сүйіп, атады таң,
Орнынан түлік өріп, басар маң-маң.
Боз торғай көк жүзінде жырлап-жырлап
Асыр сап, ойнап, билер тоғайда аң.

Жап-жасыл орман, таудың жапырағы,
Ішіне барсаң, сені жасырады.
Бірі әнші, бірі күйші сансыз бұлбұл,
Бірінен бірі үнін асырады.

Аппақ сел, күркіреген өзен тасып,
Түбінен төбе, жардың аттап асып.
Көк сеңнің керуені ағыл-тегіл,
Ашумен бұрқан-талқан өтті ұласып.

Кең дала — қызу еңбек қазыпасы,
Егін боп елдің ерлік қағидасы.
Дарынды дауылпаздар өрнегіне
Бөленген колхоз, совхоз жазирасы.

Кенелген дәулетіне табиғаттың,
Қуаты бейне тасқын адамзаттың.
Аударып қырда тыңды, ойда шымды,
Толқып жүр теңізінде бақыт шақтың.

АҚ ТЕҢІЗ

Арқаның ақ теңізі толқып жатқап,
Ақ бидай желмен ойғап қанат қаққан.
Сұлу қыз, әсем жігіт бәрі сонда,
Егінге еңбегімен ән шырқатқан.

Ақ теңіз — алтын кірпік дәнді аймақ,
Сұлудай бұлтаздайсың судыр ойғап.
Жырымды, жүрегімді жетелейсің,
Ойымда өлең мен жыр жатыр қайғап.

Қозалы, күрең шашақ қызыл бидай,
Кетуге қызығыңды тұрмын қымай.
Айқасқан алқаптарың кокжнекке,
Кетерсің қызылдаса жерге сыймай.

Арқаның мен жырлаймып ақ теңізің,
Ырысқа, пұрға толы алтып күзің.
Күркіреп комбайндар күй шерткенде,
Әлділеп тербеткендей жердің жүзің.

Соңынан комбайнның келем еріп,
Қарқыны мол қимылын қызық көріп.
Майысып сары сабақ тербеледі,
Тұрғандай «кел, деп, — досым, кеуде керіп».

Пұрланып күн нұрымен мол денесі,
Кірді, әне, ақ теңізге қыр кемесі.
Ауырды алын, қиынды жеңіп шығу
Ежелден біздің елдің өнегесі.

Ән мен күй толқындаған, дала сайран,
Жастардың көңілі шат, жүзі жайраң.
Шалқыған ақ теңіздің қойынында,
Топ жазбай комбайндар қанат жайған.

Ақ теңіз — ата қоныс мекеніміз,
Еңбектің ырысын теріп өтеміз біз,
Алдағы мақсат еткен нысапаға
Топ жазбай бір кісідей жетеміз біз.

ТҮРКІСТАН ҚЫЗЫ

Түркістан даласынан үн келеді,
Үнменен бірге қызыл күн келеді,
Қыз екен күн дегенім егіп еккен,
Қыз жүрсе дала жайпап, гүлденеді.

Тау жарып күркіреді тракторы,
Жер тілер ұстарадай соқа тілі.
Сеялка тұқым сепсе таза сортты,
Аймалап, беттен сүйер күннің нұры.

Бозғыл бел, қара мақпал арқаларды,
Шарлады аспапның жас қалқалары.
Үн қосып бозторғайдың дауысына
Сұлу қыз рульдегі ән салады.

Даланың мінген ару бұғысына,
Көз салған батысы мен шығысына.
Аулымды жер жүзіне танытам деп,
Туған қыз Түркістанның ырысына.

Түркістан жері асыл алтын аймақ,
Қызу еңбек думаны алған жайлап,
Басқа елде мұндай қызды көргенім жоқ,
Тебініп темір тұлпар мінген сайлан.

Іске сәт, жолың болсын, қарындасым,
Толқындай төңкеріп өт жер құйқасын.
Егісте еткен ереп еңбегіңмен,
Күшейтіп тұрғандайсың жыр үйқасын.

Қарағым қарақат көз қазақ қызы,
Туысым, жарқыраған жер жұлдызы.
Тиеді тобем көкке көрген сайыи,
Шыққанда алтын себе жазғытұры.

ТРАКТОРШЫ ҚАРЫНДАСҚА

Жүрекке жылы,
Көктемнің күні,
Жайқалар гүлі,
Әр жыл сайын тағы да,
Ормандай жайнап,
Бұлбұлдай сайрап,
Еңбегі қайнап,
Өмірдің қонар бағына
Табиғат байып,
Құшағын жайып,
Мейірің қанып,
Ойлар туар басыңнан.
Құз қойынын жылтып,
Таң сауырын жыртып,
Дөңнің белін қырқып,
Теңерсің бозды жасылға
Құлазып ұзақ,
Жатқап топырақ,
Жусан мен құрақ,
Жан кіріп ол да оянар.
Басталды ұлы іс,
Орпады құрылыс
Қаптады тың күш
Жастар жоқ бұдап жан аяр
Арқаның бойын
Жайықтың ойын,
Алатау қойнын
Сайрандап жатыр трактор.
Далаға сыймай,
Жайқалды бидай,
Қараймын қимай,
Мықты болсаң жинап көр.
Айтуға сәнді,
Осы бір әнді,
Тербетер жаңды
Қарындас сағап арнадым.
Қосылып саған,
Жырлауға барам,
Ақын ағам,
Келер деп мені күт, жаным!

КОМБАЙНШЫ ЖЫРЫ

Совхозымпың егіні мол шалқыған,
Араласам денем майдай балқыған.
Түлкі іздеген сопардағы аңшыдай
Жүре берем қалың десте артынан.
Десте-десте

Егін кесте,
Баспы көшке
комбайн.

Көп комбайн тұлпардай жер тарпыған,
Көп комбайн сұңқардай бұлтта қалқыған.
Ақ теңіздің аршындаған кемесі
Ақ бидайды сабағынан аршыған.

Дала дарқан,
Тасыды дән,
Шырқалды ән,
Әр дайым.

Дала үніне мен де қосам әнімді,
Кемем кешер бұлттар менен сағымды.
Күп нұр шагты, ай алқасын төседі,
Қарсы алдым мен дән тойымен таңымды.

Тацым — жарқып,
Саған халқым,
Құюға алтын,
Самғайын.

Күркіреген күнге күшім теңселген,
Дауылға да, бұршаққа да бөгелмен.
Түйір бидай қымбат тамшы қанымдай,
Отан, сенің сарайыңа төгем мен.

Жедел басып,
Келем тасып,
Күндей ашық.
Маңдайым.

АЯЗ АТА ТЫҢ ТӨРІНДЕ

Түн ортасы тыңды аралап жүр едік,
Қалың қарды сырғышпенен күредік
Бір мезгілде аспан беті ашылды,
Бұлт тарқады тұрған көптен түнеріп.

Трактордың шамынан нұр төгілді,
Тракторшы күлімдейді көңілді,
Жаңа жылдың сәт сағаты соққанда
Аяз-ата тың төрінен көрінді.

Аяз-ата тыңда шалқып сойледі,
Сақалының әрбір талы биледі.
Тұңғыш рет тыңға келген қария
Жалқауларды сөзіменен түйреді.

Жаңа жердің жаңа елдің кемі көп,
Көмшілікті түзететін сендер тек.
Ұлы-қызы Отанымның бас қосып,
Тың тағдырын шешіп жатыр жүйелеп.

Күні-түні тыңның жырын жырлаңдар,
Тайталасып, тақыстықпен тұрмаңдар.
Партияға берген аптты ұмытпа
Тың жұмысын аяқтамай тынбаңдар.

КОМБАЙН

Алқа төс, алып құлаш, қамал қойын,
Кең кеуде, қабырғалы, сала мойын.
Елпілдек екпіндеген елеуішті
Тор көзді, бөгіре бас тұла бойың.

Қайнатқан жүрегіңді жалынды шок,
Денеңде қан жүрмеген бір мүшең жоқ
Тісіңнің тегеуіріні тас көскендей,
Көзің бар толған айдай дөп-дөңгелек.

Дейтіпдейсің «Егіпді өзім шабам,
Дән салып, қап толтырып, сабан қағам.
Берік ұста тізгінімді ертеңді — кеш
Жалықпай пайдаға асыр, еңбекші адам!»

ҚЫРМАН БАСЫНДА

Қызыл қырман басында,
Қызара бөрткен елім бар.
Біріккен елді бастауыш
Партиядай ерім бар.
Тегеурінді жастар күші мен,
Теңселе шыққан егін бар.
Теңіздей болып толқиды,
Қызыл бидай, күрең жал.
Ысырапсыз жинап алайық,
Кәрі-жасың күшің сал!

ҚУАНЫШТЫҢ ТІЛЕГІ

Колхозшы атым — Қуаныш,
Баратұғын жол алыс.
Нұрлы күнім, жұлдызды-ай
Жол үстінде сөл таныс.

Жылы жаңбыр аспаннан,
Нәсерінді төксеңші.
Тілегім сен қашанпан,
Нұрыңды жерге сепсеңші.

Жерден өнім бұрқырап,
Етек алып кетсеңші.
Сені көрсем қоңлім шат,
Кеудемді тірей өссеңші.

ЖҮГЕРІ

О, жүгері, жүгері,
Арқаға да келдің бе?
Қуанды елдің жүрегі,
Қуандым мен де көрдім де.

Салалы сабақ сәулетті,
Жаяудың биік бойыпан.
Желегінді жел тербетті,
Тердім меруерт қойныңпан.

Арқаның ару қызындай,
Бұлаңдайсың жүгері.
Құрақтарың қырындап.
Желге еркелей біледі.

Қабат-қабат көйлегің,
Судырайды жібектей.
Зор қуаныш келгенің
Біз бағамыз жүдетпей.

ТАРТУ

Басталды бір ұлы той,
Алатаудың бауырында.
Тойға барсаң атқа мін.
Той Жамбылдың аулында.

Балуап күрес, ат шабыс,
Жер қайысқан қалың жан.
Дауысынап тойшының,
Алатау, аспан жаңғырған.

Мауыты шапан кең қолтық,
Ұя бөрік ақсақал.
Күрең жорға мінгені,
Бөкен санды, бұйра жал.

Ақсақалдың қасында,
Той тойлаған топты жан,
Бір жағында тау жара —
Ақындары ән салған.

Домбыра, қобыз құйқылжып,
Алатаудан асады.
Жорға мінген ақсақал,
Күркіреп әнге басады.

Сияқтанды көп халық
Тауға біткен қалың ну.
Осы нудың ішінен,
Көзге түсті бір сұлу.

Сұңғақ бойлы, қара көз,
Ақша беті алмадай.
Жібек мінез, бал тілді,
Шымыр дене балгадай.

Қыз құшақтап келеді
Үлкен қызыл кілемді.
Кілемді жайып салғанда,
Орман, тауга түр енді.

Ортасында кілемнің,
Ленин бар күн жүзді.
Екі жағы Балға-Орақ,
Жоғарыда жұлдызы.

Ұшар шетте самолет,
Көкті жарып барады.
Қуатты біздің Армия,
Зеңбірек — қару-жарағы.

Оған жақын колхозшы,
Егін салған, мал баққан.
Комбайн мен трактор
Ен далаға шам жаққан.

Бір жағында темір жол —
Теңіз, тау, завод шахталар,
Даланың көркін кілемге,
Түсірген түгел жас қыздар.

Толқындаған көп халық,
Ынтамен көрді кілемді.
Сол кезде топ ішінен,
Құлаққа жайлы үн келді.

Терең ойлы сұлу қыз,
Сөз ағытты марикандай,
Тыңдай қалды жұрт үнсіз
Аузынап бал тамғандай.

— Алатаудың қызы едім,
Жібек кілем тоқыған.

Гүлден еңбек еткелі,
Үш жыл болды осыған.

Шыққан күні ұлы заң,
Қолға алып өк кілемді,
Заңмен бірге жүрекке,
Шеберлікпен нұр енді.

Көп қыздардың бірі едім,
Өмірге құмар жүрегім.
Қарт жыраудың тойына
Тартуым бұл кілемім.

КҮЗДЕ

Шаңқай түсте ұзақ күз
Күні сүйген бетінен
Құшағын жайды әсем түз
Жарқырап айна секілді.

Шымши келіп боз қырау,
Түнде жерге төнеді.
Кешегі жасыл бақша-бау,
Бүгін құстай түледі.

Жерді ұялтып ертемен
Терлетеді күн көзі.
Мен де кезем ертемен,
Қызық қой ақын мінезі...

Барады ұзап қырманнан,
Тониалаған дән артып.
Машиналар зулаган,
Элеваторға жол тартып.

ЖЫЛ ҚҰСЫ

Дала мынау құлпырған,
Келді, міне, жыл құсы.
Күні-түні шырқалды ән,
Бұл көктемнің белгісі.

Қоңыр қаздар қаңқылдап
Қонды көлдің төсіне.
Соқты самал аңқылдап,
Жібектей жұмсақ есілс.

Мамығынан салды ұя
Қоғалы көлдің қойпына.
Қорғады опы жан қия,
Жұмыртқасын жұрт қойды ма?

Жазғы жайлы өмірге,
Құс та, аң да берген мәп.
Шаттық толып көңілге,
Сергігендей шыбын жан.

Жарысып аспан көгіне,
Үйрек пен қаз ағысқан,
Өзеннің ылди, өріне,
Таласа қанат қағысқан.

Көктем келді деп тырна,
Сұрағандай сүйіпші,
Ақынның із сап жырына,
Қиялдың құсы, шүйілші.

Жылдың құсы келгенде-,
Қуанып мен де шығамын.
Жасыл жерді көргенде,
Қызыға қарап тұрамын.

ЖЫЛҚЫШЫ ЖЫРЫ

Жаз келді, күн шұғыласы жерді жапты,
Гүлдеп тау бұлағы, өзен ақты.
Жер — ана емшегі иіп, көк носерлеп,
Ақ сүтін ойға, қырға лақылдатты.

Сарыарқа мейірімді, мырза, кең, бай,
Отыз ұл, қырық қызы бар ақсақалдай.
Баласы, немересі, шөбересі —
Отау боп алды-алдына кеткен жандай.

Көл жомарт, өзен асау, томар мең-зең,
Сағымға би билеткен жота, алқа, дөң,
Тоғай тоқ, орман дел-сал, жайлау жарқын,
Күн сұлу көк шатырда сұлумен тең.

Жайылды жібек кілем жер бетіне,
Көз тоймас көркем өмір келбетіне.
Себілген алтын астық, күміс сұлы.
Көз жетпес ол шеті мен бұл шетіне.

Жыл құсы жайраңдаған күміс қанат,
Қонады көл, орманға бойын тарап.
Суреттеп жер жәннатын фаруаз етсе
Үнінен жұтқандайсың кәусар-шарап.

Аққу қаз көлге қонып базар ашты,
Жадырап жаңа жазбен амандасты.
Суылдап қанаттары шагала, үйрек
У да шу музыка ойнап әнге басты.

Құлшырған көк майсада көрінді ауыл,
Жеңіспен алға аттанған көңілді ауыл.
Өртеңге төрт түлікті өргізді өне,
Ертеден мал бағуға сенімді ауыл.

Далада жылқы баққан мен жылқышы,
Мал мен ән маған серік, жазы-қысы.
Ән салсам үн қосады қөшеметтеп
Кең дала, өзен, тоғай, жылдың құсы.

Көп жылқым қара көкті, бәрі аргымақ,
Бөкен сан, бәрі ксуде, болат тұяқ.
Тұлпарым ерге қанат, елге көрік,
Жанымдай жақсы көрем, бағам сыйлап.

Жарасқан күшпіндеген қара саба,
Сырлы аяқ, кәрлен кесе, күрең шара.
Сары қымыз сапырулы көнек, піспек —
Әуелден мұра болған Сарыарқама.

Жарысқан сағымменен тай-құлыншақ,
Зымырап көкпар тартып, құстай ұшад.
Көзге ыстық, көңіліңді көкке өрлетер
Ойнаған үйіңдегі балаңа ұқсап.

Ер жігіт күлшелі ол жылқы бақса,
Жадырап мал бағуға дабыл қақса.
Көріпер Қап тауындай халық алдында
Мал үшіп ерте тұрып, кешең жатса.

Жылқышы, үзеңгілес жылқы баққап,
Жаз жаңбыр, қыс аязға тоңып қатқап.
Көркейтер ауылымды кезең келді,
Құрық ал, әніңе сал, жылқыңа аттан!...

КҮЗГІ КӨРІНІСТЕР

Күзгі жел бірде арттан, бірде алдан,
Үрлейді көзсіз тештек ерік алған.
Бұлттарды керуендсі ысқыра айдап,
Жабады жерге шаршы ақша қардан.

Далада көрінбейді жазғы сағым,
Құстардан жылы өлкеге отер табын.
Суық жел шаптаразы сияқты о да,
Сыпырды қарт қайыңның жапырағын.

Айрылып жаз көркінен терек, қайың,
Бас иер жерге, дауыл соққан сайып.
Бауырында түнде ықтаған көреді анық
Қараша, Желтоқсанның жұлдыз, айын.

Тай, құлып тоңазыған, салады ойнақ,
Еліктер оларға ерке көбен бойдақ.
Тон киген жылқышылар шолды еріп,
Ақпан мен қаңтардағы тебінді ойлап...

КӨКШЕТАУ

Көкшетау — Арқаның ең сұлу жері,
Жаныңды жетелейді таудың лебі.
Тербстiп жүрегiңдi қиял қозғап,
Ойныңды болашаққа орлетедi.

Бiржан сал, Орымбай мен Ақап серi,
Көкшенiң бұлбұлдары — ардагерi.
«Бесiгi ақындардың Көкшетау» деп,
Оқимыз қуанышпен шежiренi.

Көкшетау көркем зеңгiр көк тiрегеп,
Бауырында Бурабай көл мөлдiрегеп.
Алтын күн айна көлге нұрын төккен,
Тау кербез тұла бойы жасыл берен.

Оңында Шортанды көл күмiс төккен,
Солында Бурабай көл толқыны өктем.
«Қоспаймын екеуiңдi дегендей-ақ
Арасына екi көлдiң Көкше шөккен.

Бұл тауға күн-ақ сырлас күлiмдеген,
Сыр бар ма ертелi-кеш күн бiлмеген.
Қияда шаңқылдаған қыран ұшып,
Долы өзеп тулай агып дүрiлдеген.

Жарыса тауға шыққан тал мен қайың,
Қоршаған көк қалпақты қарағайын.
Гүл исiн әсем ауа аңқытқанда,
Секiлдi бүркiп тұрған иiсмайын.

Жүндерi жүз құбылған түрлi құстар,
Тартады жан-жағыңнан күй, сырнайын.
Қиялың асқарменен аспанға өрлеп,
Шабытың шарықтайды жүрген сайын.

Шыңдары бұлт жамылып көкке тиген,
Секiлдi әдейi адам қолдан үйген.
Сандықтай текшеленген қой тастары.
Аумаған әшекейлi киіз үйден.

Астың тас, айналаң тау, қырың орман,
Агады күміс бұлақ ирең-ирең.
Сұлу көл көлеңкеңді тартып алып,
Жеп-жеңіл, жас бөбектей әлдилеген.

Кіршіксіз Бурабайдың күміс көлі,
Ежелден кемімейді бір-өкі елі.
Толқыны бұйралаып төңкерілер,
Теңіздің төбіренсе тентек желі.

Шорагай, шортан, шабақ, алабұға,
Сар сазан, қара балық асау бұ да.
Қашады өмір үшін жанын қорғап,
Балықшы келе жатса ауын құра.

Көруге Бурабайды болдым құмар,
Такаппар таргыл тасы тіп-тік шынар.
Ту тіккен батырлардай оғаштанып,
Көрініп күндік жерден қарап тұрар.

Тауларды араласаң ой тербетер,
Кей жерде қаның тасып, жүрек шертер.
«Жыртқыштың ел талаған ойнағы» деп,
Кей жердің бейнелері баян етер.

Бурабай көл сұлуы, жер жұмағы,
Суы бар, дертке шипа топырағы.
Жатқанды төсек тартып, қаны азайып,
Ажалдың тырнағынан құтқарады.

Арқаның көзі болып жаудыраған,
Сөз жетпес суреттеуге сірә, саған.
Бурабай, Көкшетауды бір көріп қайт,
Көргендер «артық айттың» демес маған.

ЕСІЛ

Есіл биыл күркіреп,
Астан-кестен тулапты
Таудай сеңдер дүркіреп,
Арқаның жонын қулапты.

Есілім менің көк өзен,
Ырысымсың тасыған.
Келешегіңді мен сезем,
Айнымай-ақ осыдан.

Тоғай толар суыңнан,
Қыр сусынын қандырып.
Арқа балқыр буыңнан,
Татырыңа жан кіріп.

Бауырыңда өскен ұлыңмын,
Өлеңімді қабыл ал!
Ақылыңмын, гүліңмін
Толқыныңа жазып ал!

АРҚАДАН ШЫҚҚАН АҚЫНДАР

Қиялым араласа Арқа бойын,
Шымырлап қоя берер тұла бойым.
Кезінде еркін жырлап кете алмаған
Халықтың ақындары сырын, ойын.

Арыстан, Шал, Есенбай, Нұркей, Тоғжан,
Құлтума, Орымбай мен Ақан, Біржан.
Өске, Майра, Бегәлі, Балуан-шолақ
Бәрі де ән шырқасып, сауық құрған.

Солар ғой жоғалтпаған әннің күшін,
Орнатып кетті бүгін ескерткішін
Әрі әнші, әрі ақын ардагерлер,
Бұл күні мақтанышсың біздер үшін.

Халықтың аузында жүр ән мен жырың,
Ежелден ел ұмытпас қыз бен ұлын.
Қалдырған мұраларың қадірленді.
Көрмеген бақыт коріп бұдан бұрын.

ШАШУБАЙ АҚЫНҒА

Шәшекең ән шырқайды ұзақ жолда,
Дауысы қоңыраудай, сырнай қолда.
Барамыз Москваға он күндікке,
Қайтуға үлес қосып алтын қорға.

Жасы бар Шәшекеңнің сексен бесте,
Бөгейтін Шәшекеңді сексен бес пе?
Кіргенде Москваның құшағына
Таласып талай дүние түсті еске.

Шәшекең тартты сырнай құлаш сермеп,
Кең залып Кремльдің даусы кернеп,
Секіртіп қабағымен тақиясын,
Қояды комейімен әуен тербеп.

Қасында Шәшекеңнің Кепеп ақын,
Нұрлыбек, Нартай отыр оған жақын.
Елімнің ақ сақалды саңлақтары,
Өлеңмен айтып берді қазақ салтын.

МОЛДАХМЕТ АҚЫНҒА

Молдеке, біз келеміз аспанда ұшып,
Төменде Балқаш жатыр жерді құшып.
Арасын жер мен көктің сайрандатқан —
Адамды құттықтайық қолын қысып.

Самолет күркірейді көкті ұтып,
Билейді пропеллер бұлтты түтіп.
Осының бірін көрмей жаяу-жалпы
Атамыз дүниеден кетті-ау өтіп.

ДОМБЫРА

О, домбыра, домбыра,
Құлағыңды бұрадым.
Сыңғырашы, сыңғыра,
Қанар ма екең құмарым.

Ауырсам да домбыра
Сені шертпей тұрмадым.
Сыңғырашы, сыңғыра,
Саған қосылып жырладым.

Тиегіңді, шегіңді,
Күніне жүз қараймын.
Серігім ең сенімді.
Сүйгеніме балаймын.

О, домбыра, домбыра,
Қызығыңа тоймадым.
Кеудем шулап тұрса да
Сені алуды қоймадым.

Ақын жанның серігі,
Домбыра едің өрнекті.
Күш-қуатым кеміді,
Жанымды өзің тербетші.

БАЛАМА

Жүрегім мепің, Ақжайық,
Жігіт бол атыңа лайық.
Жетелі бол, жігерлі бол,
Келемің мен қартайып.

Құлыным мепің, Ақжайық,
Құлашыңды серме кең жайып.
Қуанта біл еліңді сен
Өс тезірек марқайып.

БҮРКІТШІ

Ақ иық, қырап бүркіт, балғын түлек,
Қой көзді, орақ тұмсық, батыр жүрек.
Қансонар келген кезде талпынады.
Жез тырнақ, шуда баулы, оқтау білек.

Асығып,
алдыруға томагасын,
Қазады қанатымен тұғыр қасын.
Алты ай жаз ұзын баудан аса алмаған,
Қалайша ен даланы сағынбасын.

Қансонар, үлпілдек қар, күнде жылы,
Көрінсе құтылмастай түлкі ізі.
Саятшы қыраныңды сен де босат,
Аспанда жылтылдасын шығыршығы.

Жарат та бабын келтір жалықпасын,
Айналып көкте біраз шарықтасын.
Қиырдан қылаң етсе қызыл түлкі,
Жұлдыздай ағып келіп қонып қалсын.

Ақ қарда қызыл түлкі жатсын жайрап,
Ақ сұңқар толттасын гүл-гүл жайнап.
Жегізіп тәтті тілін қанды көзге,
Бүркітші, қанжығаңа алшы байлап.

Қасқырға түсөе қыран қандай қызық,
Жарқ етіп, қос қанаты жерді сызып,
Ыңыранып арлан жатар дәрмені жоқ,
Қызық қой аңшы өмірін алсаң сызып.

ЕСКЕРТКІШ

Уа, гүл далам, тамшыдай-ақ жазғаным,
Мен де өз дәпің, әнді өзіңе арнадым.
Ескі өмір мен жаңа заман бейнесін
Қарт зергердей өлеңіммен жалғадым.

Ешқашан мен ұмытпадым өткенді,
Ұзақ кештім терең, тайыз өткелді,
Жыр жазғанда ақын жаным елжіреп,
Ұрпақтарын, келешегін ескерді.

Келешекке қарадым зор сеніммен,
Бірге болдым қашан да мен еліммен.
Өз халқыма, өз еліме аянбай
Қызмет қып, төктім маңдай терін мен.

Мен де елімнің тынымсыз бір ұлымын,
Сол ел үшін бар тілегім, ұғымым.
Көркейе бер, гүлдене бер әрдайым,
О, қадірлі менің алтын тұғырым.

Тірлік — қонақ, кімдер мәңгі тұрмақшы,
Ажал бір күн мені ме алып ұрмақшы.
Өтей алса өз борышын жырларым,
Шіркін көңіл зор қанағат қылмақшы.

Аяулы елім маған қалам алдырған,
Ұлым, қызым, келешек жас балдырғап.
Бәйтеректің басындағы ұядай
Ескерткішім осы менің қалдырған.

МАЗМҰНЫ

Ақын аға туралы бірер сөз	5
-------------------------------------	---

ПОЭМАЛАР

Қырым қызы	9
Шахтер	72
Қажымұқан	101
Қошан қарттың әңгімесі	118
Батыр туралы дастан	145
Ақ келін	153
Ана әңгімесі	172

ӨЛЕҢДЕР

Ленин нұрлы ту	185
Оқы, оқы және оқы	—
Москва	186
Балға — орақ	—
Жүкшінің жыры	187
Менің күнім	188
Кел, туысқан	189
Ақ көгаршын	—
Май суреті	190
Өлкепің өркені	191
Ақ теңіз	192
Түркістан қызы	193
Тракторшы қарындасқа	194
Комбайншы жыры	195
Аяз ата тың торінде	196

Комбайн	—
Қырман басындағы	197
Қуаныштың тілегі	—
Жүгері	—
Тарту	198
Күзде	200
Жыл құсы	201
Жылқышы жыры	202
Күзгі көріністер	204
Көкшетау	205
Есіл	207
Арқадан шыққан ақындар	208
Пашубай ақынға	209
Молдахмет ақынға	210
Домбыра	—
Балама	211
Бүркітші	212
Ескерткіш	213
